

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των **J. Koder** [*Το Βυζάντιο ως χώρος*] και **M. Κορδώση** [*Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

Μάθημα 10^ο:

- Η πολιτική γεωγραφία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας
 - Εξωτερικά σύνορα και εσωτερική διοικητική (περιφερειακή) διαίρεση
- Η Εκκλησία στα γεωγραφικά όρια του Βυζαντινού κράτους
 - Η περιφερειακή εκκλησιαστική οργάνωση στην αυτοκρατορία
 - Οι εκκλησιαστικές εξελίξεις στα χρόνια της Λατινοκρατίας
 - Ο βυζαντινός μοναχισμός στο γεωγραφικό χώρο του Βυζαντίου

Βασικές πηγές για την περιφερειακή οργάνωση και τα εξωτερικά όρια της αυτοκρατορίας

- Στοιχεία για την πρωτοβυζαντινή περιφερειακή οργάνωση αντλούμε κυρίως από την αυτοκρατορική νομοθεσία, το σφραγιστικό υλικό, τον *Laterculus Veronensis / Πίνακα της Βερόνας* (κατάλογος επαρχιών, ca. 314), τη *Notitia Dignitatum* (ca. τέλη 4^{ου} αι. - 430), την *Tabula Peutingeriana* (εικονογραφημένο *itinerarium* του 13^{ου} αι. με τις πόλεις και τον *cursus publicus* της αυτοκρατορίας που βασίζεται σε χάρτη του 5^{ου} αι.) και το *Συνέκδημο του Ιεροκλέους* (6^{ος} αι.)
- Για τη μεσοβυζαντινή περίοδο στοιχεία παρέχονται κυρίως στο σφραγιστικό υλικό, στο *Περί θεμάτων* και το *Προς ίδιον υιόν Ρωμανόν* του Πορφυρογέννητου (μέσα 10^{ου} αι.) και στους καταλόγους αυλικής ιεραρχίας και εθιμοτυπίας (*Κλητορολόγιον Φιλοθέου* και *Τακτικά*) με τους αξιωματούχους και τιτλούχους του κράτους (τέλη 9^{ου} αι. - αρχές δεκαετίας του 970)
- Για την περίοδο από τον 11^ο αι. και εξής βασιζόμαστε κυρίως στις σφραγίδες και στα αφηγηματικά κείμενα

Πολιτική γεωγραφία του Βυζαντινού κράτους
(εδάφη, σύνορα, διοικητική διαίρεση):
χρονικές φάσεις / διαφοροποιήσεις

- **Από τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια έως την ιουστινιάνεια reconquista (4^{ος} - 6^{ος} αι.)**
 - Η διοκλητιάνεια διάκριση πολιτικής - στρατιωτικής εξουσίας και η (νέα) επαρχιακή διοικητική διαίρεση της αυτοκρατορίας μετά και τις μεταρρυθμίσεις του Κωνσταντίνου Α΄ (επαρχότητες πραιτωρίου - διοικήσεις - επαρχίες - *civitates* / πόλεις)
- **Η εδαφική συρρίκνωση κατά τους «σκοτεινούς αιώνες» (7^{ος} - μέσα 9^{ου} αι.)**
 - Πτώση της ελληνορωμαϊκής Ανατολής και Β. Αφρικής στους Άραβες, σλαβικές και βουλγαρική εγκαταστάσεις -η στα Βαλκάνια, απώλεια των δυτικών ανακτήσεων (Ιταλία, Ν. Ιβηρική), του Ιουστινιανού Α΄
 - Προοδευτική «στρατιωτικοποίηση» της επαρχιακής διοίκησης (6^{ος} - 8^{ος} αι.),
 - Διοικητική αναδιάρθρωση & εμφάνιση των **στρατηγιών**, μετέπειτα **θεμάτων** (μέσα 7^{ου} - 8^{ος} αι.)
- **Η ανάκτηση της βόρειας βαλκανικής και οι κατακτήσεις στην Ανατολή (τέλη 9^{ου} - μέσα 11^{ου} αι.)**
 - Ίδρυση νέων διοικήσεων (**δουκάτα - κατεπανάτα**) στα ανακτηθέντα εδάφη μετά το 963-976
- **Η απώλεια των μικρασιατικών και ιταλικών εδαφών και η κομνηνεια ανάκαμψη (β΄ μισό 11^{ου} - τέλη 12^{ου} αι.)**
 - Νέα διοικητική επαρχιακή οργάνωση
- **Λατινοκρατία και παλαιολόγεια περίοδος (13^{ος} - α΄ μισό 15^{ου} αι.)**

Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ (ΕΝΙΑΙΑΣ) ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 4^{ου} αι.

- 4 *praefecturae praetorio* ή επαρχότητες ή υπαρχίες πραιτωρίου (Γαλλιών, Ιλλυρικού - Ιταλίας - Αφρικής, Ιλλυρικού [Δακία - Μακεδονία], Ανατολής [Θράκη - Ασιανή - Πόντος - Ανατολή - Αίγυπτος]) υπό επάρχους πραιτωρίου (σημ.: οι επαρχότητες της Δύσης παύουν να υφίστανται τον 5^ο αι. –λόγω της κατάρρευσης της ρωμαϊκής Δύσης–, ενώ της Ανατολής τον 7^ο αι.· έκτοτε – μετά και την απώλεια και των συριακών και αφρικανικών εδαφών στους Άραβες– ξεκινά η σταδιακή διαμόρφωση της μεσοβυζαντινής διοικητικής οργάνωσης στα εναπομείναντα αυτοκρατορικά εδάφη, ενώ τα λεγόμενα θέματα εμφανίζονται γύρω στα μέσα του 8^{ου} αι.)
- 12-15 διοικήσεις (*dioceses*) υπό βικαρίους (σημ.: οι διοικήσεις, πλην εκείνης της Αιγύπτου, καταργούνται επί Ιουστινιανού Α΄)
- 100-120 επαρχίες (*provinciae* που περιελάμβαναν επιμέρους πόλεις) υπό *iudices, consulares, correctores, praesides* ή *rectores* (ελλην. ηγεμόνες, υπατικοί, άρχοντες, επανορθωτές) (σημ.: 64 επαρχίες με 923 πόλεις αναφέρονται αργότερα στα μέσα του 6^{ου} αι., οι τελευταίες επαρχίες αναφέρονται στη Μικρά Ασία έως τις αρχές του 8^{ου} αι., έκτοτε αντικαθίστανται από τα θέματα)
- Κωνσταντινούπολη και Ρώμη υπό *praefectus urbi* (ελλην. έπαρχος πόλεως) (σημ.: ο έπαρχος πόλεως ήταν ιεραρχικά ομοιόβαθμος των επάρχων πραιτωρίου και εξακολούθησε να υπάρχει στη μέση βυζαντινή περίοδο)

Μάθημα 10^ο

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ : ΤΑ ΔΟΥΚΑΤΑ (ΣΥΝΟΡΙΑΚΑ), ΟΙ *MAGISTRI MILITUM* & ΟΙ ΣΤΡΑΤΟΙ ΚΡΟΥΣΗΣ (ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ) ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 4^{ου} ΕΩΣ ΤΟΝ 6^ο αι.

Στρατός συνόρων (**δουκάτα** απαρτιζόμενα από στρατιώτες ***limitanei*** [*castrensis, riparii* κ.ά.])

Στρατοί κρούσης (***magisteria militum*** απαρτιζόμενα από στρατιώτες ***comitatenses***)
υπό τους **στρατηλάτες** ή ***magistri militum***

- Στρατηλάτης του Πραισέντου Α΄ περίπου 20.500 άνδρες ;
- Στρατηλάτης του Πραισέντου Β΄ περίπου 22.500 άνδρες ;
(κοντά στην πρωτεύουσα και τον αυτοκράτορα [= *in praesenti*], τελικά οι δύο στρατιές ενοποιούνται)
- Στρατηλάτης Θρακιών περίπου 23.500 άνδρες ;
- Στρατηλάτης Ιλλυρικού περίπου 17.500 άνδρες ;
- Στρατηλάτης Ανατολής περίπου 20.000 άνδρες ;

και επιπρόσθετα από τη βασιλεία του Ιουστινιανού Α΄ κ.ε.

- Στρατηλάτης Αρμενίας περίπου 12.000 - 15.000 άνδρες ;
- Στρατηλάτης Μεσοποταμίας στο ανατολικό σύνορο
- Στρατηλάτης Οσροηνής στο ανατολικό σύνορο
- Στρατηλάτης Μυσίας στον κάτω Δούναβη
- Στρατηλάτης Ισπανίας μετά την ανάκτηση της νότ. Ισπανίας
- Στρατηλάτης Ιταλίας (*Έξαρχος Ιταλίας επί Μαυρικίου*) περίπου 15.000 άνδρες ;
- Στρατηλάτης Αφρικής (*Έξαρχος Αφρικής επί Μαυρικίου*) περίπου 15.000 άνδρες ;

Το Βυζάντιο στους χάρτες

Εικόνα : Τμήμα της Tabula Peutingeriana (5^{ος} αι. μ.Χ.), εικονογραφημένου *itinerarium*, όπου απαντά προσωποποιημένη και καθήμενη η Αντιόχεια και το οδικό σύστημα της Συρίας

Χάρτες

***Τα γεωγραφικά όρια και η περιφερειακή οργάνωση
της Βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά τη λεγόμενη
«πρώιμη βυζαντινή περίοδο» (324-641)***

ΥΣΤΕΡΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

Η αυτοκρατορία, τα σύνορα & οι γείτονές της στα μέσα του 4^{ου} αι.

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Ζ΄
© Εκδοτική Αθηνών

Ο χάρτης απεικονίζει τη διοικητική διαίρεση με βάση την εικόνα που παρέχουν εν πολλοίς τα στοιχεία του *Laterculus Veronensis* / Πίνακα της Βερόνας (ca. 314, ο κώδικας με τον κατάλογο είναι του 7^{ου} αι.) και η *Notitia Dignitatum* (ca. τέλη 4^{ου} αι. - 430, αντίγραφο επίσημου καταλόγου με την ιεραρχία στρατιωτικών και πολιτικών αξιωμάτων του κράτους)

Η ενιαία ακόμη ύστερη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία κατά το β' μισό του 4^{ου} αι.

Οι «επαρχότητες πραιτωρίου» και με διαφορετικά χρώματα οι επιμέρους «διοικήσεις» τους

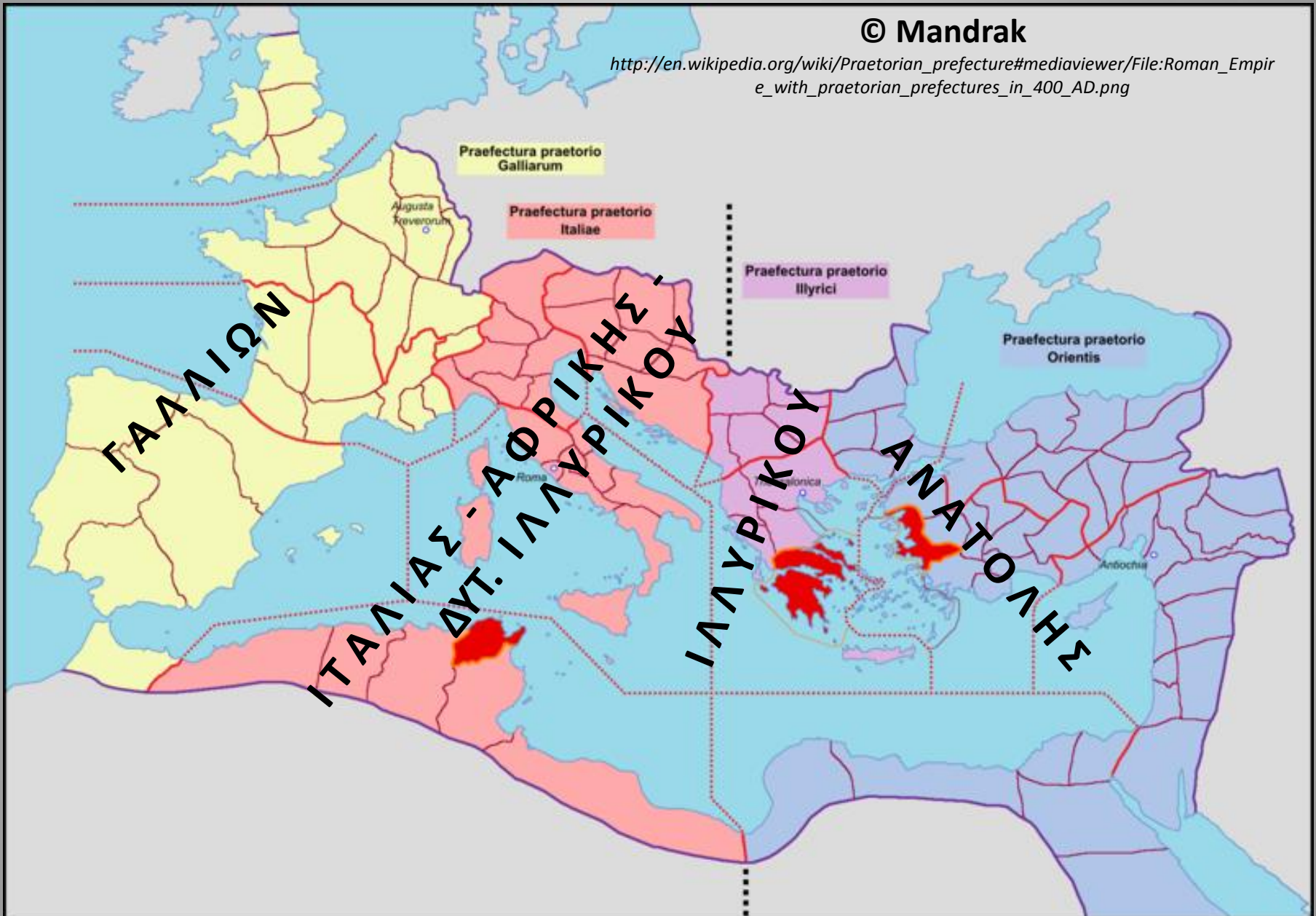
Ιστορία του ελληνικού έθνους, Τόμος Ζ'

© Εκδοτική Αθηνών

Ο χάρτης απεικονίζει τη διοικητική διαίρεση με βάση την εικόνα που παρέχουν εν πολλοίς τα στοιχεία του *Laterculus Veronensis* / Πίνακα της Βερόνας (ca. 314, ο κώδικας με τον κατάλογο είναι του 7^{ου} αι.) και η *Notitia Dignitatum* (ca. τέλη 4^{ου} αι. - 430, αντίγραφο επίσημου καταλόγου με την ιεραρχία στρατιωτικών και πολιτικών αξιωμάτων του κράτους)

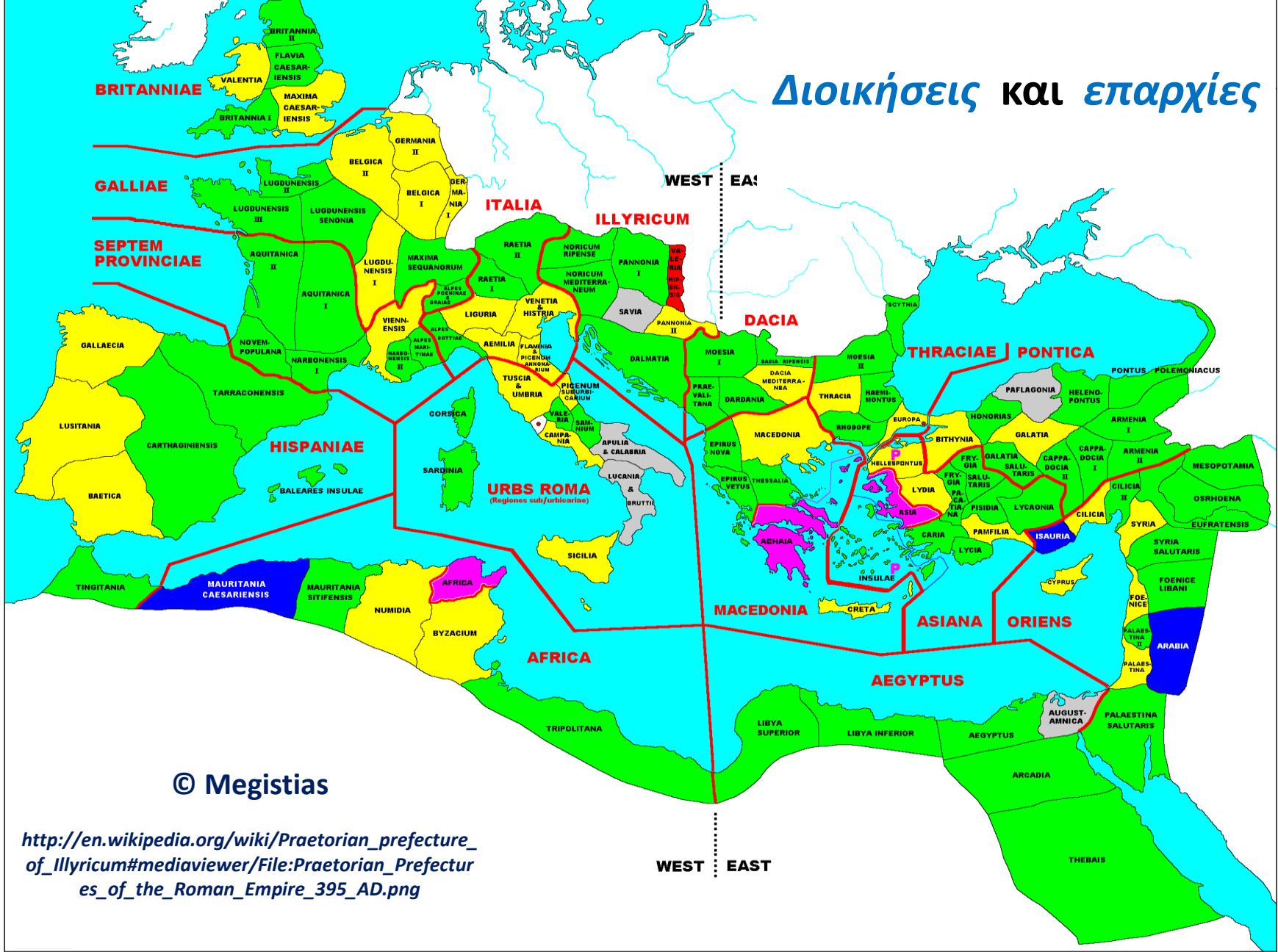
© Mandrak

http://en.wikipedia.org/wiki/Praetorian_praefecture#mediaviewer/File:Roman_Empire_with_praetorian_praefectures_in_400_AD.png

ΟΙ 4 ΕΠΑΡΧΟΤΗΤΕΣ ΠΡΑΙΤΩΡΙΟΥ (PRAEFECTURAE PRAETORIO) ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΕΤΟΣ 400
(με κόκκινο δηλώνονται οι επιμέρους επαρχίες που είχαν ως επικεφαλής ανθυπάτους)

Διοικήσεις και επαρχίες

© Megistias

http://en.wikipedia.org/wiki/Praetorian_prefecture_of_Illyricum#mediaviewer/File:Prætorian_Prefectures_of_the_Roman_Empire_395_AD.png

Η αυτοκρατορία κατά το έτος 400

(υποδηλώνονται οι διοικήσεις και επαρχίες της αλλά όχι και οι επαρχότητες πραιτωρίου)

ΤΟ ΙΛΛΥΡΙΚΟ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΕΔΡΕΣ
(ΣΙΡΜΙΟΝ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ)

© Panonian

http://en.wikipedia.org/wiki/Praetorian_prefecture_of_Illyricum#/media/File:Prefecture_of_Illyricum_map.png

© Cplakidas

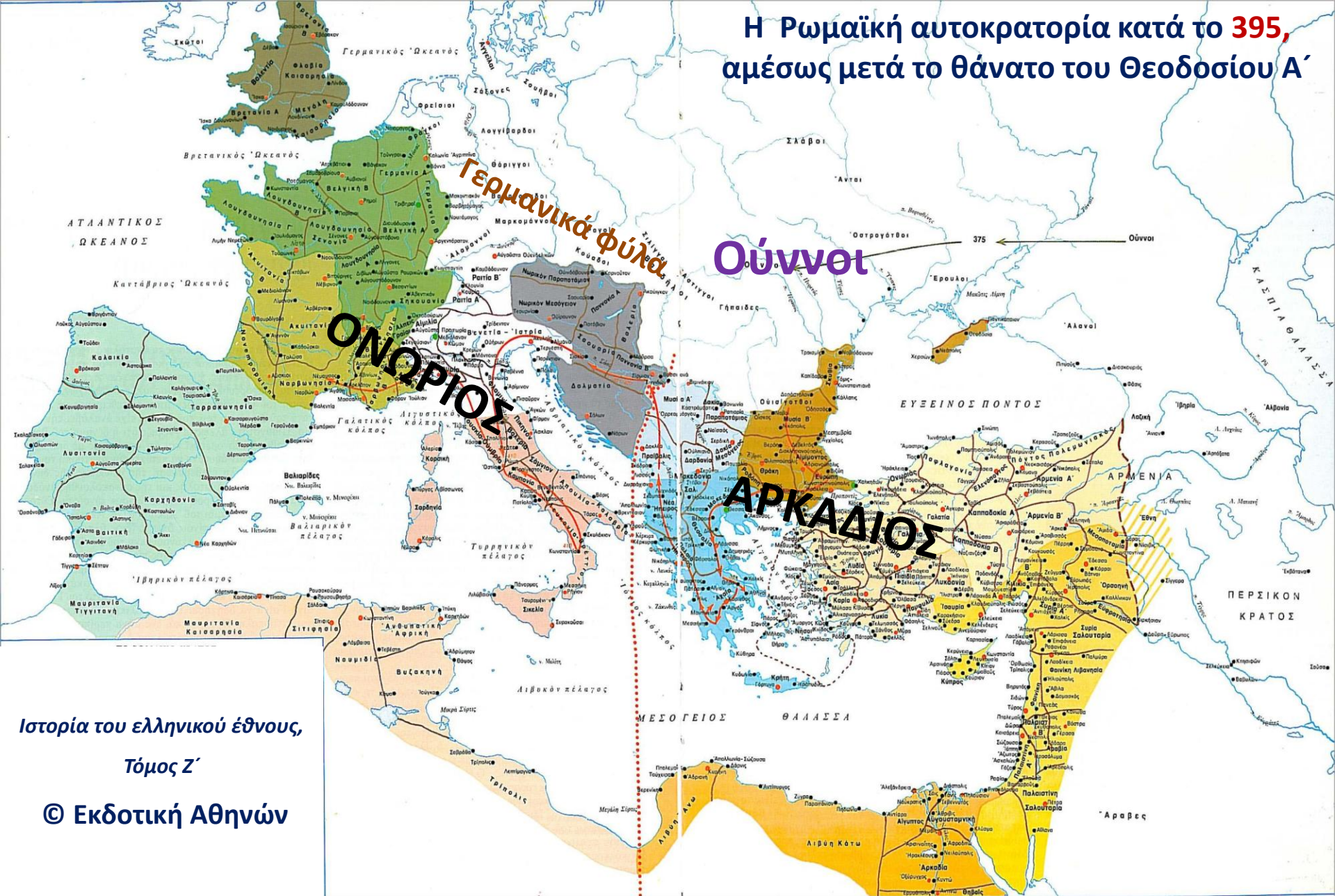
http://en.wikipedia.org/wiki/Dacia_Mediterranea#/media/File:Balkans_6th_century.svg

Οι αυτοκρατορικές *dioceses* (διοικήσεις) στα κεντρικά Βαλκάνια κατά τον 6^ο αι. Οι **Δακία - Μακεδονία** υπάγονταν στην *επαρχότητα Ιλλυρικού*, ενώ η **Θράκη** στην *επαρχότητα Ανατολής*

Η
επαρχότητα
πραιτωρίου
της Ανατολής
(4^{ος} - 6^{ος} αι.),
οι διοικήσεις
και οι πολλές
επιμέρους
επαρχίες της

Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία κατά το 395, αμέσως μετά το θάνατο του Θεοδοσίου Α΄

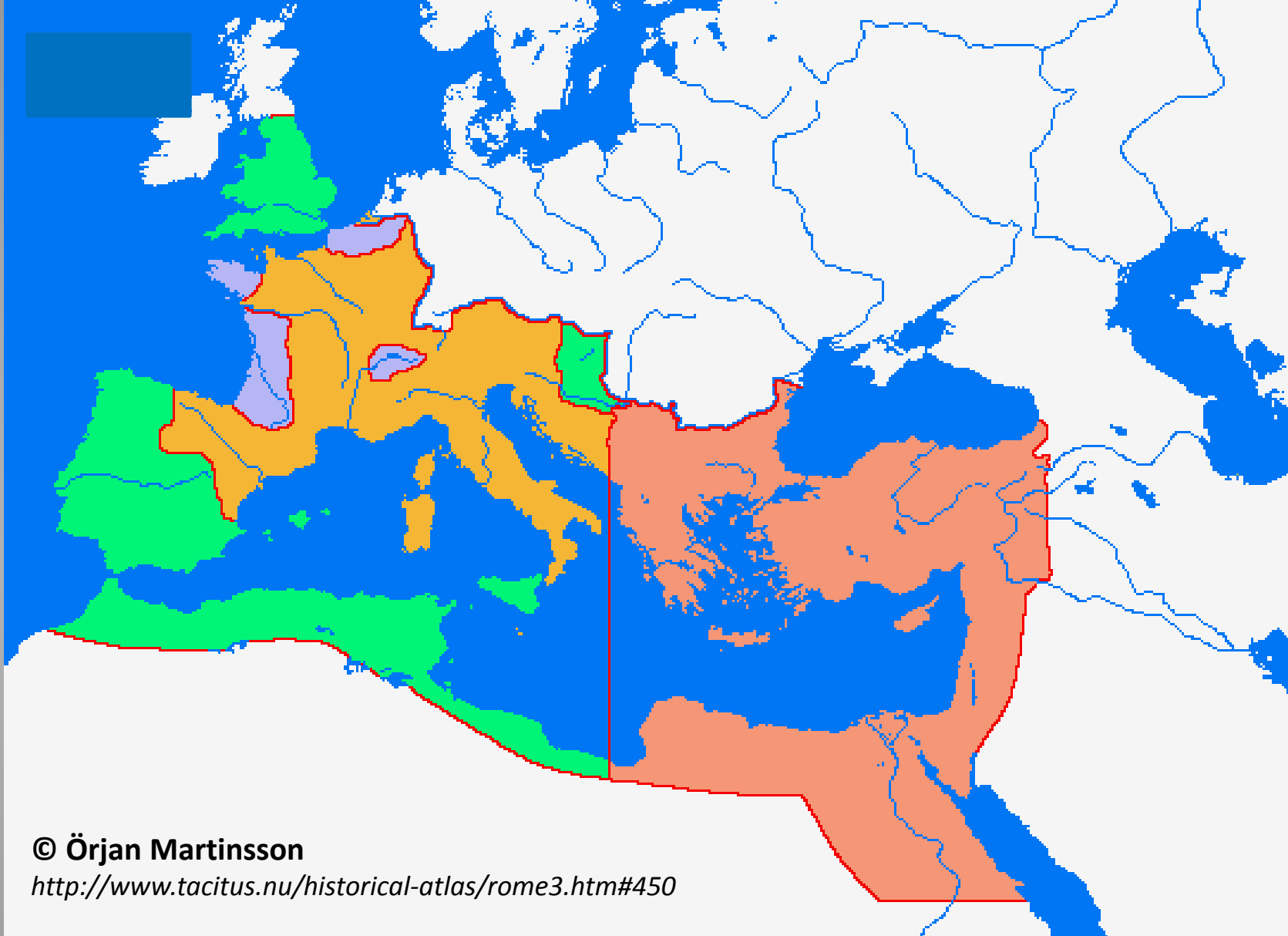

Ιστορία του ελληνικού έθνους,

Τόμος Ζ΄

© Εκδοτική Αθηνών

Με τη διακεκομμένη γραμμή στη μέση του χάρτη δηλώνονται τα όρια άμεσης δικαιοδοσίας των αδελφών αυτοκρατόρων Αρκαδίου και Ονωρίου (γιων του Θεοδοσίου Α΄), αν και η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία παρέμεινε τυπικά ενωμένη

© Örjan Martinsson

<http://www.tacitus.nu/historical-atlas/rome3.htm#450>

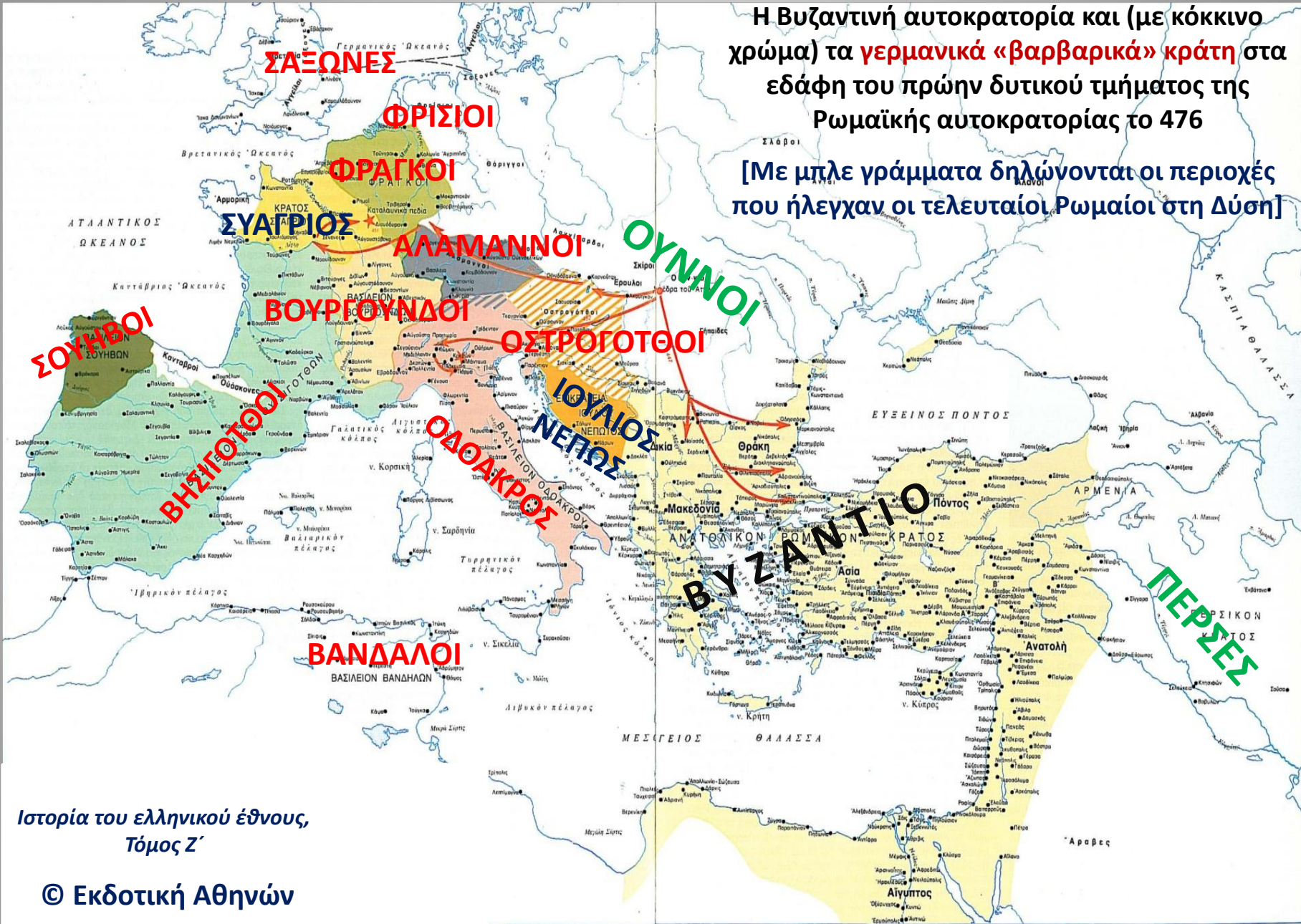
Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία κατά το έτος 450

Εικονίζονται το ανατολικό τμήμα του κράτους (Βυζάντιο)

και οι εδαφικές απώλειες (με πράσινο χρώμα) του δυτικού τμήματος έως το 450

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία και (με κόκκινο χρώμα) τα **γερμανικά «βαρβαρικά» κράτη** στα εδάφη του πρώην δυτικού τμήματος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το 476

[Με μπλε γράμματα δηλώνονται οι περιοχές που ήλεγχαν οι τελευταίοι Ρωμαίοι στη Δύση]

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Ζ΄

© Εκδοτική Αθηνών

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΕΤΟΣ 500

Οστρογότθοι

ΤΑ ΝΕΑ «ΒΑΡΒΑΡΙΚΑ»
ΚΡΑΤΗ (ΒΗΣΙΓΟΤΘΟΙ,
ΦΡΑΓΚΟΙ, ΟΣΤΡΟΓΟΤΘΟΙ,
ΣΟΥΗΒΟΙ, ΒΟΥΡΓΟΥΝΔΟΙ,
ΑΛΑΜΑΝΝΟΙ, ΒΑΝΔΑΛΟΙ)
ΣΤΑ ΕΔΑΦΗ ΤΟΥ ΠΡΩΗΝ
ΔΥΤΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ
ΡΩΜ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Ζ΄

© Εκδοτική Αθηνών

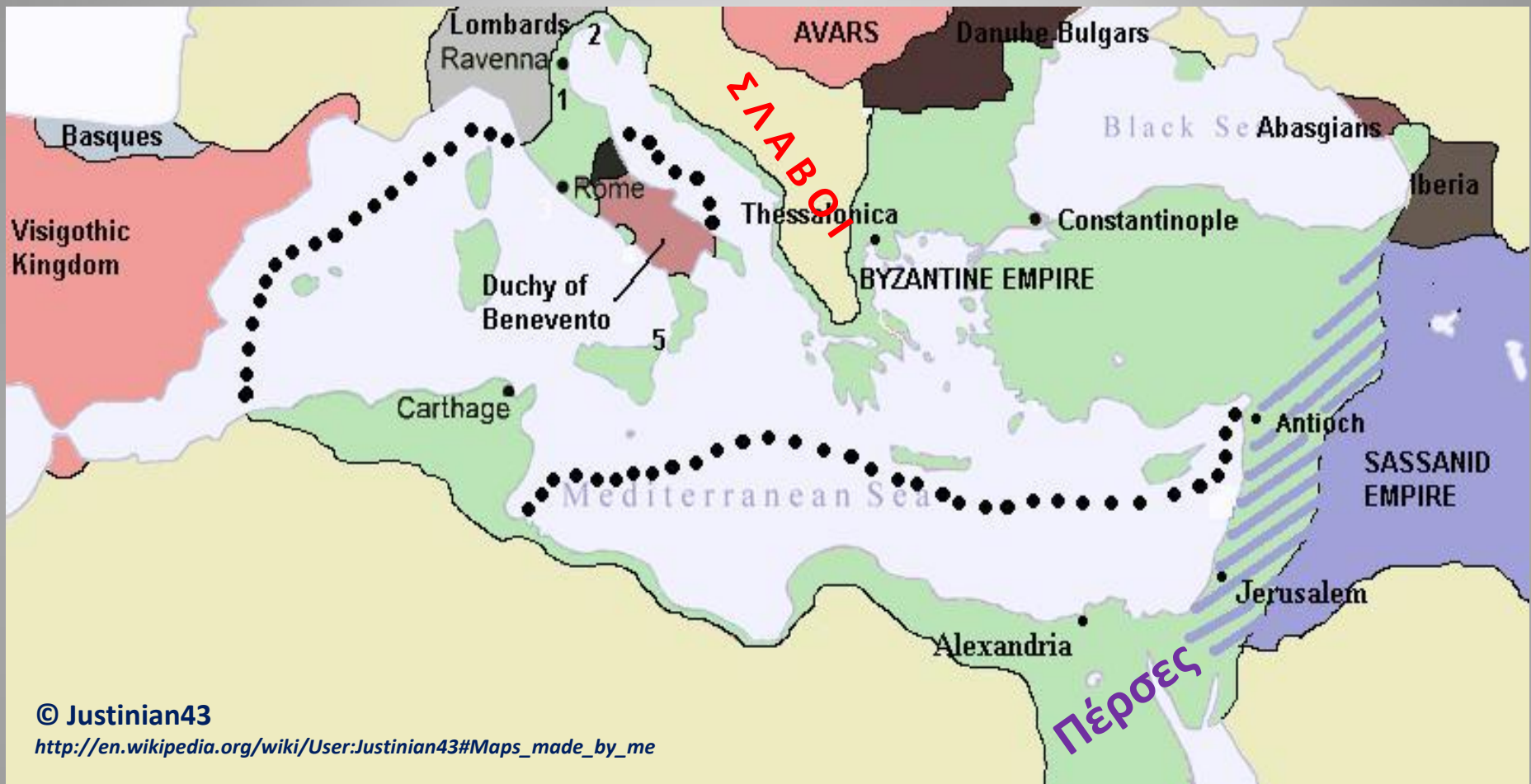
Η Βυζαντινή αυτοκρατορία μετά τη μερική ανάκτηση εδαφών της πρώην ρωμαϊκής Δύσης από τον Ιουστινιανό Α΄ (μέσα 6ου αι.)

Η Ιταλία γύρω
στα τέλη του 6^{ου} αι.
μετά την εγκατάσταση
των **Λογγοβάρδων**
και την ίδρυση του
αυτοκρατορικού
εξαρχάτου Ραβέννας
στα **εναπομείναντα**
βυζαντινά εδάφη
στον ιταλικό βορρά

© Castagna

http://it.wikipedia.org/wiki/Esarcato_d%27Italia#mediaviewer/File:Alboin%27s_Italy.svg

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΙΤΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΚΡΑΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟ 627/28

(ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ - ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΑΙ ΕΝΩ ΤΑ ΣΛΑΒΙΚΑ ΦΥΛΑ ΕΓΚΑΘΙΣΤΑΝΤΑΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΑ ΕΔΑΦΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ)

Χάρτες

***Τα γεωγραφικά όρια και η περιφερειακή οργάνωση
της Βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά τη λεγόμενη
«μέση βυζαντινή περίοδο» (641 - 1204)***

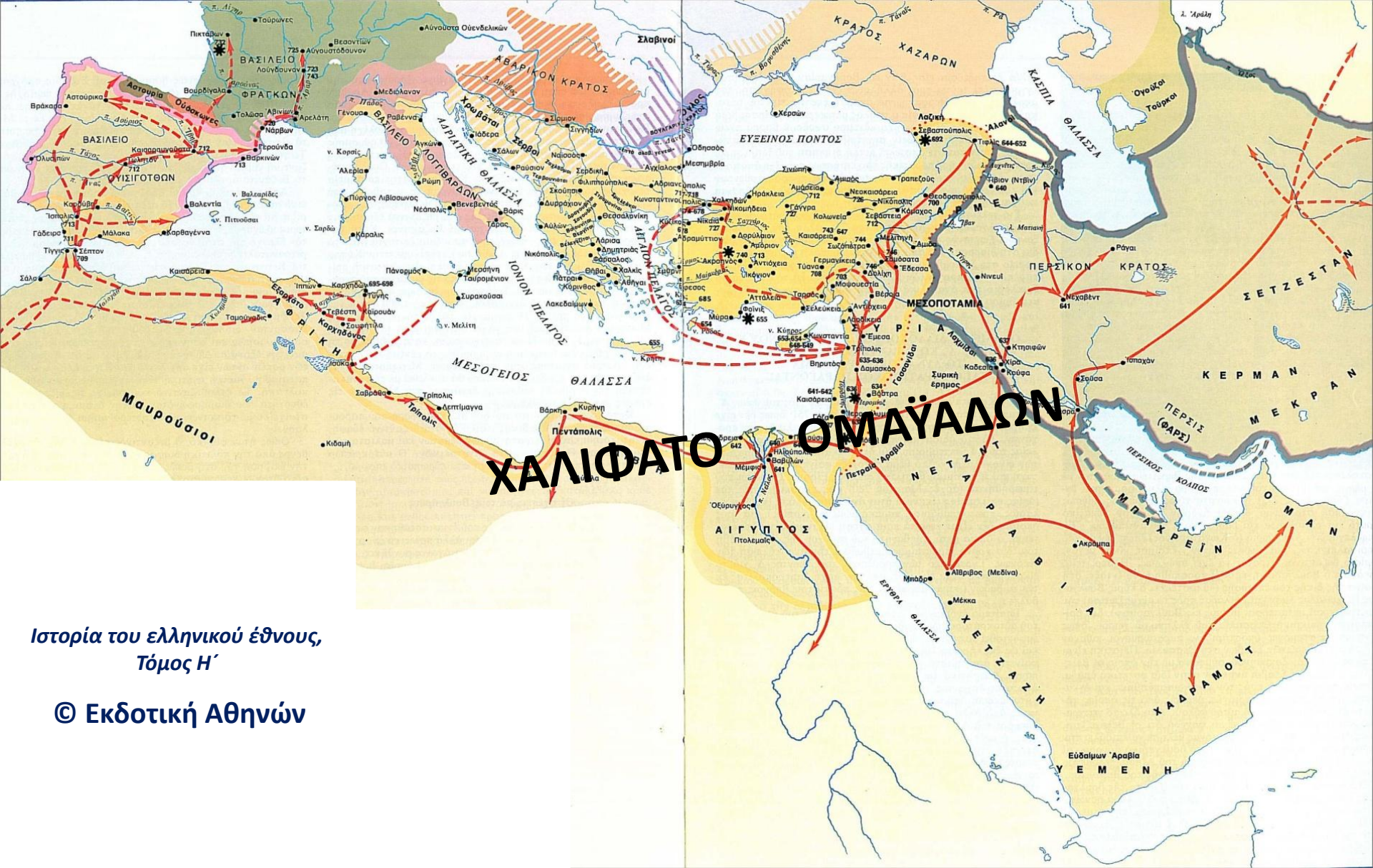
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

**Τα αρχικά όρια της αυτοκρατορίας
κατά τον πρώιμο 7^ο αι. και έως το 632,**

**η μετέπειτα αραβική επέκταση (Χαλιφάτο)
και η πολιτική κατάσταση στα τέλη του 7^{ου}
αι. μετά και την πρωτοβουλγαρική
εγκατάσταση στον κάτω Δούναβη**

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Η΄

© Εκδοτική Αθηνών

Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΤΟΝ 7^ο ΑΙ.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΑΡΑΒΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗ Β. ΑΦΡΙΚΗ -

ΣΛΑΒΟΙ, ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΚΑΙ ΛΟΓΓΟΒΑΡΔΟΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ 7^ο - 8^ο αι.

Χάρτης :

© Spiridon Ion Cepleanu

http://commons.wikimedia.org/wiki/User:Spiridon_Ion_Cepleanu

Με ανοικτό γαλάζιο χρώμα υποδηλώνονται οι γεωγραφικές περιοχές των κύριων σλαβικών εγκαταστάσεων στα Βαλκάνια κατά τον 7^ο αι.

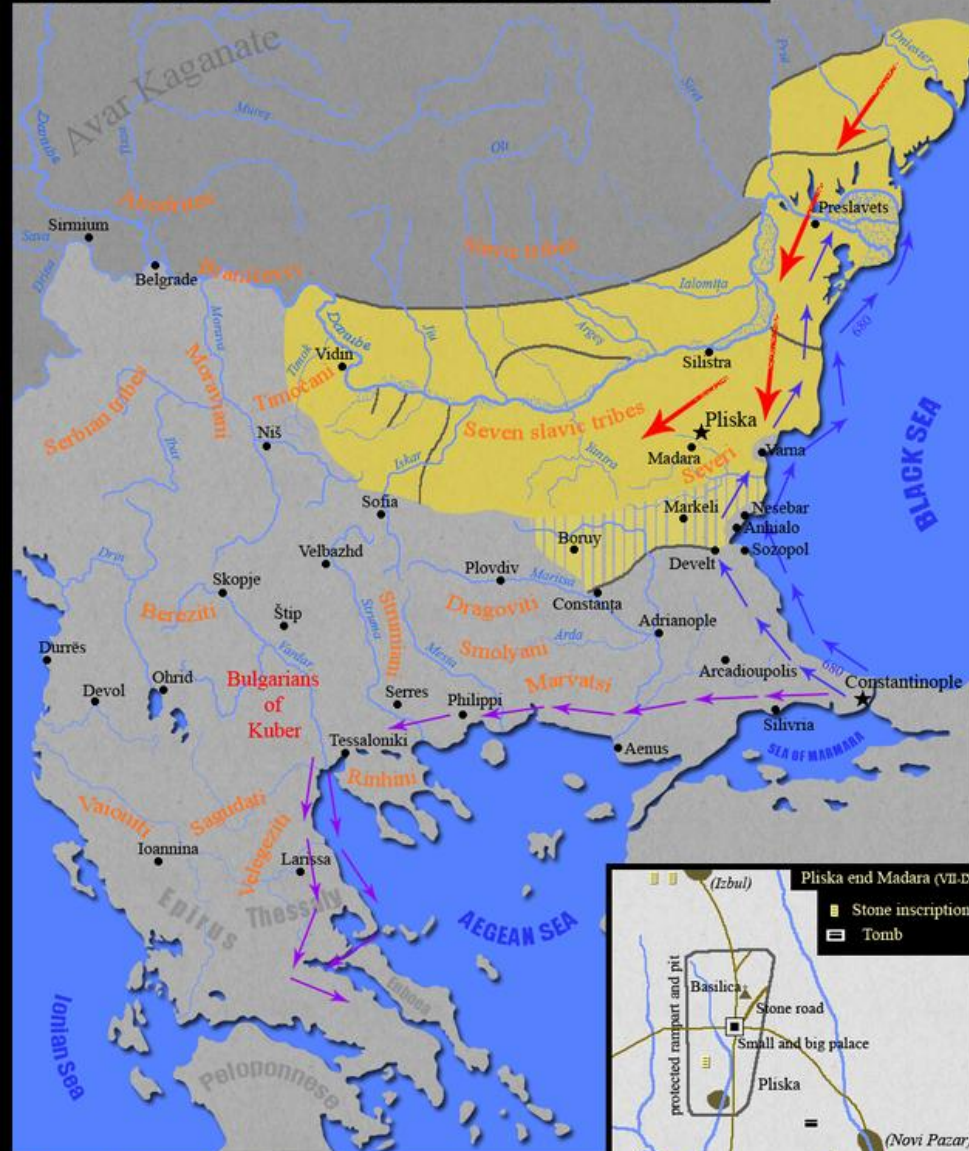

Οι κύριες
“σλαβικές”
εγκαταστάσεις στα
Βαλκάνια κατά τους
7^ο και 8^ο αι.

[πολλά παραδιδόμενα ονόματα
των συγκεκριμένων φύλων είναι
μη σλαβικής ετυμολογίας]

βλ. Φ. Μαλιγκούδης,
Σλάβοι στη μεσαιωνική Ελλάδα. Δεύτερη
επαυξημένη έκδοση, Θεσσαλονίκη 2013

Ιστορία του
ελληνικού έθνους
© Εκδοτική Αθηνών

Με κίτρινο χρώμα υποδηλώνονται τα εδάφη που κατέλαβαν οι Πρωτοβούλγαροι υπό τον Ασπαρούχ στον Κάτω Δούναβη και τον Αίμο μετά το 681 καθώς και οι μετέπειτα προσαρτήσεις του Τέρβελ(η).

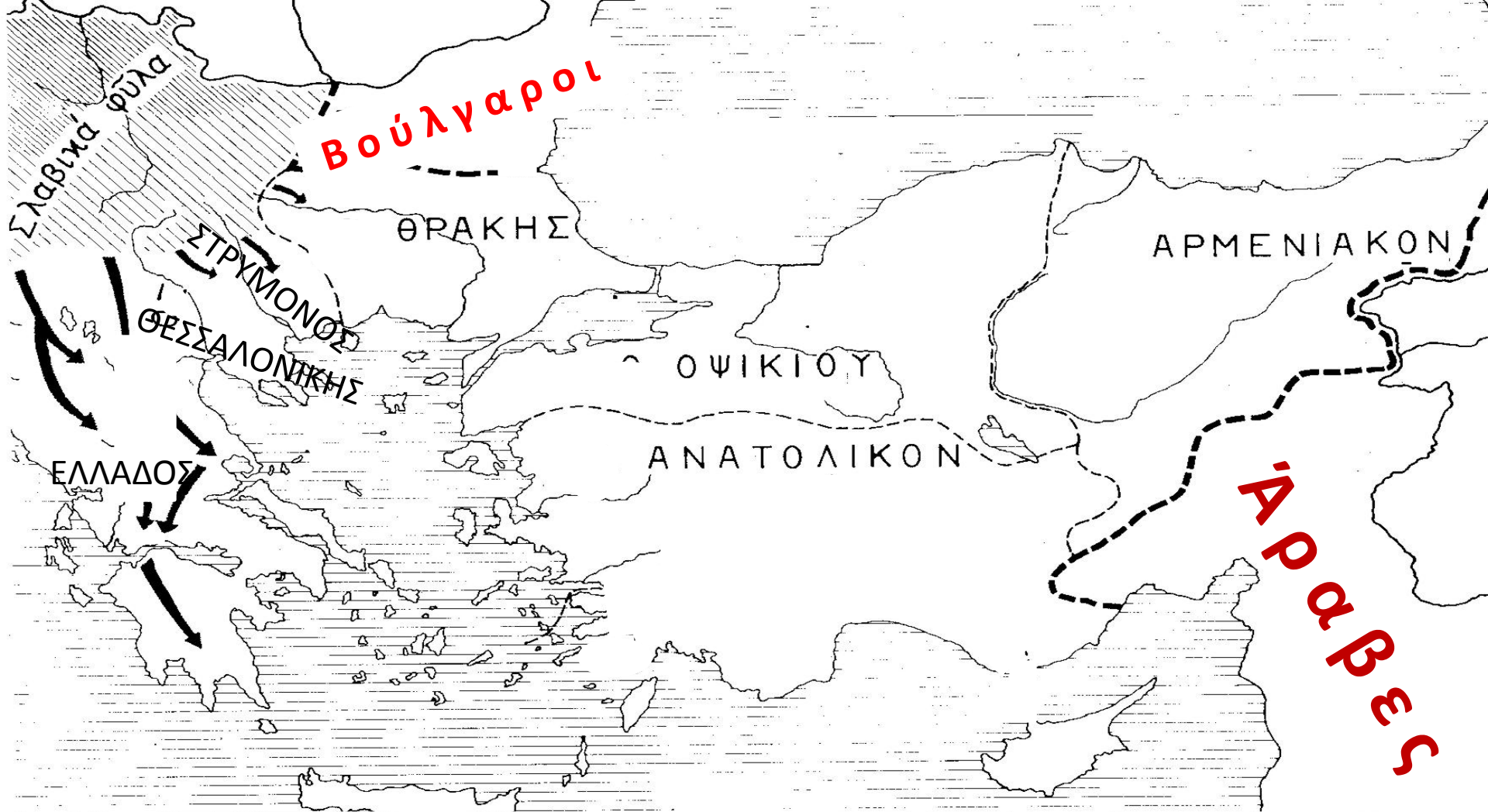
Στο μεγάλο χάρτη υποδηλώνονται και τα νεοεγκατεστηθέντα σλαβικά φύλα στα Βαλκάνια τον 7^ο αι. καθώς και οι εκστρατείες των Βυζαντινών για τον έλεγχο αυτών στις νότιες περιοχές της Χερσονήσου.

- Bulgaria under Asparuh
- Territorial expansion of Tervel
- Byzantine Empire
- Bulgarians of Asparuh
- Campaign of Constantine IV against Asparukh
- Campaign of Byzantine Empire against Slavic tribes
- Timoçani
- Slavic tribe
- Border rampart

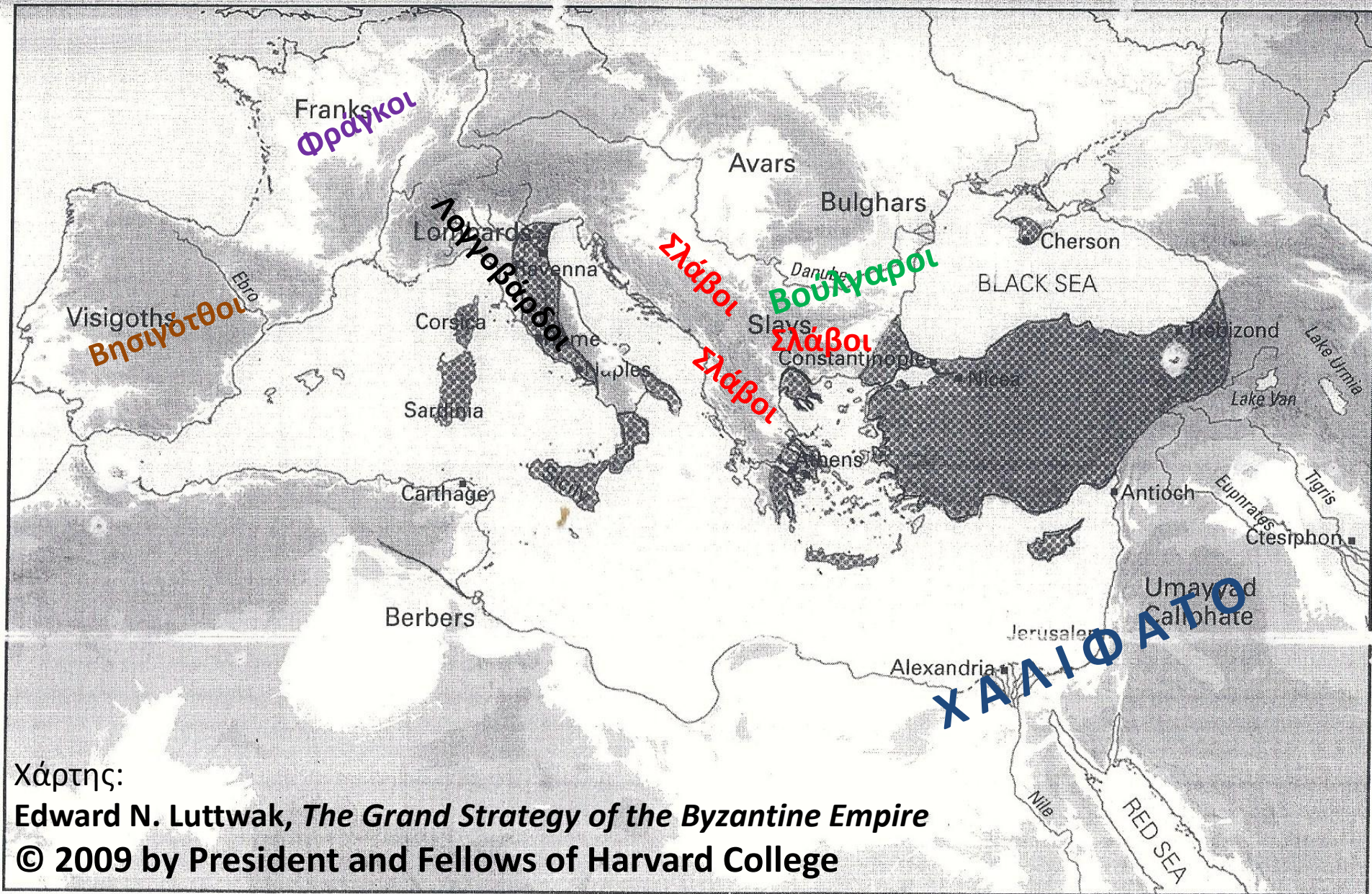
© Kandi

http://en.wikipedia.org/wiki/Bulgarian_Empire#/media/File:The_foundation_of_the_BG.png

- Τα γεωγραφικά όρια στρατιωτικού ελέγχου των πρώτων αυτοκρατορικών στρατηγιών (κλεισούρα στην περίπτωση του Στρυμόνα και επαρχότητα στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης) στα τέλη του 7^{ου} αι. (μετά τα μέσα του 8^{ου} αι. αποκαλούνται πλέον θέματα)

- Η σλαβική και η βουλγαρική εγκατάσταση στα Βαλκάνια κατά τον 7^ο αι.

Χάρτης:
Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*
© 2009 by President and Fellows of Harvard College

Η υποτιθέμενη έκταση της αυτοκρατορίας γύρω στο 681

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΙΤΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΚΡΑΤΗ ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΕΤΟΣ 700, ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΩΛΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΤΗΣ ΚΤΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΑΡΑΒΙΚΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΣΤΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ (ΚΑΤΩ ΔΟΥΝΑΒΗΣ)

Φράγκοι

Λογγοβαρδοί

Άβαροι

Βούλγαροι

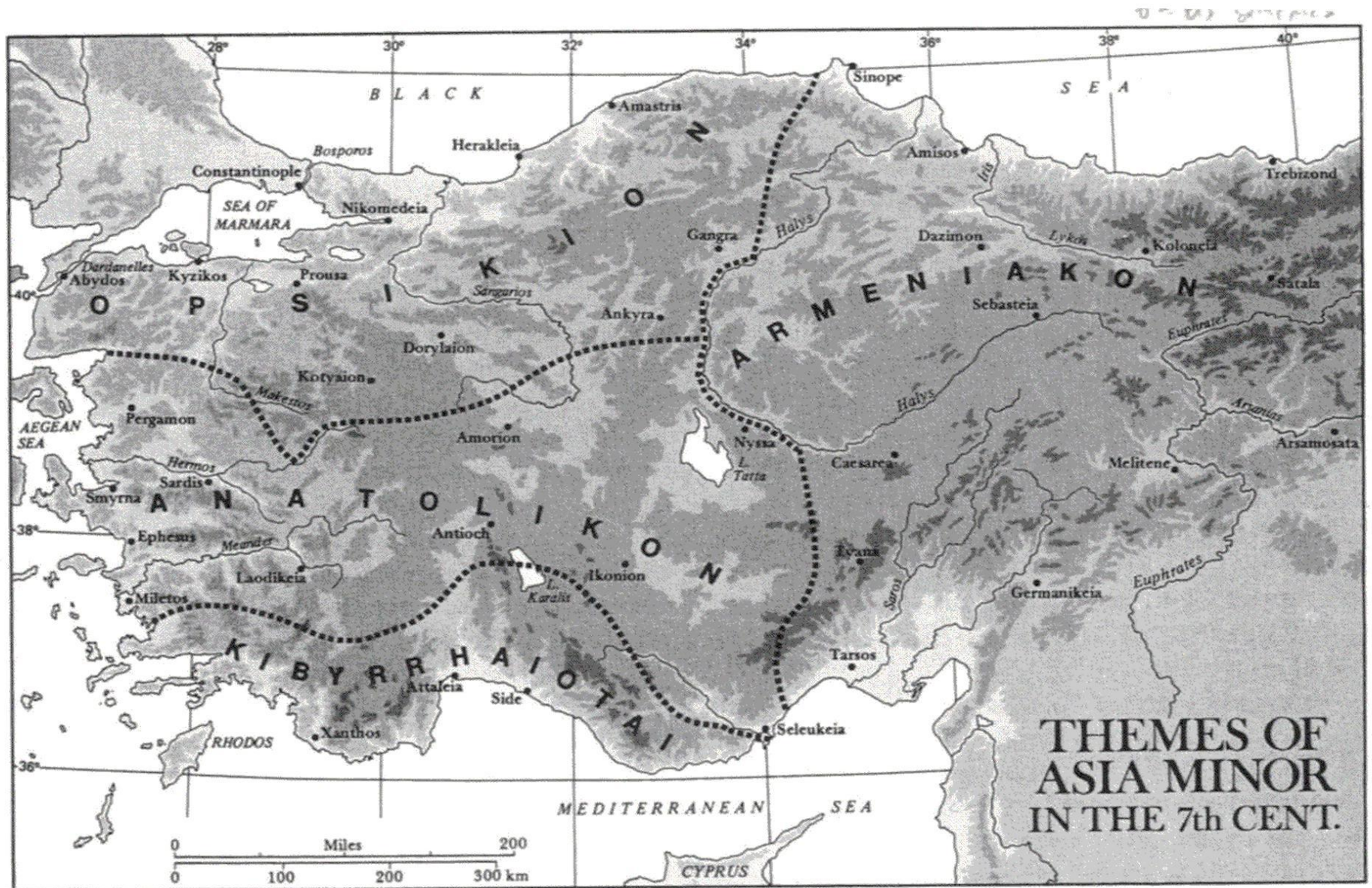
Χάζαροι

Βησιγότθοι

Βυζαντινή αυτοκρατορία

Χαλιφάτο Ομαϊάδων

Ο ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 7^{ου} αι.

Το ανατολικό σύνορο της αυτοκρατορίας με το αντίπαλο Αραβικό χαλιφάτο και μικρασιατικά «θέματά» της γύρω στο 740 (πριν τη διάσπαση των τελευταίων και τη δημιουργία επιπρόσθετων επί Κωνσταντίνου Ε΄)

ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ 8^ο - 9^ο αι.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

(«ΣΤΡΑΤΗΓΙΕΣ», ΑΡΓΟΤΕΡΑ «ΘΕΜΑΤΑ»)

(μέσα 7^{ου} - μέσα 8^{ου} αι.)

- **Ανατολικών** - περίπου μέσα 7^{ου} αι.
 - **Αρμενιάκων** - περίπου μέσα 7^{ου} αι.
 - **Οψικίου** - περίπου μέσα 7^{ου} αι.
 - **Θράκης** - δεκαετία του 680
 - **Σικελίας** - δεκαετία 685-695
 - **Ελλάδος** - περίπου 687-695
 - **Στρυμόνος** - περίπου 688 (αρχικά *κλεισούρα*, αργότερα θέμα)
 - **Θρακησίων** - περίπου 741
 - **Κιβυρραιωτών** - περίπου 743/44
- Συνεχίζουν να υφίστανται τα **εξαρχάτα Αφρικής & Ραβέννας** έως την κατάλυσή τους από τους Άραβες (δεκαετία του 690) και τους Λογγοβάρδους αντίστοιχα (μέσα 8^{ου} αι.).

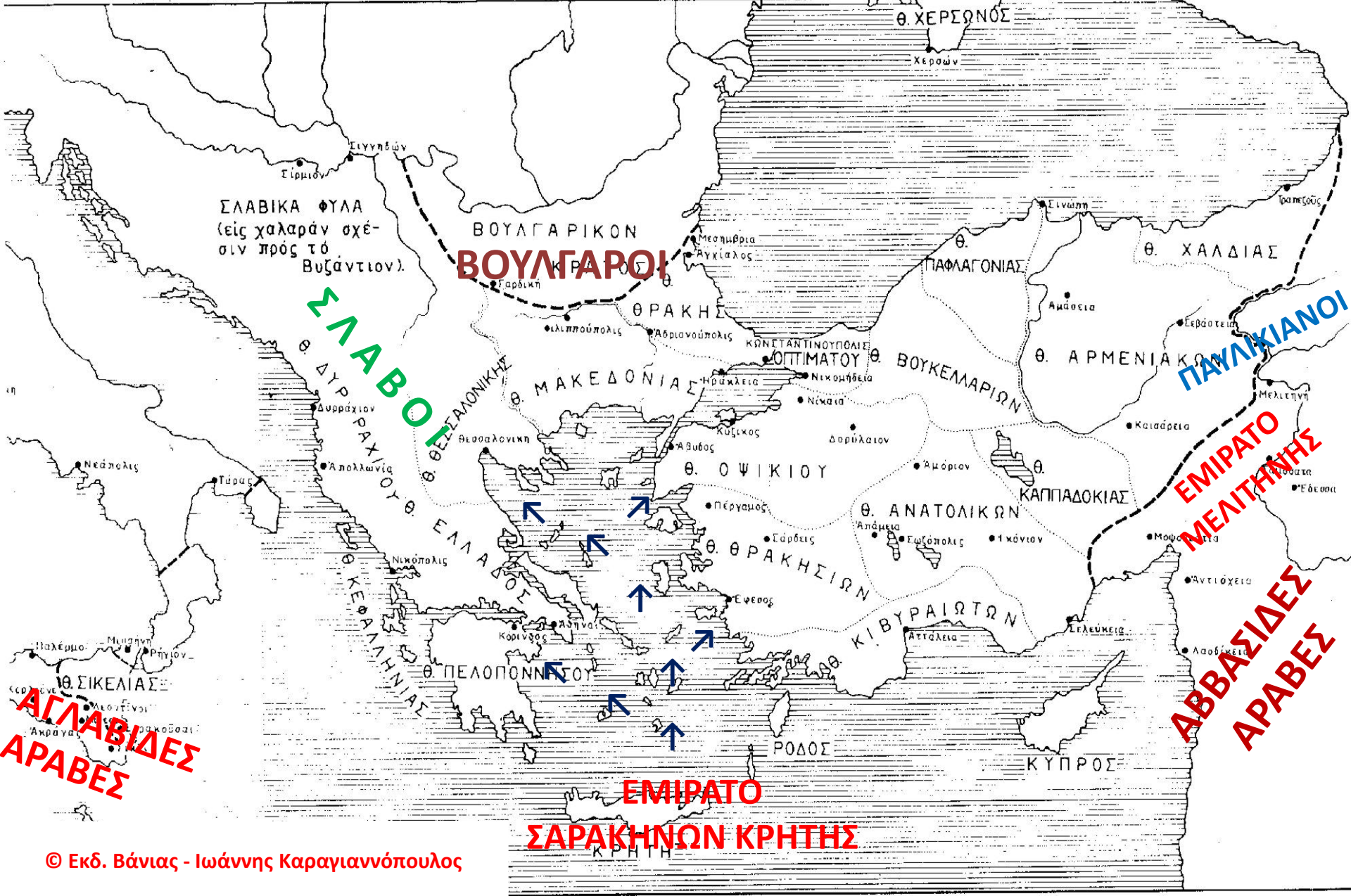
Η διεθνής εδαφική κατάσταση γύρω στο έτος 800

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία, το Αραβικό χαλιφάτο, το εμιράτο της Κόρδοβας, το ισχυρότατο Φραγκικό βασίλειο, το Βουλγαρικό χανάτο και το Χαζαρικό χανάτο

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία και οι γείτονές της γύρω στο έτος 800

ΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ» ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 9^{ου} αΙ.

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
 Τόμος Η΄
 © Εκδοτική Αθηνών

- Η αυτοκρατορία και οι γείτονές της κατά τους 8^ο - πρώτο μισό 10^{ου} αι.
- Οι αραβικές πειρατικές επιθέσεις στην κεντρική και ανατολική μεσόγειο
- Το βυζαντινό ιεραποστολικό έργο

ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 10^ο αϊ.

ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ 8^ο - 9^ο αι.

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΑΙΩΝΩΝ («Zweihundertjährige Reform»)

Ο ΠΟΛΛΑΠΛΑΣΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 9^{ου} ΑΙ.:

Ανατολικών
Αρμενιάκων
Οψικίου
Θράκης
Ελλάδος
Θρακησίων
Κιβυρραιωτών

(όλα συγκροτούνται γύρω
στο ά' μισό / μέσα του 8^{ου} αι.)

- Χερσώνος ή Κλιμάτων (833)
- Θεσσαλονίκης (πριν το 783 ή μέσα δεκ. 830;)
- Χαλδίας (ca. 842/43)
- Οπτιμάτων (ca. 842/43)
- Κρήτης (843)
- Δυρραχίου (ca. 842/43)
- Κολωνείας (863)
- Χαρσιανού (873)
- Λογγοβαρδίας (876)
- Δαλματίας (878)
- Σάμου (πριν το 889)
- Νικοπόλεως (πριν το 899)
- Αιγαίου πελάγους (πριν το 899)
- Καλαβρίας *δουκάτο* (τέλη 9ου αι.;

- Βουκελλαρίων (ca. 767/68)
- Πελοποννήσου (πριν ή μετά το 783;)
- Μακεδονίας (ca. 789-802)
- Κεφαλληνίας (809)
- Στρυμόνος (809)
- Παφλαγονίας (ca. 829-832)
- Καππαδοκίας (830)

ΤΑ ΝΕΑ ΜΙΚΡΑ ΘΕΜΑΤΑ - ΣΤΡΑΤΗΓΙΔΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ 10^{ου} αι.

- Μεσοποταμία (ca. 891-901)
 - Σεβάστεια (ca. 911)
 - Λυκανδός (ca. 916)
 - Ταρσός (965)
 - Θεοδοσιούπολις (949)
 - Ταρών (ca. 966-967)
 - Μελιτηνή (μετά το 934)
 - Ανάβαρζα (ca. 964)
 - Βέροια (ca. 1000)
 - Στρυμών ή Χρύσαβα
 - Σελεύκεια (ca. 927-934)
 - Δρουγουβιτεία
 - Ιεριχώ
 - Εύξεινος Πόντος
 - Λάρισα (Μ. Ασία)
 - Δερζηνή
 - Τεφρική ή Λεοντοκώμη
 - Χαρπεζίκιον
 - Ρωμανούπολις
 - Χοζάνον
 - Χορτζινή
 - Αδάτ
 - Κοπτός
 - Τάραντας (Μ. Ασία)
 - Μοψουεστία (ca. 955)
 - Καλούδια
 - Αβάρα (871 τούρμα Σεβαστείας, 920 κλεισούρα, 951/52 στρατηγίς)
 - Σαμόσατα (958)
 - Ασμόσατον (938)
 - Εξακωμία
 - Ποδανδός
 - Κάμα
 - Γερμανίικια
 - Έδεσσα Μακεδονίας (1001)
 - Χαυζίζιον (940)
 - Κυκλάδες νήσοι (949)
 - Κυμβαλέος
 - Λιμνίαι
 - Βερόη (1009)
 - Ζέρμιον (956)
 - Μουζάριον
 - Σωτηρούπολις ή Βουρζώ
 - Παλατζά (966;)
 - Χουήτ
 - Χασαναρά (μετά το 956)
 - Ειρηνούπολις (Κιλικία, μετά το 965)
 - Δρίστρα (971)\
 - Μελτή
 - Αρτάχ (966)
 - Άρτζε
 - Ερκνή (μετά το 956)
 - Χαντιάρτη
 - Μεσοποταμία της Δύσεως (στον κάτω Δούναβη)
 - Βοσπόρου (Κιμμερίου Kerč, έως το 989;)
- ΚΑΙ ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΑ:**
- Δουκάτο Χαλδίας
 - Δουκάτο Μεσοποταμίας
 - Δουκάτο Αντιοχείας
 - Δουκάτο Εδέσσης
 - Δουκάτο Ιβηρίας-Μεγάλης Αρμενίας

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 11^ο α.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1025 (τέλη βασιλείας του Βασιλείου Β΄)

© Flyax και Cplakidas

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Byzantine_Empire_1025-fr.svg#mediaviewer/File:Map_Byzantine_Empire_1025-el.svg

Εκτός από την προσάρτηση της Βουλγαρίας, της Κιλικίας, της βορειοδυτικής Συρίας και της δυτικής Αρμενίας έως το 1025, εικονίζονται και οι τελευταίες εφήμερες ανακτήσεις της αυτοκρατορίας μετά το 1025 στην Αρμενία (Ανίον), τη βόρεια Μεσοποταμία (Εδεσσα) και τη Σικελία

Χάρτης :

© Andrei nacu

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Byzantine_Empire_1045.svg#file

Η αυτοκρατορία με τα παλαιά θέματα και τα νέα *δουκάτα* και *κατεπανάτα* της καθώς και οι γείτονές της γύρω στα μέσα του 11^{ου} αι.

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Η΄

© Εκδοτική Αθηνών

Το ανατολικό αυτοκρατορικό σύνορο στα μέσα του 11^{ου} αι. - Δουκάτα ή κατεπανάτα

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία γύρω στο έτος 1081

Η βυζαντινή κατάρρευση και η τουρκική κυριαρχία στην Ανατολή

Οι περιοχές της Αντιόχειας, της Μελιτηνής και της Έδεσσας ελέγχονται ακόμη από ημιανεξάρτητους Αρμένιους αυτοκρατορικούς διοικητές, όπως ο Φιλάρετος Βραχάμιος

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Θ

© Εκδοτική Αθηνών

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία και οι γείτονές της γύρω στο 1090

(εικονίζεται και η μετέπειτα βυζαντινή ανάκτηση της δυτικής, βόρειας και νότιας Μ. Ασίας)

Χάρτες

***Τα γεωγραφικά όρια και η περιφερειακή οργάνωση
της Βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά τη λεγόμενη
«ύστερη βυζαντινή περίοδο» (1204 - 1453)***

ΤΟ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1204

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1161

Η προϊούσα αποσύνθεση του
 Βυζαντίου και η εξάπλωση των
 Οθωμανών από τις αρχές του
 14^{ου} έως τις αρχές του 15^{ου} αι.

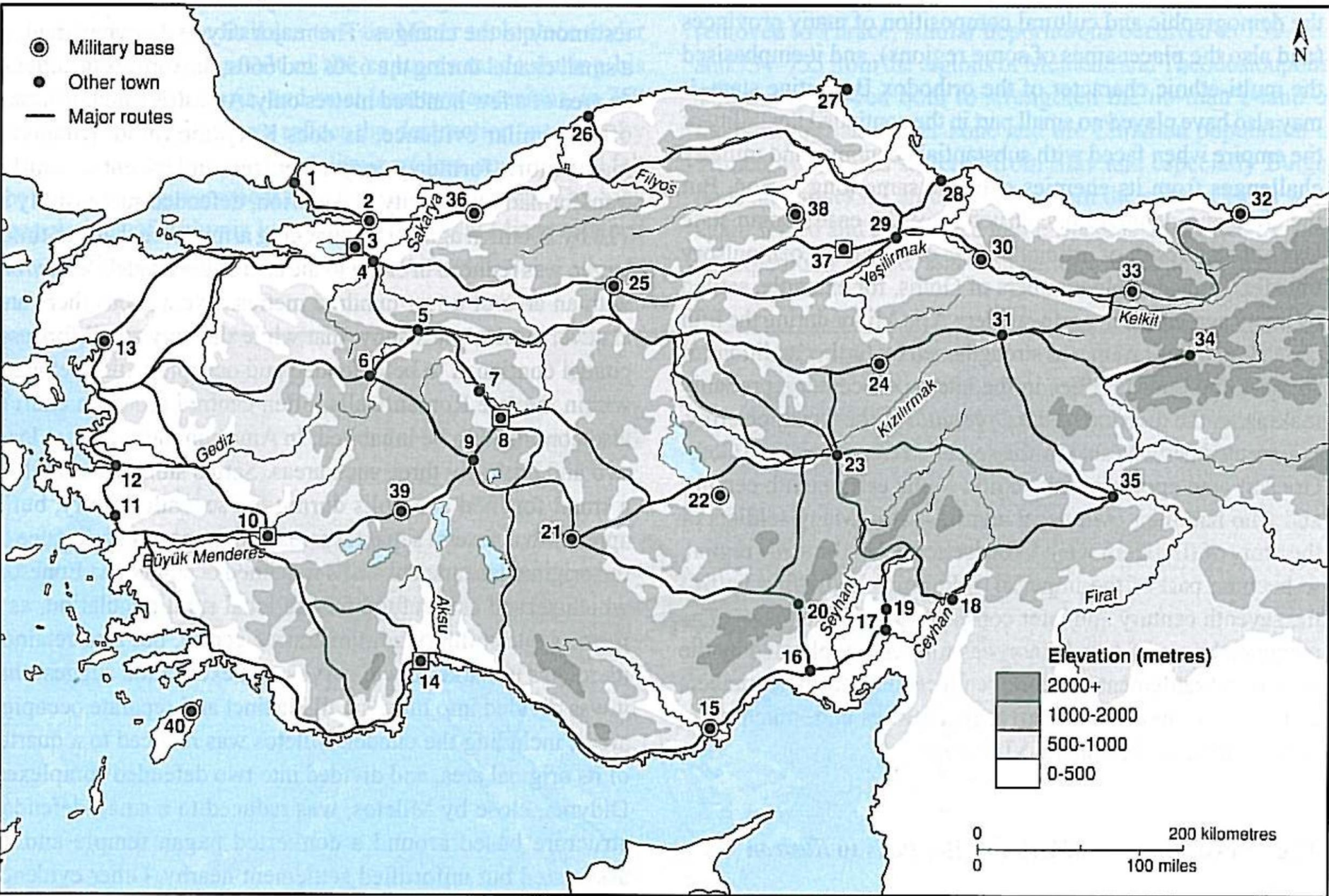
Η εξάπλωση των Οθωμανών και τα εδαφικά λείψανα του Βυζαντίου
λίγο πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453)

Σταθμοί φρυκτωριών

- Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν στη Μ. Ασία και ένα σύστημα σινιάλων, παρόμοιο με εκείνο της αρχαιότητας κατά μήκος των συνόρων του *limes*. Πρόκειται για τις λεγόμενες φρυκτωρίες, εκ των *φρυκτών*, που είναι οι αναμμένοι δαυλοί.
- Απλές ειδήσεις, προειδοποιήσεις και συναγερμοί μπορούσαν να μεταδοθούν γρήγορα μέσω οπτικών σινιάλων με φωτιές από το ένα σημείο αναμετάδοσης στο επόμενο, κυρίως πύργους ή παρόμοια κτίσματα σε προνομιακές από τοπογραφικής άποψης θέσεις σημαντικού υψομέτρου. Αρκετές πηγές (*Συνέχεια Θεοφάνη, Κων/νος Πορφυρογέννητος, ψευδο-Συμεών, Ιωάννης Σκυλίτζης*) παρέχουν πληροφορίες γι' αυτό **το σύστημα που λειτουργούσε ανάμεσα στο ανατολικό σύνορο της αυτοκρατορίας και την Κων/πολη, ώστε να ειδοποιείται το κέντρο αλλά και οι μικρασιατικές περιφέρειες και οι εκεί στρατιωτικές διοικήσεις για αιφνιδιαστικές αραβικές επιθέσεις.** Η επικοινωνία μεταξύ των δύο απολήξεων του συστήματος γινόταν αισθητή **μέσω σινιάλων φωτιάς πάνω στα υψηλότερα σημεία** ορατότητας. Διαρκούσε μάλλον μόνο περίπου μία ώρα, ενώ η ώρα της ημέρας ή νύκτας κατά την οποία μεταδίδονταν τα σινιάλα ίσως καθόριζε το περιεχόμενο των πληροφοριών.

Σταθμοί φρυκτωριών

- Οι πηγές παραδίδουν τους ακόλουθους σταθμούς του συστήματος: **Λούλον** (30 χλμ. βόρεια - βορειοδυτικά των Πυλών Κιλικίας και του Ταύρου), **Αργαίος** (Hasan Dag, 80 χλμ. βορειοδυτ. του Λούλου, εκεί βρίσκονται ερείπια βυζαντινού οχυρού), **Ίσαμος**, **Αίγιλον**, **Μάμας** (= Όλυμπος), **Κύριζος**, **Μώκιλος**, **Αυξέντιος** (ή Σκοπός, 12 χλμ. νοτιοανατ. της Χαλκηδόνας), **Φάρος Κων/πολεως** (η ακάλυπτη στέγη -ηλιακός- του φάρου στα ανατολ. του παλατιού του Βουκολέοντος, 33 χλμ. από τον Αυξέντιο).
- Εκτός από τον πρώτο και τον τελευταίο σταθμό, πρόκειται για κορυφές βουνών. Με σιγουριά ταυτίζονται οι δύο πρώτοι και ο τελευταίος. Ο **Ίσαμος** ίσως βρισκόταν δυτικά της μεγάλης λίμνης Τάττα ή Tuz Gölü, το **Αίγιλον** νοτιοδυτικά του Δορύλαιου, ο **Μάμας** σε μία από τις νοτιοανατ. πλαγές του βιθυνικού Ολύμπου, η **Κύριζος** στα νοτιοδυτικά της Ασκανίας λίμνης και ο **Μώκιλος** πάνω από το λιμάνι Πηγαί στον κόλπο της Νικομήδειας. Σε ευθεία γραμμή το σύστημα **κάλυπτε έκταση 670 χλμ.** μεταξύ Κων/πολης - Πυλών Κιλικίας (**περίπου μία διαγώνιος κατά μήκος της χερσονήσου από τα νοτιοανατολικά προς τα βορειοδυτικά**). Ίσως υπήρχαν και ορισμένοι ενδιάμεσοι σταθμοί που δεν μνημονεύονται, ειδικά στα σημεία που υπερβαίνουν τα 100 χλμ. απόσταση. Οι Άραβες διέθεταν ανάλογους μηχανισμούς ειδοποίησης κατά μήκος των ακτών της Παλαιστίνης, ενώ οι Ρώσοι στο Δνείπερο.

ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΟΔΙΚΕΣ ΑΡΤΗΡΙΕΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

- **Η Εκκλησία στα γεωγραφικά όρια του Βυζαντινού κράτους**
 - *Η περιφερειακή εκκλησιαστική οργάνωση στην αυτοκρατορία*
 - *Οι εκκλησιαστικές εξελίξεις στα χρόνια της Λατινοκρατίας*
 - *Ο βυζαντινός μοναχισμός στο γεωγραφικό χώρο του Βυζαντίου*

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Στις αρχές του 4^{ου} αι. ο χριστιανισμός είχε εισχωρήσει στις περισσότερες επαρχίες της αυτοκρατορίας, αν και το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού συνέχιζε ακόμη να ακολουθεί την παλαιά ελληνορωμαϊκή (εθνική) θρησκεία και λοιπές παγανιστικές λατρείες της Ανατολής.
- Ο **Harnack** χωρίζει τις επαρχίες σε 4 κατηγορίες με βάση τον τότε βαθμό διείσδυσης της νέας θρησκείας:
 - **επαρχίες όπου οι χριστιανοί αποτελούσαν το μισό του πληθυσμού** (*Μ. Ασία, τμήμα Θράκης, Αρμενία, Έδεσσα Μεσοποταμίας*),
 - **επαρχίες όπου οι χριστιανοί αποτελούσαν σημαντικό μέρος του πληθυσμού** (*Αντιόχεια, Κοίλη Συρία, Αλεξάνδρεια, Θηβαΐς, Κύπρος, Ρώμη, νότια και τμήματα κεντρικής Ιταλίας, βόρεια Αφρική, Νουμιδία, τμήματα Αχαΐας, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, νήσων, νότιες ακτές Γαλλίας*),

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

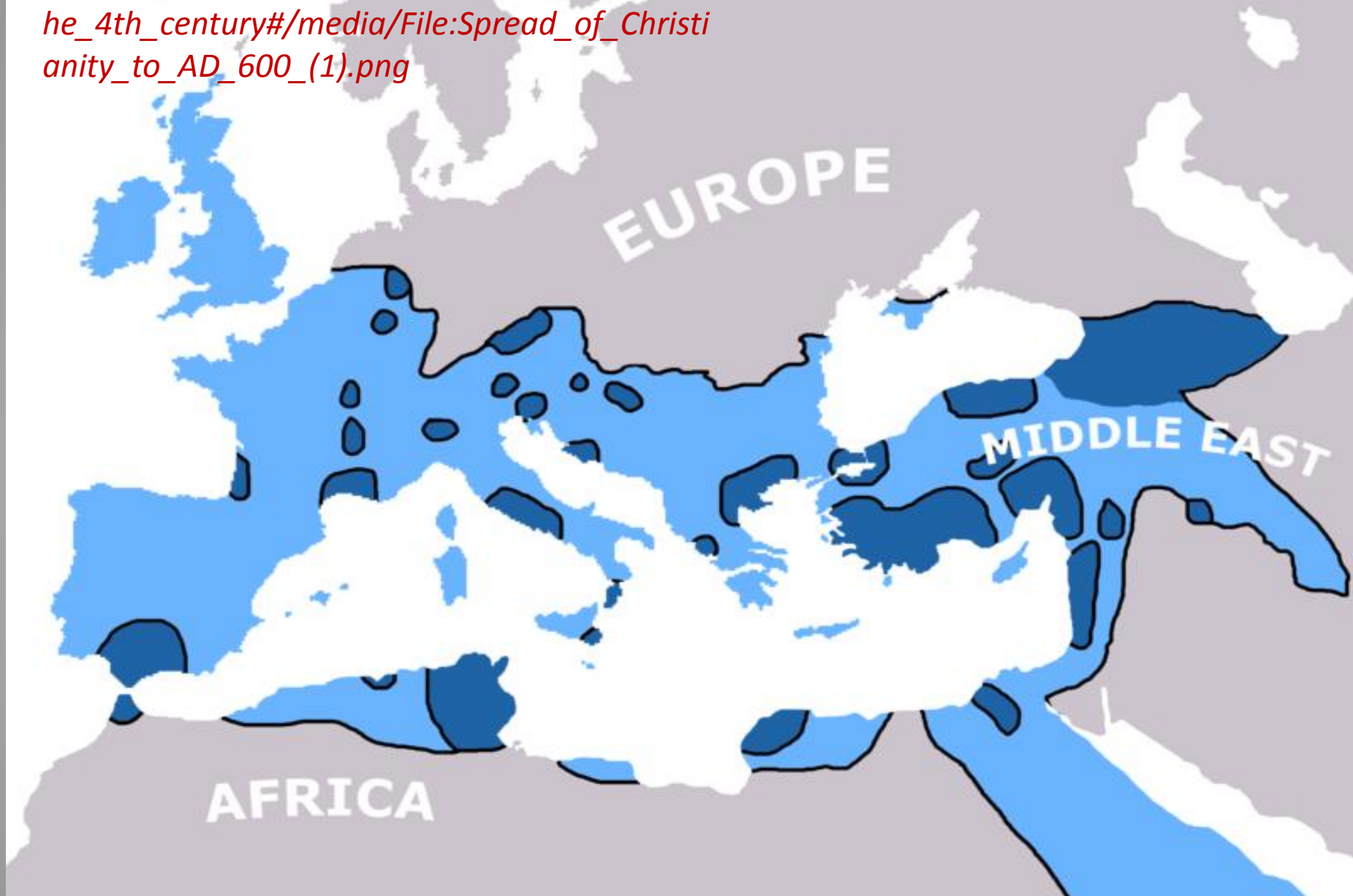
- **επαρχίες όπου ο χριστιανισμός είχε περιορισμένη διάδοση** (Παλαιστίνη, Φοινίκη, Αραβία, περιοχές Μεσοποταμίας, εσωτερικές περιοχές ελλαδικού χώρου, Δαρδανίας, Δαλματίας, Μυσίας, Παννονίας, βόρεια τμήματα μέσης Ιταλίας, ανατολική βόρεια Ιταλία, Μαυριτανία, Τριπολίτιδα, ακτές Ιβηρικής χερσονήσου)
- **επαρχίες όπου ο χριστιανισμός είχε εισχωρήσει ελάχιστα** (αρχαία Φιλιισταία (στην Παλαιστίνη), βόρειες και βορειοδυτικές ακτές Εύξεινου Πόντου, δυτική βόρεια Ιταλία, μέση και βόρεια Γαλατία, εσωτερικό ιβηρικής χερσονήσου, Βέλγιο, Γαλατία, Ραιτία, Βρετανία).

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Οι πρόοδοι που έκανε ο χριστιανισμός τους επόμενους αιώνες, με την κρατική πλέον υποστήριξη και επιβολή, ήταν μεγάλη. Μολαταύτα, η αρχαία θρησκεία συνέχισε να υφίσταται σε ορισμένες περιοχές του κράτους (π.χ. στο εσωτερικό της Μ. Ασίας) έως και τον 6^ο αι.
- Η ανοχή και μετέπειτα αναγνώριση του χριστιανισμού από τον **Κωνσταντίνο Α΄** καθώς και η μεταβίβαση λειτουργιών κοινωνικής διαχείρισης από το κράτος στην Εκκλησία από τον ίδιο και τους διαδόχους του είχαν ως αποτέλεσμα η **εκκλησιαστική οργάνωση να βρίσκεται ήδη από τις απαρχές της σε στενή συνάφεια με την κρατική δομή της διοίκησης**. Παρόλα αυτά, τα εκκλησιαστικά διοικητικά διέφεραν από τα κρατικά γιατί Κράτος και Εκκλησία ήταν διαφορετικοί θεσμοί αλλά και επειδή η δικαιοδοσία της Εκκλησίας δεν συνέπιπτε πάντοτε με εκείνη του κράτους (π.χ. χριστιανοί υπήρχαν και εκτός της αυτοκρατορίας).

[https://en.wikipedia.org/wiki/Christianity_in_the_4th_century#/media/File:Spread_of_Christianity_to_AD_600_\(1\).png](https://en.wikipedia.org/wiki/Christianity_in_the_4th_century#/media/File:Spread_of_Christianity_to_AD_600_(1).png)

Η εξάπλωση του χριστιανισμού γύρω στο α' μισό του 4^{ου} αι.

Η εξάπλωση του χριστιανισμού γύρω στο 600

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Στην κεφαλή της εκκλησιαστικής οργάνωσης βρίσκεται ο **επίσκοπος** ως διοικητής της επισκοπής. Σε αυτόν υπάγονται κληρικοί, λαϊκοί και τα ιδρύματα της περιφέρειάς του (ενορίες, μονές, ιδιωτικοί ναοί, φιλανθρωπικά ιδρύματα κλπ.).
- Η εξέλιξη της Εκκλησίας σε έναν κρατικά αναγνωρισμένο **μαζικό οργανισμό** μετέβαλε τον παλαιότερο χαλαρότερο τρόπο οργάνωσής της, που βασιζόταν στην αρχαιότητα και τα τιμητικά πρωτεία των αστικών επισκοπών.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Στο εξής η νέα εκκλησιαστική οργάνωση προσανατολίστηκε και ακολούθησε τις δομές της τότε διοίκησης του κράτους. Η οριοθέτηση της εξουσίας των πατριαρχείων τους 4^ο - 7^ο αι. ακολουθούσε την δομή της αυτοκρατορίας σε **επαρχίες** και **διοικήσεις** (των *επαρχοτήτων πραιτωρίου*). Στην κορυφή της ιεραρχίας βρισκόταν ο **πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως** ως πρόεδρος των μητροπολιτών κάθε επαρχίας.
- Οι **επίσκοποι** των περιφερειών μιας μητρόπολης υπάγονταν στον εκάστοτε **μητροπολίτη** της επαρχιακής πρωτεύουσας. Παράλληλα, στην Ανατολή αναπτύχθηκε και **αυτοκέφαλες αρχιεπισκοπές** (π.χ. *Κύπρου*) που δεν υπάγονταν σε μητροπόλεις αλλά δεν είχαν και υφιστάμενες επισκοπές. Κάθε πόλη έπρεπε να διαθέτει τον δικό της επίσκοπο σύμφωνα με *Νεαρά* του **Ιουστινιανού** (που ανάγεται όμως σε παλαιότερο σχετικό νόμο του **Ζήνωνα** από τον 5^ο αι.).

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Στα τέλη του 4^{ου} και στις αρχές του 5^{ου} αι. αποκρυσταλλώθηκε το σύστημα των **πέντε πατριαρχείων** (*Ρώμης, Κων/πόλεως, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων*, με αυτήν την ιεραρχική σειρά), τα οποία θα διοικούσαν την Εκκλησία. Η Κωνσταντινούπολη έλαβε για πρώτη φορά επισήμως την δεύτερη θέση, ως **Νέα Ρώμη** μετά την **Παλαιά**, στη **β΄ Οικουμενική Σύνοδο του 381** (η οποία επικυρώθηκε τον 6^ο αι. με την *Νεαρά* 123 του Ιουστινιανού).
- Η **πενταρχία** των πατριαρχών δημιουργούσε αντιδράσεις στη **Ρώμη**, που ήθελε τα πρωτεία, και την **Αλεξάνδρεια**, που ήθελε την πρωτοκαθεδρία στην Ανατολή. Η **Αλεξάνδρεια** δεν ανεχόταν ο επίσκοπος της άσημης ως το α΄ μισό του 4^{ου} αι. πόλης του Βυζαντίου, που υπαγόταν στον μητροπολίτη **Ηρακλείας**, να βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση. Έτσι, άρχισαν διαμάχες (*Θεόφιλος Αλεξανδρείας ↔ Ιωάννης Χρυσόστομος Κων/πόλεως, Κύριλλος Αλεξανδρείας ↔ Νεστόριος Κων/πόλεως, Φλαβιανός Κων. ↔ Διόσκορος Αλεξ.*). Παρά την νίκη του *Διοσκόρου* στη «**ληστρική σύνοδο**» της **Εφέσου** (449), η **δ΄ Οικουμενική σύνοδος του 451 (Χαλκηδόνας)** επιβεβαίωσε τις αποφάσεις της συνόδου του **381**.

Τα όρια δικαιοδοσίας των πέντε πατριαρχείων κατά τους 4^ο - 5^ο αι.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Η **Μ. Ασία** (έως τον **Ταύρο**), οι ακτές του **Εύξεινου Πόντου** και η **Θράκη** υπάγονταν στο πατριαρχείο **Κων/πόλεως**, αλλά το **Ιλλυρικό** αρχικά στη **Ρώμη** (εδώ δεν εφαρμόστηκε η εδαφική «διαίρεση» του 395). Ο πάπας εκπροσωπείτο από έναν **βικάριο** στη **Θεσσαλονίκη** (και ενίοτε στην **Κόρινθο** και στην **Πρώτη Ιουστινιανή**). Οι διαμάχες για το **Ιλλυρικό** ξεκίνησαν ήδη ουσιαστικά από τον 6^ο αι., όταν ο Ιουστινιανός Α΄ ίδρυσε την **Πρώτη Ιουστινιανή** και την κατέστησε άμεση αυτοκρατορική **αρχιεπισκοπή και πρωτόθρονη** του **Ιλλυρικού** (θέση που κατείχε ως τότε το **Σίρμιο**).

- Στο α΄ μισό του 8^{ου} αι., στα πλαίσια της **εικονοκλαστικής** πολιτικής και της συνακόλουθης σύγκρουσης με την **Εκκλησία της Ρώμης**, ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος μετέθεσε τις περιφέρειες της **νότιας Ιταλίας**, **Σικελίας** και του **Ιλλυρικού** στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου **Κων/πόλεως**. Η νέα εκκλησιαστική διευθέτηση στα **Βαλκάνια** έπαιξε μεγάλο ρόλο στην πορεία της ιεραποστολικής δράσης στους **Σλάβους** και στη δημιουργία των νέων **σλαβόφωνων ορθόδοξων Εκκλησιών**, οι οποίες τελούσαν υπό την επιρροή και τον έλεγχο του Βυζαντίου.

ΟΝΩΡΙΟΣ

ΙΛΛΥΡΙΚΟ

ΑΡΚΑΔΙΟΣ

Το Ιλλυρικό και όρια των επικρατειών Αρκαδίου και Ονωρίου το 395

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Ο αρχαιότερος κατάλογος των *Notitiae Episcopatum* (ca. 650), δηλαδή των εγγραφών των επισκοπικών καταλόγων, απαριθμεί τη θέση στην εκκλησιαστική ιεραρχία 33 μητροπόλεων (με 349 υφιστάστενες επισκοπές) και 34 αυτοκέφαλων Εκκλησιών (αρχιεπισκοπών) του *πατριαρχείου Κων/πόλεως*.
- Μετά την απώθηση των **Αράβων** και την ενσωμάτωση των **Σλάβων** προέκυψε νέος επισκοπικός κατάλογος με 51 μητροπόλεις (με 536 υφιστάμενες επισκοπές) και 51 αυτοκέφαλες αρχιεπισκοπές. Αυτός διατηρήθηκε ουσιαστικά για πολλούς αιώνες και έπαιξε μεγάλο ρόλο στην επιβίωση της **ορθόδοξης Εκκλησίας** και του **ελληνισμού** επί **Τουρκοκρατίας**.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Με την ιεραποστολική δράση στα βόρεια **Βαλκάνια** οι Βυζαντινοί εγκατέστησαν μία αυτοκέφαλη **αρχιεπισκοπή** στην **Πρεθλάβα** (ο βουλγαρικός προσηλυτισμός στο χριστιανισμό έγινε το 865/66 επί του Βούλγαρου χάνου Βόγορι / Μιχαήλ και του Βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄), την οποία ο μετέπειτα Βούλγαρος τσάρος *Συμεών* αναβάθμισε σε **βουλγαρικό πατριαρχείο**. Αυτό μεταφέρθηκε αργότερα στην **Αχρίδα** και τελικά καταργήθηκε από τον αυτοκράτορα *Βασίλειο Β΄ Βουλγαροκτόνο*, ο οποίος το υποκατέστησε με την **αρχιεπισκοπή Αχρίδας** που υπαγόταν όμως στον αυτοκράτορα και όχι στον πατριάρχη Κων/πόλεως. Η νέα εκκλησιαστική περιφέρεια είχε δικαιοδοσία στα βουλγαρικά αλλά και τα μακεδονικά εδάφη καθώς και γειτονικές μητροπόλεις (π.χ. **Ιωάννινα, Αδριανούπολη, Βουθρωτός** στην **Αλβανία**).

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία

- Το 1235 ιδρύθηκε νέο **βουλγαρικό πατριαρχείο** στο **Τύρνοβο**, το οποίο κατέλυσαν οι **Τούρκοι** το 1393. Οι προσπάθειες εκκλησιαστικής αυτονομίας των άλλων γειτονικών λαών ξεκίνησαν ουσιαστικά μετά το 1204.
- Η υπαγωγή της **ρωσικής Εκκλησίας του Κιέβου** στην Κων/πολη ήταν αδιαμφισβήτητη έως το 15^ο αι. Μέχρι τότε οι επικεφαλής της ήταν Έλληνες. Η **Κριμαία** υπαγόταν απευθείας στο πατριαρχείο **Κων/πόλεως**.
- Στη **Σερβία** ο **Σάββας** αναγνωρίστηκε το 1219 ως μητροπολίτης της αυτοκέφαλης σερβικής εκκλησίας από τον Βυζαντινό πατριάρχη στη **Νίκαια**. Το 1346 ιδρύθηκε το **σερβικό πατριαρχείο** στο **Πετς**, που καταργήθηκε το 1459.
- Το 1319 και το 1401 παραχωρήθηκαν μητροπολίτες στους **Ρουμάνους** (στο **Άργκες της Βλαχίας** και στην **Σουτσεάβα της Μολδαβίας** αντίστοιχα).

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Οι εκκλησιαστικές εξελίξεις στα χρόνια της Λατινοκρατίας

- Μετά την άλωση της **Πόλης** το 1204 από τους *Φράγκους σταυροφόρους* και τους *Βενετούς* ο Βενετός *Θωμάς Μοροζίνι* τοποθετήθηκε στο αξίωμα του (νέου) **Λατίνου πατριάρχη Κων/πόλεως**. Μέσω μιας υποτιθέμενης πράξης εκκλησιαστικής ένωσης Δύσης και Ανατολής ο ίδιος και οι διάδοχοί του είχαν θεωρητικά δικαιοδοσία στα εδάφη της αυτοκρατορίας (έδρα τους έως το 1261 η **Κων/πολη**, από το 1314 το **Νεγροπόντε / Εύβοια** και από το 1453 η **Βενετία**).
- Η τοποθέτηση όμως *Λατίνων κληρικών* ήταν δυνατή μόνο στα εδάφη που βρίσκονταν υπό *φραγκική και βενετική κατοχή* και εκεί κυρίως στους μητροπολιτικούς ναούς όπου εκκλησιάζονταν *Λατίνοι*. **Οι Βυζαντινοί παρέμειναν πιστοί στον ορθόδοξο κλήρο**. Οι *Βενετοί* και *Γενουάτες* αναγκάστηκαν να επιτρέπουν στα εδάφη τους στην Ανατολή την ορθόδοξη εκκλησιαστική οργάνωση απαγορεύοντας όμως τη χειροτονία *Ελλήνων επισκόπων*. Ο επιβληθείς λατινικός κλήρος και τα δυτικά μοναστικά τάγματα (*Κινστερκιανοί, Φραγκισκανοί, Δομηνικανοί, ιπποτικά τάγματα*) παρέμειναν ξένα σώματα για την ορθόδοξη Εκκλησία παρά την μακρά χρονική παρουσία τους στις ελληνικές περιοχές.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Οι εκκλησιαστικές εξελίξεις στα χρόνια της Λατινοκρατίας

- Στις ανατολικές περιφέρειες (**Καππαδοκία, Κιλικία, Ευφρατησία κλπ.**) η ορθόδοξη Εκκλησία επισκιάστηκε μετά τους 10^ο - 11^ο αι. από τη συριακή ιακωβιτική (μονοφυσιτική) και την αρμενική Εκκλησία, που δεν αναγνώριζαν τις αποφάσεις της συνόδου της **Χαλκηδόνας (451)**. Αυτές ίδρυσαν *πατριαρχεία και καθολικάτα* στις περιοχές τους (στην μονή **Βαρσύμη / Barsauma** και στη **Σεβάστεια** αντίστοιχα).

ΤΟ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1204

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ο βυζαντινός μοναχισμός

- Ο γεωγραφικός χώρος του μοναχισμού είναι κατ' εξοχήν η **έρημος**, τόπος σιωπής, δια-λογισμού, απομάκρυνσης από τα εγκόσμια αλλά και πεδίο μάχης με τον «διάβολο». **Αυτή η πρώιμη χριστιανική αντίληψη αναπτύχθηκε στα λίκνα του μοναχισμού και παρέμεινε ισχυρή σε μεγαλύτερο βαθμό στο ανατολικό παρά στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας.** Η απόσταση λοιπόν από κατοικημένες περιοχές αποτελούσε κοινό σημείο των διαφόρων μορφών μοναχισμού στην Ανατολή (**ερημητήρια, σκήτες, λαύρες, κοινοβιακές μονές**) με σκοπό πάντοτε την υπενθύμιση της μοναξιάς της ερήμου.

- Στο Βυζάντιο η έρημος αντικαταστάθηκε, ιδίως μετά την ισλαμική κατάκτηση της Ανατολής, από νησιά, όρη, χερσονήσους ή εκχερσωμένες εκτάσεις σε παρθένα δάση. Ο πρωτοχριστιανικός μοναχισμός διαμορφώθηκε βέβαια στις ερήμους της **Αιγύπτου**, του **Σινά**, της **Συρίας** και στους **Άγιους Τόπους**. Η ίδρυση των πρώτων μονών στη Μ. Ασία και την πρωτεύουσα ανάγονται ήδη στους 3^ο και 4^ο αι. (λ.χ. *Ευσταθίου Σεβαστείας, Δαλμάτου Κων/-πόλεως, Μεγάλου Βασιλείου*). **Η ανάπτυξη ωστόσο του μοναχισμού στις περιοχές που αποτελούσαν γεωγραφικούς πυρήνες της αυτοκρατορίας ήταν μεταγενέστερη.**

Μονή Αγίας Αικατερίνης στη χερσόνησο του Σινά (Αίγυπτος)

<https://www.ancient.eu/uploads/images/7758.jpg?v=1600146903>

*Τα γεωγραφικά τοπία
του καππαδοκικού μοναχισμού*

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ο βυζαντινός μοναχισμός

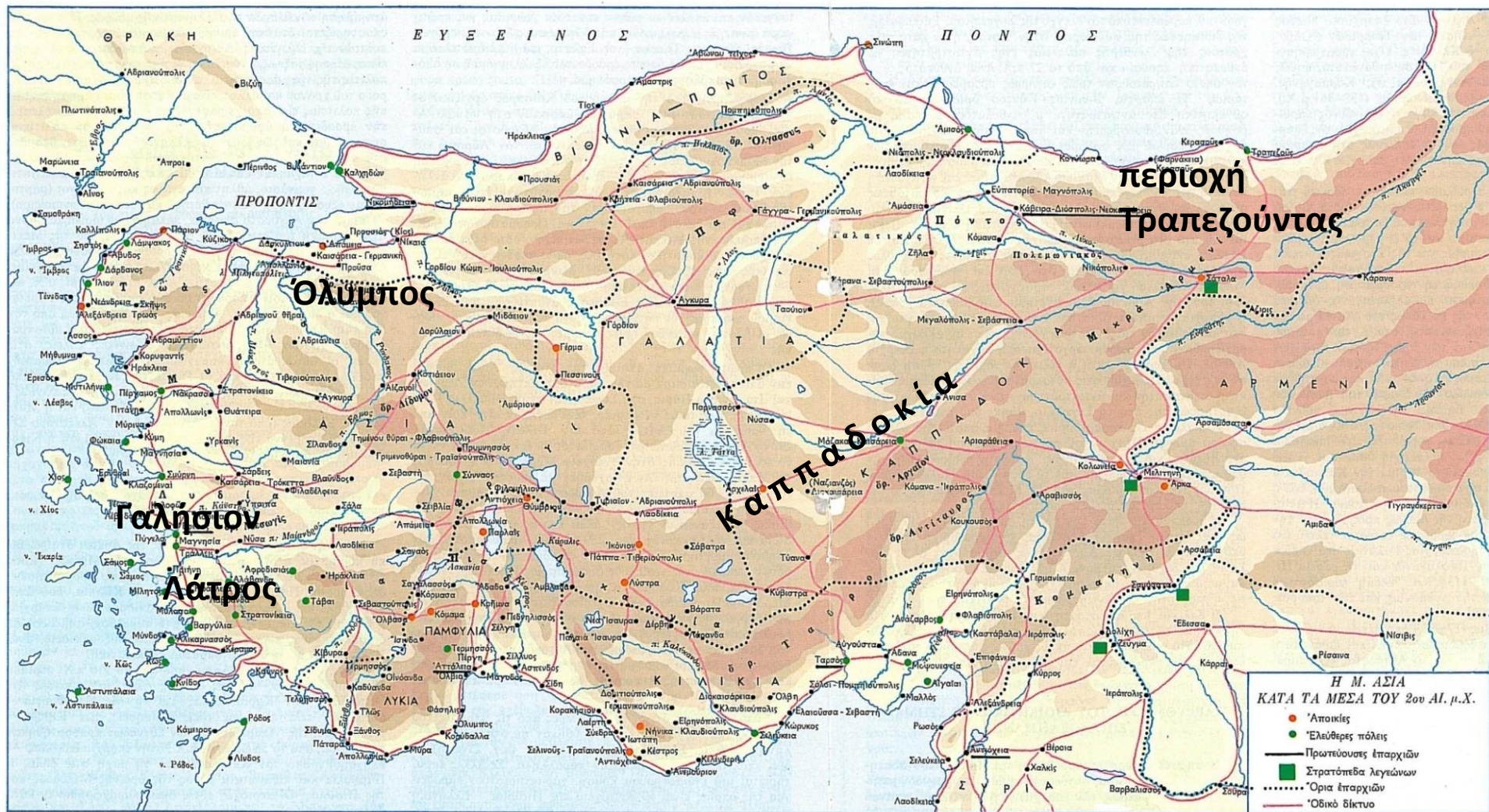
- Η Δ΄ οικουμενική σύνοδος της **Χαλκηδόνας** (451) και αργότερα η *ιουστινιάνεια νομοθεσία* ρύθμισαν το μοναστικό βίο από την άποψη του κανονικού δικαίου. **Οι μονές υπάγονταν στον τοπικό επίσκοπο, ο οποίος ενέκρινε την ίδρυση μονής στην περιφέρειά του και κατείχε το δικαίωμα παραχώρησης του σταυροπηγίου** (ανύψωση σταυρού και ευλογία θεμελίωσης). Το προνόμιο παραχωρήθηκε αργότερα στον πατριάρχη ή στον αυτοκράτορα. Σημαντική ήταν η απαίτηση της ***stabilitas loci***, δηλ. της υπαγωγής - παραμονής κάθε μοναχού σε μία μονή.

- Ο μοναστικός βίος θεωρούνταν πάντοτε ιδανικός. Μπορούμε ωστόσο να πούμε ότι οι περίοδοι τέλη 4^{ου} - 5^{ου} αι., 10^{ου} - αρχές 11^{ου} αι., 14^{ου} αι. παρουσίαζαν συνεχή κίνηση προς το μοναχισμό και έντονη ανάπτυξη, ίδρυση και ανοικοδόμηση μονών, πράγμα που συνδεόταν με πολυάριθμες δωρεές. Νησιωτικές μονές χρησίμευαν συχνά ως τόπος εξορίας, ενώ πολλές μονές ιδρύθηκαν γύρω από αστικά κέντρα (**Κων/πολη, Σμύρνη, Προύσα, Θεσσαλονίκη** κλπ.).

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ο βυζαντινός μοναχισμός

- Από τους μέσους βυζαντινούς αιώνες αυξάνεται ο αριθμός των μονών στην ίδια την **Κων/πολη** και την άμεση περιφέρειά της από τον **Βόσπορο, την Προποντίδα έως το βιθυνικό Όλυμπο** (ήδη τον 6^ο αι. υπήρχαν 60 μονές στην **Πόλη**).
- Στη **Μ. Ασία** ξεχώριζαν οι μοναστικές κοινότητες στο όρος **Γαλήσιον** (βόρεια της **Εφέσου**) και στο όρος **Λάτρος** στην λίμνη της **Ηράκλειας** (κοντά στην **Μίλητο**) καθώς και στην **Τραπεζούντα** και την **Καππαδοκία**.
- Μονές ιδρύθηκαν σε όλα σχεδόν τα μεγάλα νησιά, όπως λ.χ. η **Χίος** (η δε **Πάτμος** υπήρξε καθαρά μοναστική νήσος).
- Στα **Βαλκάνια** υπήρχαν πολυάριθμες μονές στις περιφέρειες **Άρτας, Αθήνας, Σκοπίων, Θεσσαλονίκης, Κιθαιρώνα, Πηλίου, Πρεσπών, Καστοριάς, Αχρίδας**. Επίσης στις **Σικελία, Καλαβρία, Απουλία, Ρώμη**, όπου υπήρχαν τουλάχιστον 300 ελληνικά μοναστήρια που αποκαλούνταν **βασιλιανά** (= ακολουθούσαν τις διατάξεις του Μ. Βασιλείου).

ΓΕΩΦΥΣΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΜΕ ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΤΟΠΙΚΑ ΜΟΝΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ο βυζαντινός μοναχισμός

- Ο **Άθως** αποτελούσε ξεχωριστή περίπτωση. Αρχικά διέθετε μόνο ερημίτες αλλά από το 10^ο αι. εξελίχθηκε σε αποκλειστικό μοναστικό έδαφος με σύνορα που καθορίστηκαν το 943. Έτσι έγινε απροσπέλαστο σε λαϊκούς και απομακρύνθηκε από την δικαιοδοσία του επισκόπου **Ιερισσού**. Από το 963 εποικίστηκε και η ανατολική πλευρά του και αργότερα και η αφιλόξενη νοτιοδυτική. Τελικά, ιδρύθηκαν 20 μεγάλες μονές (ανάμεσά τους μια *σερβική*, μια *βουλγαρική* και μια *ρωσική*), στις οποίες υπάγονται και *ερημητήρια*, *ησυχαστήρια*, *καθίσματα*, *καλύβια* και *μεγάλες σκήτες* (ανάμεσα στις τελευταίες και μία *ρουμανική*). Οι **δυτικές** μονές ήταν βραχύβιες εκτός από μία μονή **βενεδικτίνων** από το **Αμάλφι** κοντά στη **Μεγίστη Λαύρα** που διατηρήθηκε έως περίπου τα μέσα του 13^{ου} αι.

- Οι μονές κατείχαν μεγάλες γεωργικές ομάδες παραγωγής και μεγάλη ιδιοκτησία (μετόχια) στην **Χαλκιδική** (ειδικά στις γειτονικές χερσονήσους **Σιθωνίας** και **Κασσάνδρας**), σε νησιά του **βόρειου Αιγαίου**, στη **βόρεια Ελλάδα**, στη **Βαλκανική** ακόμη και στη **Ρωσία**.

www.mlahanas.de

Οι μονές του Αγίου Όρους

<http://www.hellenicaworld.com/Greece/Geo/gr/AgioOros.html>

<https://greekcitytimes.com/2019/02/05/the-byzantine-antiquity-of-mount-athos-and-orthodoxy/>

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των **J. Koder** [*Το Βυζάντιο ως χώρος*] και **M. Κορδώση** [*Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

Μάθημα 11°:

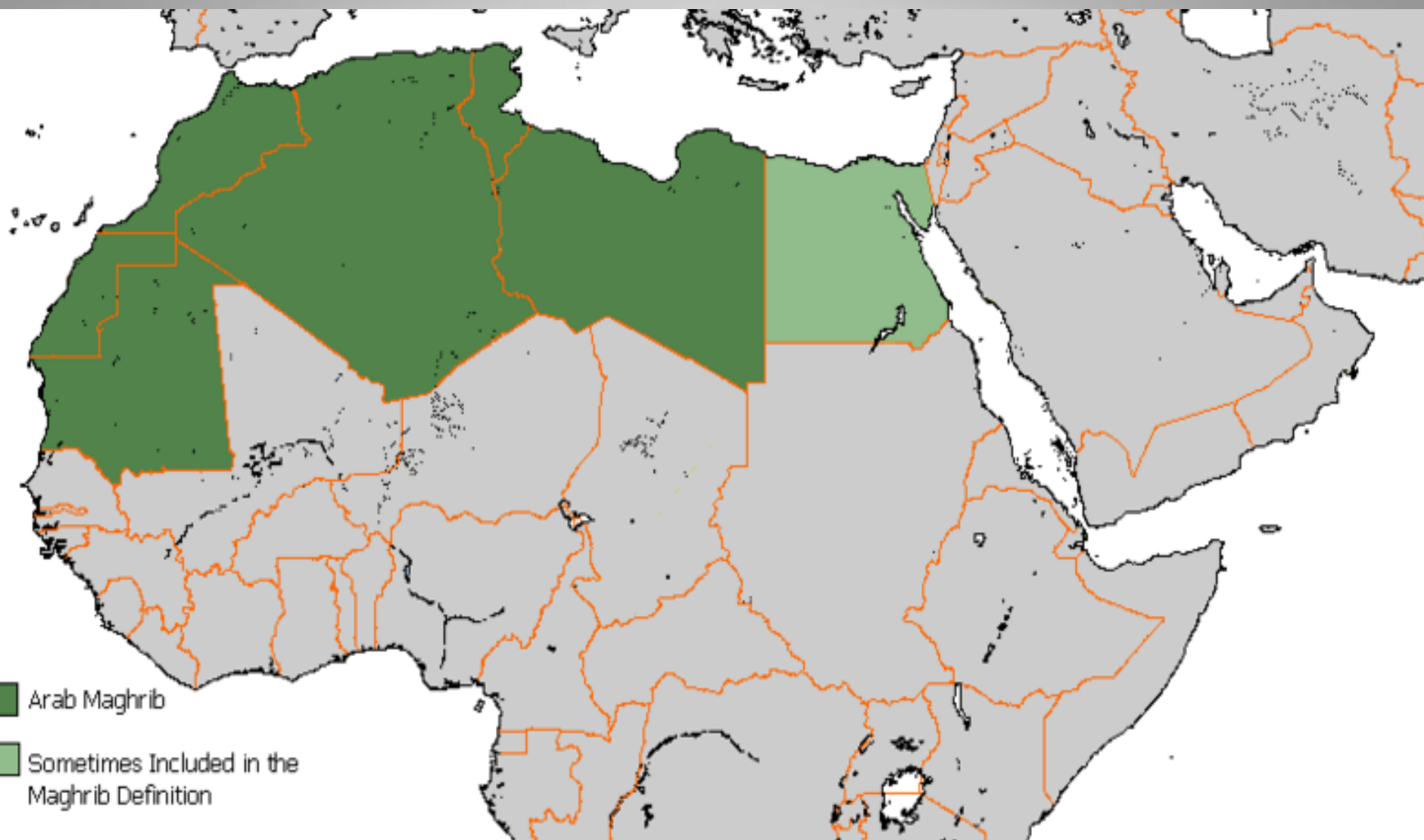
Οι βυζαντινοί οικισμοί

- *Η ελληνο-ρωμαϊκή πόλη και οι λειτουργίες της κατά την ύστερη αρχαιότητα*
- *Παράγοντες «παρακμής» των ελληνο-ρωμαϊκών πόλεων μετά τον 3^ο αι. μ.Χ.*
- *Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων του Βυζαντίου στο γεωγραφικό περιβάλλον της αυτοκρατορίας*
- *Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη*
- *Τμήματα και κτίσματα της βυζαντινής πόλης*
- *Οχυρωματικά και λοιπά αμυντικά έργα - οχυρώσεις πόλεων - κάστρα*

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πόλη και οι λειτουργίες της

- Ο Max Derruau (βλ. του ιδίου, *Ανθρωπογεωγραφία*, ελλην. μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2007) διστάζει να δώσει έναν ορισμό της πόλης, αλλά παραδέχεται ότι υπάρχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά για όλες:
 - (α) Οι πόλεις είναι μόνιμοι οικισμοί, αντίθετα με τους προσωρινούς οικισμούς (λ.χ. αγορές σλαβικού Μεσαίωνα, αγορές του Μαγκρέμπ στη βορειοδυτική Αφρική).
 - (β) Η πόλη ορίζεται και από την εξωτερική της όψη (αστικό τοπίο, μνημεία, ψηλά σπίτια, ναοί, πεζοδρόμια, αγορές κλπ.).

ΒΟΡΕΙΑ ΑΦΡΙΚΗ - ΜΑΓΚΡΕΜΠ

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πόλη και οι λειτουργίες της

- Κατά τον **J. Koder**, μία πόλη διακρίνεται από τις διοικητικές, μορφωτικές και οικονομικές λειτουργίες της, από τον μεγάλο αριθμό των μη γεωργικών λειτουργιών αλλά ποικίλων άλλων επαγγελματών που αναπτύσσονται σε αυτήν, από την πυκνή (συνήθως με οχυρώσεις) **δόμηση** κλπ.
- Η **θέση** και η **τοποθεσία** μιας πόλης είναι δύο συντελεστές που κρίνουν το μέλλον της. Η **θέση** της επιδρά και στη γύρω περιοχή, αφού η αγροτική ενδοχώρα δέχεται τις επιδράσεις του αστικού κέντρου, αλλά και σε πιο μακρινές περιφέρειες, αν η πόλη αποτελεί συγκοινωνιακό κόμβο και εμπορικό κέντρο. Η δε **τοποθεσία** είναι ζωτική για την οχύρωση της πόλης, για την τροφοδοσία της με νερό, την ύπαρξη κοντινών γόνιμων εκτάσεων κλπ.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πόλη και οι λειτουργίες της

- Η ίδρυση και η ανάπτυξη μιας πόλης εξαρτάται από τη λειτουργία της.

Οι λειτουργίες κατατάσσονται σε:

α) **Θρησκευτικές λειτουργίες** (πόλεις ως έδρες εκκλησιαστικών αρχών ή ως προσκυνήματα).

β) **Μορφωτικές λειτουργίες** (στις κοινωνίες όπου το κράτος διαχωρίζεται από την Εκκλησία, στο Βυζάντιο πόλεις που χρωστούν την ακτινοβολία τους στις σχολές τους είναι λ.χ. οι *Αθήνα* [έως τον 6^ο αι.], *Βηρυτός* [έως τον 6^ο / 7^ο αι.], *Κων/πολη*).

γ) **Στρατιωτικές λειτουργίες** (οχυρά εξελίσσονται συχνά σε πόλεις - φρούρια, που αποτελούν τόπους μόνιμης εγκατάστασης για την άμυνα και την κατοχή εδαφών).

δ) **Διοικητικές λειτουργίες** (πόλεις πρωτεύουσες επαρχιών ή και κρατών, η διοικητική λειτουργία εκφράζεται πάντοτε με μεγάλα κεντρικά σύνολα).

ε) **Εμπορικές λειτουργίες** (ίσως οι σημαντικότερες, οι περισσότερες πόλεις που δημιουργήθηκαν εκ του φυσικού οφείλουν τη γένεσή τους σε συναθροίσεις εμπόρων, κατάλληλες τοποθεσίες ευνοούν τη γένεση πόλεων, πολλές πόλεις ωστόσο δημιουργούνται βάσει σχεδίου, λ.χ. η *Κων/πολη*).

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Κύριο χαρακτηριστικό στην αυτοκρατορία της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου εξακολουθούσε να αποτελεί το δίκτυο / σύστημα των **πολιτειών** (*civitates*), των πόλεων δηλ. με την αρχαία σημασία του όρου, αν και δεν επρόκειτο πλέον για εντελώς αυτονόμους / ανεξάρτητους κοινοτικούς θεσμούς (όπως λ.χ. οι αρχαίες πόλεις - κράτη). Το σύστημα των **πολιτειών** των 4^{ου} - 7^{ου} αι. στο Βυζάντιο προϋπόθετε καταρχάς την ύπαρξη καθαυτό πόλεων, περισσότερο ή λιγότερο σημαντικών, με όλα τα χαρακτηριστικά των παραδοσιακών αστικών δραστηριοτήτων (διοικητικών, θρησκευτικών, εκπαιδευτικών και πολιτισμικών, οικονομικών κλπ.). Οι τελευταίες ωστόσο είχαν αρχίσει να ατονούν ήδη από τον 4^ο αι. μ.Χ. **Τα αστικά κέντρα στην ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορία είναι πάντως ακόμη πολυάριθμα και διαθέτουν συχνά μεγάλο πληθυσμό.**

- Το βασικό χαρακτηριστικό του συστήματος των *πολιτειών* ήταν διοικητικό: **η φορολογική υπαγωγή μιας αγροτικής περιφέρειας σε ένα αστικό κέντρο, που διαθέτει ή φέρει το προνόμιο να διαθέτει τοπική αυτοδιοίκηση**, ανεξάρτητη λίγο ή πολύ από τα όργανα της κεντρικής διοίκησης και παρεμβατική ή ενδιάμεση ανάμεσα στην τελευταία και τους πολίτες.

**ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ
ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ**

© John Haldon 2005

The Palgrave Atlas of Byzantine History
PALGRAVE MACMILLAN

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Η αστική αυτοδιοίκηση είχε πια περιοριστεί από το σύνολο των πολιτών στο σώμα των **βουλευτών** (*curiales - decuriones*), τους μεγάλους δηλ. και μεσαίους γαιοκτήμονες μιας περιοχής. Σε αυτό συμπεριλήφθηκαν αργότερα κι άλλα αστικά στοιχεία (έμποροι, βιοτέχνες, εφοπλιστές) υπό τον όρο να διαθέτουν αγροτική περιουσία. Προοδευτικά ωστόσο, το σώμα των **βουλευτών** έγινε κληρονομικό, το κράτος επενέβαινε όλο και περισσότερο στην τοπική αυτοδιοίκηση και διορίζονταν βουλευτές ανώτερα στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το σύστημα μετατράπηκε σε προέκταση της κεντρικής διοίκησης. Τα δημοτικά συμβούλια αποτελούνταν από μία κάστα κληρονομικών ιδιοκτητών, τους **προύχοντες**, τους **πρώτους** ή **πρωτεύοντες** της περιοχής, που διέμεναν συνήθως στις πόλεις. Μαζί με τα επαρχιακά όργανα της κεντρικής διοίκησης μετείχαν στην διοικητική μηχανή, ιδιαίτερα στη συλλογή των φόρων.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Οι **βουλευτές** που είχαν αναλάβει τοπικά και το βαρύ έργο της συγκέντρωσης του βασικού εγγείου φόρου (**annona**), δηλ. των προμηθειών - σιτηρεσίων του στρατού (ψωμί, λάδι, κρέας, κρασί), παρήκμασαν κατά τους υστερορωμαϊκούς - πρωτοβυζαντινούς χρόνους. Η τοπική αυτοδιοίκηση κατάντησε προοδευτικά, από προνόμιο και τιμή έως και τον 3^ο αι. στο πλαίσιο του λεγόμενου *ευεργετισμού* (προσφορά στη γενέθλια πόλη και αναγνώριση αυτής), σε δυσβάστακτο βάρος. Οι νέες κοινωνικές συνθήκες και ήθη ωθούσαν σταδιακά τους ανθρώπους ολοένα και πιο πολύ, να επιθυμούν να εισέλθουν στην απρόσωπη και όλο και πιο τεράστια κεντρική κρατική γραφειοκρατία (τέλη 3^{ου} - 6^{ου} αι.), που υποσχόταν τιμές και υλικά οφέλη, παρά να επωμιστούν τα βάρη των πόλεων τους και να προσφέρουν σε αυτές αναδεικνυόμενοι και οι ίδιοι. «**Το Κράτος καταβρόχθιζε ουσιαστικά την Πόλιν ενθαρρύνοντας την έμφυτη ανθρώπινη τάση για πνευματική και ηθική ραθυμία**» (βλ. Πολύμνια Αθανασιάδη, *Ιουλιανός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2001).

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Επί αυτοκράτορα **Αναστασίου Α΄** (491 - 518) οι βουλευτές αντικαθίστανται πλέον για την είσπραξη των φόρων από τους **σύνδικους / vindices** που ήταν κρατικοί υπάλληλοι. Τα δικαιώματα των βουλευτηρίων των πόλεων καταργήθηκαν βέβαια τυπικά πολύ αργότερα, επί **Λέοντος Στ΄**, στις αρχές του 10^{ου} αι., αλλά η συγκεκριμένη πράξη απλώς αναγνώριζε ουσιαστικά και επικύρωνε επισήμως και νομικά την ιστορική εξέλιξη που είχε σημειωθεί στους πολύ προγενέστερους αιώνες. Η «αυτονομία» των πόλεων είχε δεχθεί το τελειωτικό πλήγμα κατά τους 7^ο - 8^ο αι., με το διορισμό των *θεματικών* στρατηγών στους κυριότερους οικισμούς (που διατέλεσαν έδρες των νέων *θεμάτων* της αυτοκρατορίας), και γενικά την προοδευτική «στρατιωτικοποίηση» της επαρχιακής διοίκησης από τον 6^ο ήδη αι. κ.ε. Οι πόλεις ωστόσο έτσι και αλλιώς είχαν πάψει να υφίστανται πλέον με τη μορφή και τις λειτουργίες που είχαν στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας έως και τον 4^ο αι.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Με το θεσμό των βουλευτών των πόλεων παρήκμασαν προοδευτικά, ήδη από τον 4^ο αι. κ.ε. και ειδικά κατά τους 6^ο - 7^ο αι., και οι περισσότερες πόλεις, οι οποίες εγκαταλείφθηκαν και ερειπώθηκαν εντελώς ή μετατοπίστηκαν σε οχυρές θέσεις ή περιορίστηκαν σε κάστρα ή υποβιβάστηκαν σε κώμες λόγω οικονομικής και δημογραφικής παρακμής. Πολλές πόλεις καταστράφηκαν και από βαρβαρικές εισβολές (3^{ος} - 7^{ος} αι. στα Βαλκάνια, 7^{ος} αι. στη Μικρά Ασία -βλ. C. Foss, “The Persians in Asia Minor and the end of Antiquity”, *The English Historical Review* 357 [1975]).

- Ήδη στα μέσα του 6^{ου} αι. ο Ιουστινιανός αναγνωρίζει στη νομοθεσία του ότι οι πόλεις έχουν μετατραπεί σε κάστρα και ότι αν θέλει κανείς να αναζητήσει τους άλλοτε βουλευτές τους, ελάχιστους θα βρει πλέον.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- **Μεγάλο μέρος του πληθυσμού των αστικών κέντρων καταφεύγει προοδευτικά στις μεγαλύτερες πόλεις και στην ύπαιθρο, όπου μεταφέρεται και ο κύριος όγκος των πιο περιορισμένων πλέον οικονομικών δραστηριοτήτων και συναλλαγών (= εξαγροτισμός της αυτοκρατορίας και απλοποίηση του βίου -βλ. «Γεωργικός νόμος», «Εκλογή των νόμων εν συντόμω γενομένη» Λέοντος Γ΄ Ισαύρου κλπ.).**

- Η τάση αυτή ενισχύεται και από άλλες κοινωνικές μεταβολές και συνθήκες της ύστερης αρχαιότητας, όπως π.χ. η αργή αλλά σταθερή εγκατάλειψη της δουλικής εργασίας προς όφελος της εργασίας δουλοπαροίκων και νομικά ελεύθερων αλλά εξαρτημένων κοινωνικο-οικονομικά και κρατικά πτωχών εργατών και μικροϊδιοκτητών που εργάζονται σε γαίες τρίτων (*coloni*, μετέπειτα *πάροικοι*). Αργότερα βέβαια (τέλη 7^{ου} - μέσα 10^{ου} αι.) κυριαρχεί η ελεύθερη (νομικά) μικρή και μεσαία ιδιοκτησία στην ύπαιθρο του Βυζαντίου.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Στη Μ. Ασία παλαιά φαινόμενα, δραστηριότητες και εκδηλώσεις, όπως εκείνη του **ευεργετισμού**, που συνδέονταν άμεσα με τον παραδοσιακό ελληνορωμαϊκό αστικό πολιτισμό, σιγά - σιγά σβήνουν. **Ο εκχριστιανισμός οδηγεί σε προοδευτική παρακμή αστικά οικοδομήματα που στεγάζουν θεσμούς, τους οποίους η νέα θρησκεία θεωρεί εχθρικούς** (θέατρα, εν μέρει δημόσια λουτρά, αρχαίοι ναοί, βιβλιοθήκες, «γυμνάσια» κ.ά.). Οι **επίσκοποι**, που αρχίζουν να αντικαθιστούν τους **βουλευτές** ως πάτρωνες των πόλεων, μαζί με τους μεγαλοκτηματίες κάθε πόλης (**πρωτεύοντες, κτήτορες, οικήτορες**) επιδεικνύουν ενδιαφέρον μόνο για τη συντήρηση υδραγωγείων και οχυρών, ενώ η ολοένα και πιο «εκχριστιανισμένη» αριστοκρατία διοχετεύει το πλεόνασμα του πλούτου της στην οικοδόμηση, επισκευή και διακόσμηση χριστιανικών ναών.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Με την πολιτικο-κοινωνική κρίση των 6^{ου} και 7^{ου} αι., αναπροσαρμόστηκαν σταδιακά οι κρατικές, διοικητικές, δημοσιονομικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές της αυτοκρατορίας στην καινούρια πλέον μεσαιωνική πραγματικότητα. Αναπτύχθηκαν προοδευτικά νέοι θεσμοί, που «απελευθέρωσαν» την ύπαιθρο φορολογικά και διοικητικά από την πόλη και κατέληξαν τελικά στην πλήρη μεταμόρφωση της αυτοκρατορίας.
- **Κύριο χαρακτηριστικό της εποχής ήταν η υποχώρηση των συνολικών μεγεθών και ορισμένων τομέων της οικονομίας και ο «εξαγροτισμός» της αυτοκρατορίας.** Η εμφανής υπεροχή του αγροτικού τομέα **δεν σήμαινε πάντως την εξαφάνιση κάθε αστικής δραστηριότητας**, όπως συνέβη στη δυτική Ευρώπη. Πολλές ωστόσο από τις βυζαντινές πόλεις του 6^{ου} αι. εξαφανίστηκαν μετά τις **αβαροσλαβικές** επιδρομές, τις **αραβικές** επιθέσεις, τις καταστροφές και τη φυγή των κατοίκων τους. Τα μεγάλα αστικά κέντρα της **Συρίας** και της **Αιγύπτου** πέρασαν στον έλεγχο των **Αράβων** κατά τον 7^ο αι.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Στις περιοχές όπου συνέβη μείωση πληθυσμού, λόγω καταστροφών και πανώλης (από το 541), το κράτος δεν μπορούσε να εγγυηθεί την συνεχή τήρηση της τάξης και ασφάλειας. **Οι οικισμοί σε ανοικτές κοιλάδες και πεδιάδες αντικαταστάθηκαν από μικρές οχυρωμένες πόλεις σε υψώματα και κορυφές βουνών.**
- Στην κοιλάδα του **Δρίνου** π.χ. οι πόλεις εξαφανίζονται και εμφανίζονται περίπου 50 χωριά στις βουνοπλαγιές εκατέρωθεν, ενώ η εγκατάλειψη της κοιλάδας επιφέρει την «βαλτοποίησή» της. Από τη σύγκριση των ονομάτων των πόλεων που αναφέρονται στον **Συνέκδημο** του Ιεροκλέους τον 6^ο αι. (συνολικά κάπως λιγότερα από 1.000 αστικά κέντρα) με τα ονόματα των πόλεων που μνημονεύονται στους επισκοπικούς καταλόγους (**Notitiae episcopatum**) και στις υπογραφές των αρχιερέων στα συνοδικά κείμενα των 7^{ου} - 9^{ου} αι. καθώς και σε άλλες χρονογραφικές πηγές και από τις πληροφορίες που παρέχουν τα αρχαιολογικά ευρήματα προκύπτει ότι οι περισσότερες μικρασιατικές πόλεις επιβίωσαν.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Αντιθέτως, στα **Βαλκάνια** το αστικό δίκτυο υπέστη ανεπανόρθωτα πλήγματα μεταξύ των 3^{ου} - 7^{ου} αι. Η ανασυγκρότηση, με αυτοκρατορική προσπάθεια, του τελευταίου αρχίζει μετά τα μέσα του 8^{ου} αι. Συμβαδίζει μάλιστα με την εκ νέου επιβολή της βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή της κεντρικής και νότιας Βαλκανικής ήδη από τον 8^ο αι. κ.ε. Οι αρχιερείς που υπέγραψαν στις συνόδους του β' μισού του 8^{ου} αι. είναι σχεδόν διπλάσιοι από τους ομολόγους τους των συνόδων που έλαβαν χώρα στα τέλη του 7^{ου} αι.
- Η τάση λοιπόν που επικρατεί γενικά από τον 6^ο έως και τον 8^ο αι. είναι η σμίκρυνση των πόλεων και η μεταφορά τους σε υψηλότερα και φύσει οχυρά σημεία. Από αυτοδιοικούμενα πολυπληθή αστικά και παραγωγικά κέντρα, που κυριαρχούν στην ζωή της περιφέρειάς τους και διαθέτουν πνευματική κίνηση και αναπτυγμένο κοινωνικό βίο (λ.χ. βιβλιοθήκες, λουτρά, αγορές, θέατρα κλπ.), όπως συνέβαινε με τις πόλεις έως και τον 4^ο αι., **καθίστανται τελικά απλώς έδρες του τοπικού διοικητή-στρατηγού, της ακολουθίας και του στρατηγείου του, αλλά και του εκάστοτε μητροπολίτη και των εκκλησιαστικών οφικιαλίων.**

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Οι πόλεις της μεσοβυζαντινής περιόδου αποτελούν βέβαια και σχετικά μικρές αγορές για τα αγροτικά προϊόντα των περιοχών τους. Πολλές φορές ωστόσο ακόμα και οι αγορές συμβαίνει να βρίσκονται στην ύπαιθρο, στις **κώμες - χωριά**. Τα τελευταία συχνά μετακινήθηκαν επίσης σε βουνοπλαγιές. Ο αστικός χώρος μειώνεται κατά πολύ, καθώς ο πληθυσμός καταφεύγει στα χωριά και τα αγροκτήματα και οι πόλεις θυμίζουν πλέον οχυρά.
- Τον 6^ο ήδη αι. ο Ιουστινιανός ανοικοδομεί (και το έκανε πολύ συχνά) πόλεις που είχαν για διάφορους λόγους καταστραφεί, αλλά το κάνει σε πιο περιορισμένη κλίμακα. **Οι νέες πόλεις είναι πάντοτε μικρότερες από τις παλαιές** (βλ. π.χ. την περίπτωση της καππαδοκικής **Καισάρειας**, της οποίας η τείχιση στα μέσα του 6^{ου} αι. αναφέρεται από τον Προκόπιο στο «Περί κτισμάτων») και τα υλικά κατασκευής (ειδικά ναών, τειχών κλπ.) είτε προέρχονται από τη χρησιμοποίηση αρχαιότερων, είτε είναι ευτελέστερα των προηγούμενων. Χαρακτηριστική είναι επίσης η οικιστική εξέλιξη της **Εφέσου**:

Η συρρίκνωση των πόλεων
μετά την ύστερη αρχαιότητα :
το παράδειγμα της Εφέσου

Προσέξτε την πολύ πιο μικρή αστική έκταση που περικλείεται εντός των βυζαντινής περιόδου τειχών (στο κέντρο) συγκριτικά με εκείνη των προγενέστερων ελληνιστικών τειχών της Εφέσου

Σχέδιο: © Baedeker

<http://www.planetware.com/tourist-attractions-/ephesus-tr-iz-ep.htm>

Η Έφεσος κατά την ύστερη αρχαιότητα και τον πρώιμο μεσαίωνα

- Κατά τους ύστερους αρχαίους χρόνους η **Έφεσος** αριθμούσε πιθανώς γύρω στους **50.000 κατοίκους** (κατ' άλλους ίσως και 250.000).
- Ο **αρχαίος ναός της Αρτέμιδος** και όλη η Έφεσος λεηλατήθηκαν και υπέστησαν μεγάλες καταστροφές από τους **Γότθους** το **262**. Ο **Κωνσταντίνος Α΄** αποκατέστησε αργότερα μέρος των ζημιών. Ο ναός όμως καταστράφηκε πλήρως το **401** από έναν όχλο υπό την ηγεσία του **Ιωάννη Χρυσοστόμου**. Η μεγάλη **βασιλική του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου** κατασκευάστηκε τον επόμενο αιώνα, επί **Ιουστινιανού Α΄**.
- Η **σημασία της πόλης άρχισε να μειώνεται, όταν οι προσχώσεις του ποταμού Καϋστρου άρχισαν να καθιστούν τον λιμένα της μη χρησιμοποιήσιμο**. Η ικανότητα του κράτους και των αστικών αρχών να αντιμετωπίσουν τέτοιου τύπου φυσικές εξελίξεις / καταστροφές μειώθηκε δραματικά μετά τις αρχές του 6^{ου} αι. Οι κάτοικοι της Εφέσου εγκατέλειψαν τις χαμηλότερες αστικές περιοχές και εγκαταστάθηκαν σταδιακά στους γύρω λόφους. Χρησιμοποίησαν τα αρχιτεκτονικά μέλη των παλαιών της μνημείων και τα αρχαία γλυπτά ως δομικά υλικά και κονιάματα για τις νέες κατοικίες.
- Η πόλη καταστράφηκε μερικώς από σεισμό το **614**. Οι αραβικές λεηλασίες της πόλης κατά τα έτη **655, 700, 716** και **781** επιτάχυναν την παρακμή της, αλλά η Έφεσος επιβίωσε ως μικρότερος υπολογίσιμος οικισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε γύρω από τον **Ιωάννη Θεολόγο**, στους βυζαντινούς χρόνους.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

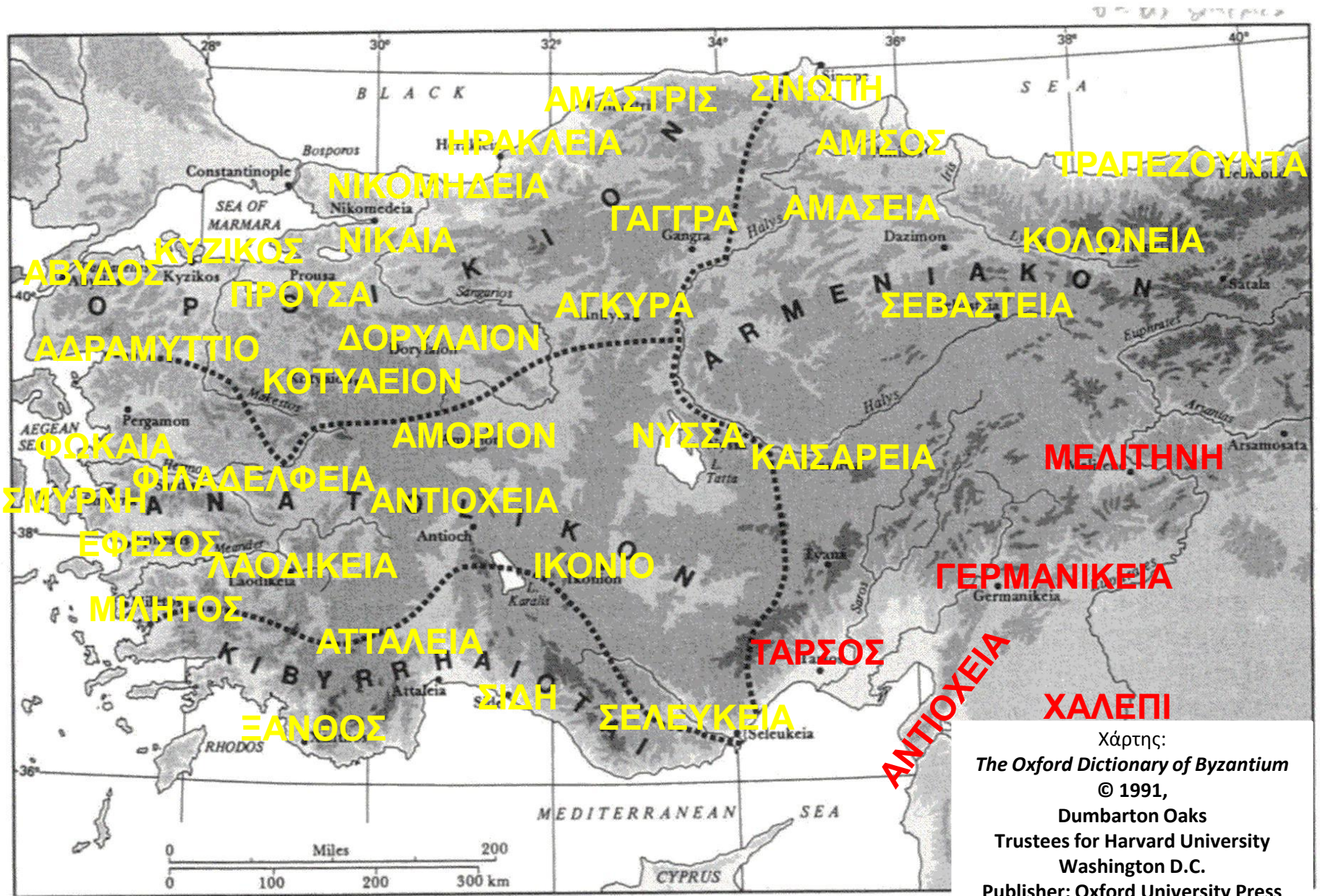
Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- **Πολλές από τις πόλεις ωστόσο που βρίσκονταν στα θέματα παρουσιάζουν αξιόλογη οικονομική δραστηριότητα διατηρώντας τη λειτουργία τους ως κέντρα παραγωγής (αν και μειωμένης σε όγκο, ποιότητα και πολυμέρεια) και εμπορίου (αν και μειωμένης γεωγραφικής εμβέλειας διάθεσης της τοπικής ή άλλης παραγωγής). Κείμενα όπως το νομοθέτημα «*Εκλογή των νόμων εν συντόμω γενομένη*» του Λέοντος Γ΄ (726) αλλά και τα αρχαιολογικά ευρήματα (νομισματικοί θησαυροί και μεμονωμένα νομίσματα) καταδεικνύουν ότι η εγχρήματη οικονομία εξακολουθούσε να υφίσταται, αν και σαφώς μειωμένη προς όφελος της ανταλλακτικής οικονομίας (το κράτος συγκέντρωνε ολοένα και περισσότερο τους φόρους σε είδος μετά τις αρχές του 7^{ου} αι.).**
- **Η αυτοκρατορία εξάλλου δεν θα είχε επιβιώσει ως συγκεντρωτικό κράτος από τον 7^ο αι. κ.ε. χωρίς χρηματική οικονομία και πόλεις, ενώ η ελληνική γλώσσα και ο χριστιανισμός δεν θα διείσδυαν στην Ανατολή σε τέτοιο βαθμό, ούτε θα ήταν δυνατός ο εκχριστιανισμός και γλωσσικός εξελληνισμός των Σλάβων της νότιας Βαλκανικής.**

© John Haldon 2005
*The Palgrave Atlas of
Byzantine History*
PALGRAVE MACMILLAN

Κύρια αστικά κέντρα του Βυζαντίου μεταξύ τελών 7^{ου} - μέσων 10^{ου} αι.

Χάρτης:
The Oxford Dictionary of Byzantium
 © 1991,
 Dumbarton Oaks
 Trustees for Harvard University
 Washington D.C.
 Publisher: Oxford University Press

**ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ (με κίτρινο χρώμα)
 ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 7^{ΟΥ} ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 10^{ΟΥ} ΑΙ. (με κόκκινο πόλεις υπό το Χαλιφάτο)**

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Βέβαια, το εμπόριο και οι υπόλοιπες αστικές οικονομικές δραστηριότητες (εξωτερικό εμπόριο μεγάλης κλίμακας / εμβέλειας, ναυτιλία, βιοτεχνία) δεν μπορούν να συγκριθούν με τις αντίστοιχες της προηγούμενης περιόδου. Ωστόσο, έμποροι και τεχνίτες, που μάλιστα αναλαμβάνουν από την κυβέρνηση την κατασκευή οπλισμού και ρουχισμού για τις στρατιωτικές ανάγκες, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, συνεχίζουν να υφίστανται μετά τα μέσα του 7^{ου} αι.

- Στις εναπομείνασες επαρχίες του Βυζαντίου οι **αποθήκες** και οι επικεφαλής τους **κομμερκιάριοι** λειτουργούν μεταβατικά σε αυτό το πλαίσιο μεταξύ των μέσων του 7^{ου} και των πρώτων δεκαετιών του 8^{ου} αι. (εποχή μετάβασης σε νέο διοικητικό και οικονομικό πλαίσιο αλλά και αραβικών απειλών στην ίδια την καρδιά της αυτοκρατορίας). Εδρεύουν σε πόλεις των επαρχιών της αυτοκρατορίας, συγκεντρώνουν την τοπική παραγωγή και την αναδιανέμουν μαζί με τον οπλισμό για τις ανάγκες του στρατού και της βυζαντινής γραφειοκρατίας συγκεντρώνοντας έτσι τους διαθέσιμους πόρους προς όφελος του κράτους.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Από τον 8^ο αι. και εξής οι Βυζαντινοί «μοιράζονται» πλέον τα εμπορικά κέρδη τους στη Μικρά Ασία και κυρίως στο ανατολικό σύνορο με τους Άραβες (εδώ λειτουργούν τα **κομμέρκια** (τελωνεία) της **Αβύδου**, του **Ιερού** και -ανατολικότερα και νοτιότερα- της **Τραπεζούντας**, της **Μεσοποταμίας**, της **Αττάλειας** και της **Σελεύκειας** Κιλικίας).
- Η ναυσιπλοΐα, τα λιμάνια και οι παραλίες των νέων *θεμάτων* του Βυζαντίου κινδυνεύουν συχνά από τους αντίπαλους πειρατικούς στόλους (8^{ος} - 10^{ος} αι.) .Διεθνή εμπορικά κέντρα είναι η **Κων/πολη**, η **Θεσσαλονίκη**, η **Έφεσος**, η **Αττάλεια**, η **Τραπεζούντα**, η **Χερσώνα** κ.ά. πόλεις (αργότερα -τέλη 10^{ου} - 12^{ος} αι.- και οι **Μελιτηνή**, **Αντιόχεια**, **Θεοδοσιούπολις**, **Θήβα**, **Κόρινθος**, **Σμύρνη**). Από την άλλη ωστόσο, το εμπόριο με τη Δύση μειώθηκε εξαιρετικά.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Το 90% των Βυζαντινών ζούσε εκτός της περιφέρειας της πρωτεύουσας. Οι πληροφορίες μας για τις υπόλοιπες πόλεις και οικισμούς είναι λίγες, γιατί οι βυζαντινοί ιστοριογράφοι επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους στα πολιτικο-κοινωνικά τεκταινόμενα της **Κων/πολης**. Οι υπόλοιπες μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας υστερούσαν μετά τον 7^ο αι. (και την απώλεια **Αντιόχειας, Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας**) κατά πολύ σε πληθυσμό συγκριτικά με την Κων/πολη.
- Μεγάλη πόλη παρέμεινε η **Θεσσαλονίκη** (ίσως διέθετε 100.000 κατοίκους σε μία έκταση 400 εκταρίων). Συνέχισε να αποτελεί οικονομικό, διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο, με αγορά, μεγάλη εμποροπανήγυρη (Α. Δημήτριος) και διαπεριφερειακή σημασία (πολυάριθμοι συγγραφείς μνημονεύουν τη ζωτικότητά της ανά τους αιώνες: π.χ. **Ιωάννης Αναγνώστης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, ανώνυμος συγγραφέας του Τιμαρίωνα, Ιωάννης Καμινιάτης κ.ά.**).

«Ροτόντα»

Οκτάπυλο «Καμάρας»

Εγνατία οδός

Βασιλική

Θκτάγωνο

Ιππόδρομος

http://odysseus.culture.gr/h/3/gh3560.jsp?obj_id=19221

© Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού - ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Αναπαράσταση συγκροτήματος Γαλερίου

Φαίνονται το ανάκτορο του Γαλερίου, ο Ιππόδρομος της Θεσσαλονίκης, η «Ροτόντα» με τμήμα της Εγνατίας οδού και το οκτάπυλο της «Καμάρας» και τμήματα των τειχών και του λιμένος της Θεσσαλονίκης

Φωτογρ.© George M. Groutas

http://en.wikipedia.org/wiki/Arch_of_Galerius_and_Rotunda#/media/File:Rotunda_of_Galerius_%28February_2009%29.jpg

Η «Ροτόντα» του αυτοκράτορα Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη (306),
αρχικά «εθνικός» ναός στον τύπο του Πανθέου της Ρώμης ή προοριζόμενο μαυσωλείο του
Γαλερίου, χριστιανικός ναός από την εποχή του Κωνσταντίνου Α΄ (324-337)
(από τους παλαιότερους σωζόμενους χριστιανικούς ναούς παγκοσμίως)

**Το τετράπυλο της Αψίδας του Γαλερίου
και η Ροτόντα στη Θεσσαλονίκη του 4^{ου} αι.**

© Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού - ΙΣΤ' ΕΠΚΑ - Αναπαράσταση συγκροτήματος Γαλερίου

**Το τετράπυλο της Αψίδας του Γαλερίου
και η Via Egnatia στη Θεσσαλονίκη του 4^{ου} αι.**

http://en.wikipedia.org/wiki/Arch_of_Galerius_and_Rotunda#/media/File:Thessaloniki,_Greece_-_1930.jpg

Φωτογραφία της Αψίδας του Γαλερίου («Καμάρα») στη Θεσσαλονίκη (1930)

Η θριαμβική αψίδα (ca. 298/99-303) αποτελούσε πιθανώς μνημειακή πύλη, τμήμα ενός οκτάπυλου που σχημάτιζε τριπλή αψίδα (τα υπόλοιπα τμήματά του δεν σώζονται), κάτω από το οποίο περνούσε η Εγνατία οδός. Ένωσε τη «Ροτόντα» με το ανακτορικό συγκρότημα του Γαλερίου. Κατασκευάστηκε για τον εορτασμό της νίκης του Γαλερίου επί των Σασσανιδών Περσών στην Ανατολή και την άλωση της Κτησιφώντας το 298.

Ο **Ιουστινιανός Β΄** (;) προσέρχεται έφιππος θριαμβευτής προς τον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης το 688/89 μετά τη βαλκανική εκστρατεία του

Νωπογραφία στο νότιο τοίχο του ναού

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων

Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά το μεσαίωνα

- Οι **κώμες** και αργότερα τα αποκαλούμενα **χωρία** αποτελούνταν στις ηπειρωτικές περιοχές από ομάδες σπιτιών σε χαλαρή στοίχιση με μεγάλες ομάδες κήπων σε άμεση επαφή. Οι μικροί οικισμοί αποκαλούνται στα φορολογικά έγγραφα **αγρίδια**. Οι κήποι διαχωρίζονται από τα χωράφια και μνημονεύονται ως **εσώθυρα**, ενώ τα **εξώθυρα** είναι οι γαίες έξω από τις κώμες. Οι κήποι καλλιεργούνταν εντατικά στην ενδοχώρα της πρωτεύουσας και μέσα σε αυτήν κοντά στο τείχος και φυσικά στις εύφορες κοιλάδες, ειδικά της **δυτικής Μ. Ασίας**.
- Εκτός από τα **χωρία - κώμες**, υπήρχαν και διάσπαρτοι οικισμοί, οι **κτήσεις**, αποτελούμενοι από μεμονωμένα «τσιφλίκια» - μεγάλα αγροκτήματα (τα **προάστεια**) και μικρότερα αγροκτήματα, τα **κτησίδια, στάσεις** κλπ. Στην ύπαιθρο συνυπάρχουν μεγάλοι και μικροί γαιοκτήμονες, ελεύθεροι ακτήμονες αγρότες και **δουλοπάροικοι** συνδεδεμένοι με τη γη που καλλιεργούν που ανήκει σε ιδιώτες **δυνατούς** ή στο στέμμα (**επισκέψεις, κουρατωρίες**) ή στα μετόχια των μοναστηριών και της Εκκλησίας.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη

- Η Κων/πολη κατείχε κεντρικό σημείο στις περιοχές - πυρήνες της αυτοκρατορίας, στο σταυροδρόμι εμπορικών και στρατιωτικών δρόμων, η σημασία των οποίων αυξανόταν ήδη από την ύστερη Αρχαιότητα και ενισχύθηκε μετά την ίδρυση της πρωτεύουσας. Η λειτουργία της Κων/πολης ως πρωτεύουσας δεν προέκυψε από μία ιστορική σύμπτωση, από την ανάπτυξη ενός αρχικού αστικού οικονομικού και πολιτικού πυρήνα. Αντίθετα, η Κων/πολη επιλέχθηκε ως αυτοκρατορική έδρα σε ένα ήδη «ολοκληρωμένο» κράτος. Ήταν η κατ' εξοχήν **Πόλη**, μέτρο σύγκρισης από τον 5^ο ήδη αι. για όλες τις υπόλοιπες που υστερούσαν συγκριτικά κατά πολύ. Αυτό συνέχισε και μετά την παρακμή της από τον 13^ο αι. και την ανάπτυξη άλλων περιφερειακών αστικών κέντρων. Ο μύθος της ως πολιτικό, πνευματικό και εκκλησιαστικό κέντρο αντιστάθμιζε την παρακμή της δημογραφικής και γενικότερης της ισχύος.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη

- Η πολιτική και στρατιωτική αναγκαιότητα ανάγκασε τους αυτοκράτορες ήδη από τον 3^ο αι. να αναζητήσουν ένα νέο σταθερό κέντρο στην Ανατολή, ειδικά μετά την καταστροφή της **Εφέσου** από σεισμό το 262. Η αρχαία πόλη του **Βυζαντίου** επιλέχθηκε έναντι της **Νικομήδειας** (που εξωράισε και χρησιμοποίησε ως έδρα του ο *Διοκλητιανός*), της **Θεσσαλονίκης**, της **Σαρδικής**, της **Χαλκηδόνας**, του **Ιλίου** αλλά και των μεγάλων πόλεων της **Αντιόχειας** και της **Αλεξάνδρειας** με την βεβαρημένη ωστόσο πολιτική προΐστορία. Η επιλογή του **Βυζαντίου** οφειλόταν στην γεωγραφική του θέση ως σταυροδρόμι δύο ηπείρων και δύο θαλασσών. Η θέση - κλειδί της **Κων/πολης** ήταν κατανοητή έως τους ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους σε όλους, ακόμη και στους Τούρκους, όπως φαίνεται λ.χ. από την αφήγηση του *Κριτόβουλου* για τις προετοιμασίες που έκαναν για την κατάκτησή της.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη

- Η θέση της **Πόλης** με τα αξιόλογα φυσικά λιμάνια αλλά ως σταυροδρόμι αποτελούσε εγγύηση για τον ανεφοδιασμό της δια θαλάσσης με σιτηρά, τα οποία μεταφέρονταν αρχικά από την **Αίγυπτο** και την **Ανατολή** (σιτοπομπίες της αννόνας για τους πολιτικούς άρτους) και αργότερα από τη **δυτική Μ. Ασία** και τις ακτές του **Εύξεινου Πόντου**. Από τις γειτονικές περιοχές η **Πόλη** εφοδιαζόταν με λάδι, κρασί και κρέας, ενώ από τα **νησιά** και τις **μικρασιατικές** ακτές με ψάρια.
- Η θέση της **Πόλης** σε μία χερσόνησο μεταξύ θάλασσας του **Μαρμαρά** και του **Κεράτιου** αλλά και του **Βοσπόρου** στα ανατολικά ενίσχυαν την αμυντική της ισχύ. Πάνω από τα δύο τρίτα των οχυρώσεών της ήταν παραθαλάσσια τείχη, η πρόσβαση στο μεγαλύτερο μέρος των οποίων ήταν αδύνατη λόγω ρευμάτων. Από τον 5^ο αι. η έκταση των χερσαίων τειχών ήταν περίπου 5,7 χλμ. και των θαλάσσιων περίπου 13,9 χλμ. Η είσοδος στον **Κεράτιο** μπορούσε να εμποδιστεί με την χρήση μίας αλυσίδας ανάμεσα στον **πύργο του Ευγενίου** και τον **Γαλατά**. Σε απόσταση περίπου 2 - 3 ημερών πορείας στα δυτικά της Πόλης υπήρχαν και τα λεγόμενα **Μακρά Τείχη** που μαρτυρούνται ήδη επί Αναστασίου Α΄ και είχαν μήκος 45 χλμ.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη

- Η Κων/πολη παρέμεινε μεγάλη πόλη έως το 13^ο αι. Ο Κων/νος Α΄ ιδρύοντας τη **Νέα** ή **Δεύτερη Ρώμη** (ή το πιθανότερο **Κωνσταντινούπολη** επισήμως εξ αρχής) το 330 αύξησε το εμβαδόν της αρχαίας πόλης του **Βυζαντίου** από 2 σε 6 τ.χλμ. (τα **Κωνσταντίνεια τείχη** που κτίστηκαν τότε δεν σώζονται), ενώ στις αρχές του 5^{ου} αι. το εμβαδόν της Πόλης αυξήθηκε στα 12 τ.χλμ. και η Πόλη οχυρώθηκε με το τριπλό **Θεοδοσιανό χερσαίο τείχος** (δύο τείχη με πύργους και τάφος με προτείχισμα). Επειδή η τροφοδοσία της Πόλης με νερό ήταν δύσκολη, κτίστηκαν τους πρώτους αιώνες **υδραγωγεία** και μεγάλες **κινστέρνες** με σκοπό την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος.

Βλ. σχετικά το βίντεο ψηφιακής αναπαράστασης του υδάτινου στοιχείου της Κωνσταντινούπολης (© **Byzantium 1200**) στο σύνδεσμο <https://www.youtube.com/watch?v=uX4UJv-eljQ>

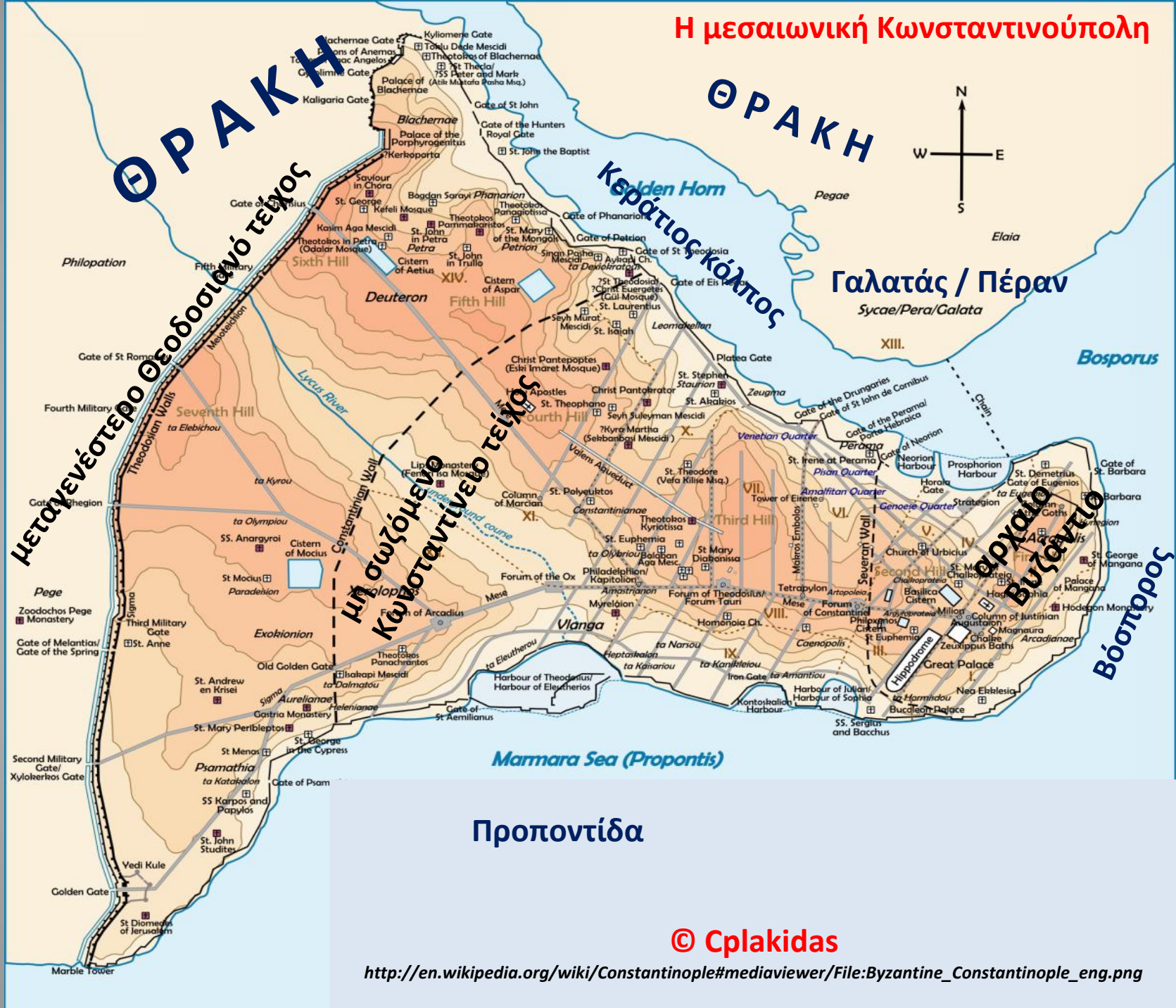
Επίσης, βλ. **G. Dagron, Η γέννηση μιας πρωτεύουσας.**

Η Κωνσταντινούπολη και οι θεσμοί της από το 330 ως το 451, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000

**ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΡΑΚΗ - ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ - ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ -
 ΣΤΕΝΑ ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΥ ΚΑΙ ΒΟΣΠΟΡΟΥ**

Η μεσαιωνική Κωνσταντινούπολη

Πρόποντιδα

© Cplakidas

http://en.wikipedia.org/wiki/Constantinople#mediaviewer/File:Byzantine_Constantinople_eng.png

© Byzantium 1200
Used under permission

Αναπαράσταση της παλαιάς πόλης του Βυζαντίου έως το 324

(στη βορειοανατολική άκρη της θρακικής χερσονήσου της μετέπειτα Κωνσταντινούπολης, στη συμβολή του στενού του Βοσπόρου με τον Κεράτιο κόλπο)

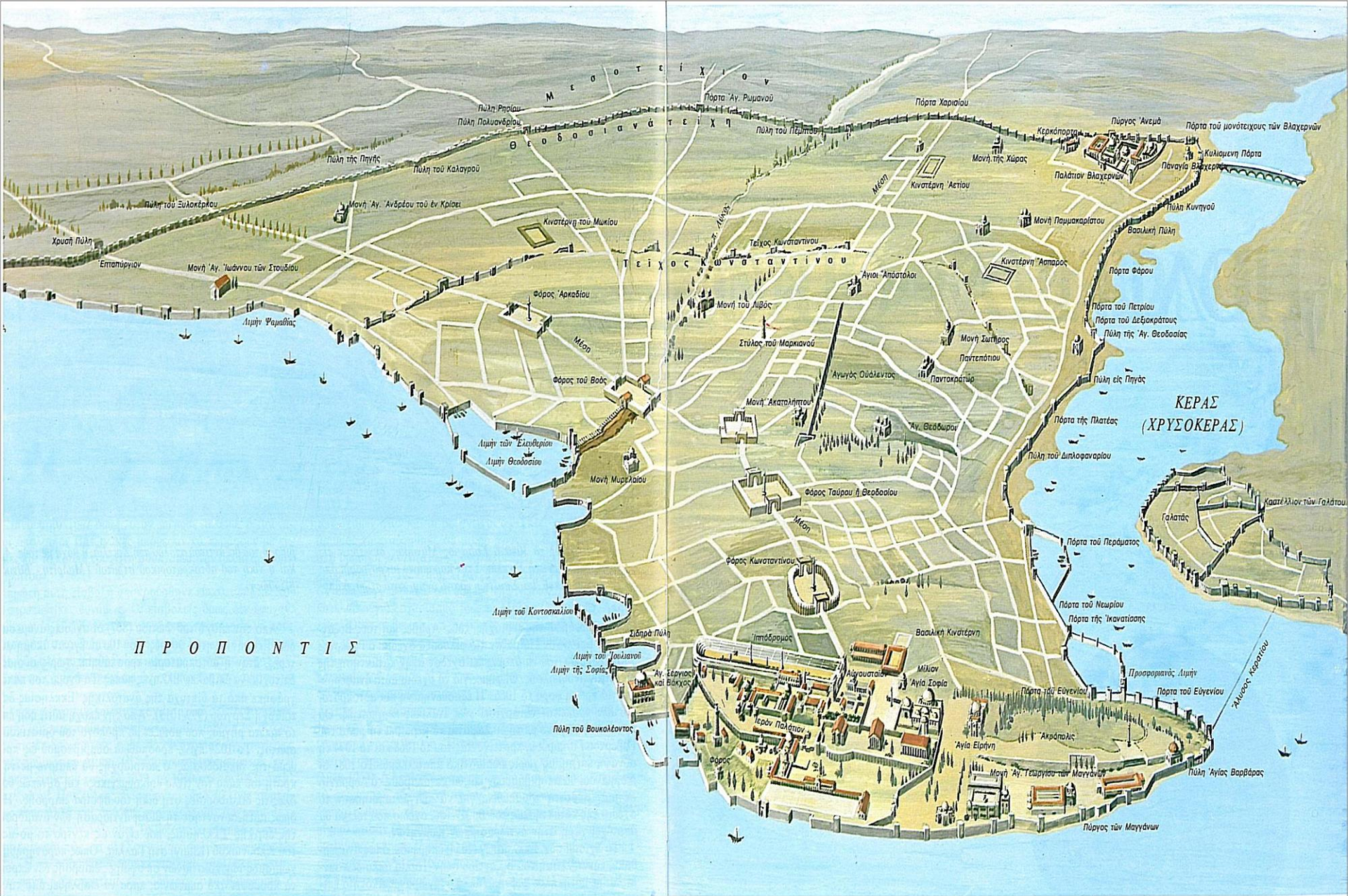

Urbs Roma,
η παλαιά πρωτεύουσα

Κωνσταντινούπολη,
η νέα πρωτεύουσα
της Ανατολής
(Altera Roma /
Nova Roma)

Ο προσωποποιημένες πρωτεύουσες της αυτοκρατορίας

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Τμήμα της «**Tabula Peutingeriana**» (Βιέννη, Αυστριακή Εθνική Βιβλιοθήκη), όπου εικονίζεται η Κωνσταντινούπολη ως γυναίκα στεφανωμένη σε θρόνο. Φέρει ασπίδα & δόρυ και δείχνει τον κίονα από πορφυρίτη με τον ανδριάντα του Κωνσταντίνου ως «**λάμποντος Ηλίου**». Ο χάρτης αποτελεί μεσαιωνικό αντίγραφο αρχαίου χάρτη του ρωμαϊκού κράτους, της Μέσης Ανατολής και της Ινδίας. Απεικονίζει 555 πόλεις, θάλασσες, ποτάμια, δάση, όρη, δρόμους (σε μη πραγματική κλίμακα) και αποστάσεις.

© *Byzantium 1200*
Used under permission

Το λεγόμενο **FORUM CONSTANTINI** είχε κατασκευαστεί ακριβώς έξω από τα παλαιά τείχη του Βυζαντίου. Ο κίονας με τον ανδριάντα του Κων/νου σωζόταν μέχρι το 1106, ενώ η πλατεία ήταν άθικτη μέχρι το 1204. Το κτίριο της Συγκλήτου βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της.

Προσπάθεια
αναπαράστασης
του κίονα από
πορφυρίτη
με τον απολλώνιο
ανδριάντα του
Κωνσταντίνου Α΄
ως «λάμποντος Ηλίου»
με ακτινωτό στέμμα στο
FORUM CONSTANTINI

J. Bardill, *Constantine: Divine Emperor of the Christian Golden Age*
(Cambridge University Press)

© *Byzantium 1200*
Used under permission

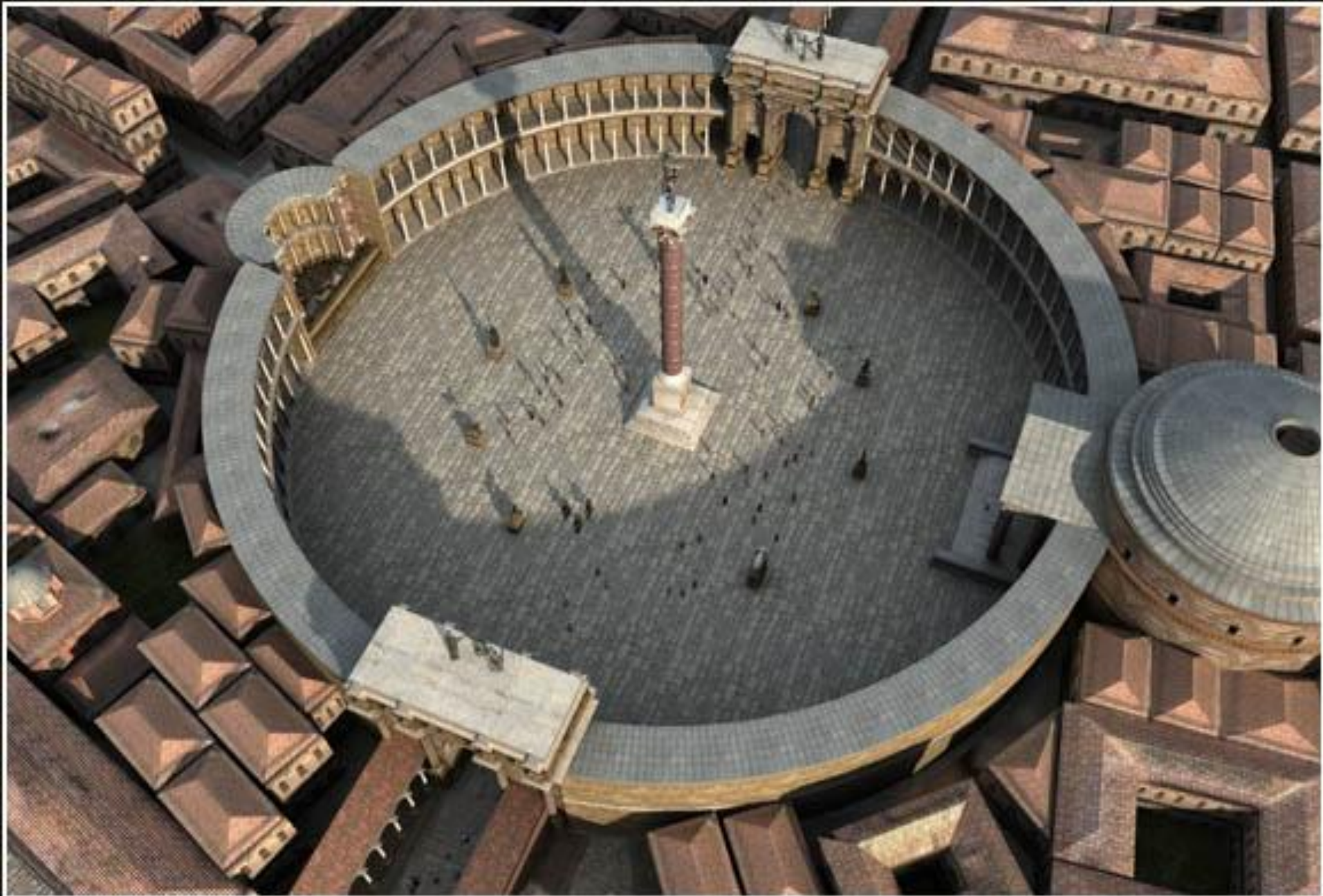

Ο Κωνσταντίνος την ίδια περίοδο ως εθνικός και ως δυνάμει χριστιανός

Αριστερά: Μετάλλιο που κόπηκε στο Ticinum της Ιταλίας (313). Απεικονίζει τον Κων/νο Α΄ με τον Sol Invictus / Ανίκητο Ήλιο (η τότε κατ' εξοχήν λατρεία του στρατού)

Δεξιά: Ο Κων/νος πάνοπλος με το χριστόγραμμα και άλλα χριστιανικά σύμβολα

Μετά τη νίκη του επί του Λικινίου (324), ο μονοκράτορας πλέον Κων/νος Α΄ αντικατέστησε τον παραδοσιακό τίτλο του *invictus* / ανίκητου με εκείνον του *victor* / νικητή, καθώς ο πρώτος θύμιζε τον (αθάνατο και άρα ανίκητο) **Μίθρα**, ενώ ο δεύτερος του επέτρεπε να συνδεθεί με τον (νικητή έναντι του θανάτου και αρωγό και προστάτη του στις προσωπικές νίκες του) **Χριστό**

Αναπαράσταση του **FORUM CONSTANTINI** (στα δεξιά το κτίριο της Συγκλήτου Κων/πόλεως)

© *Byzantium 1200* Used under permission

**Αναπαράσταση
του κτιρίου της
Συγκλήτου Κων/πόλεως**

Ο Κωνσταντίνος Α΄ ίδρυσε
εξαρχής **νέα Σύγκλητο**
στη «Δεύτερη Ρώμη».
Αυτή αρχικά δεν είχε το
κύρος και την αίγλη της
ρωμαϊκής (τα μέλη της
ήταν αρχικά **clari** και όχι
clarissimi). Σύντομα όμως
ενισχύθηκε αποκτώντας
προνόμια και
επιχορηγήσεις.

Πολλοί συγκλητικοί μετα-
κινήθηκαν υποχρεωτικά
από τη Ρώμη ήδη από τις
αρχές του 4^{ου} αι., ενώ σε
αυτή εισήλθαν και ανώ-
τατοι υπάλληλοι.

**Στα μέσα του 5^{ου} αι. η
σύγκλητος κατέστη σημα-
ντικός πολιτειακός παρά-
γοντας για την ανάδειξη
του αυτοκράτορα.**

© *Byzantium 1200*
Used under permission

Μπροστά από την κύρια είσοδο στο αίθριο υπήρχαν κίονες από πορφυρίτη με γλυπτά των Τετραρχών που ίσως προέρχονταν από το ανάκτορο του Διοκλητιανού στη Νικομήδεια. Τα δύο ζεύγη θεωρήθηκε αργότερα ότι απεικόνιζαν την «αδελφική αγάπη» των γιων του Κων/νου και γι' αυτό το κτήριο αποκλήθηκε **Φιλαδέλφειον**.

Τα συγκεκριμένα γλυπτά των ουσιαστικά **Τετραρχών** γιων του Κωνσταντίνου (από πορφυρίτη λίθο) μεταφέρθηκαν από τους Βενετούς σταυροφόρους στη Βενετία, μετά την άλωση και λεηλασία της Κωνσταντινούπολης κατά την Δ΄ Σταυροφορία (1204), και τοποθετήθηκαν στον εκεί Άγιο Μάρκο.

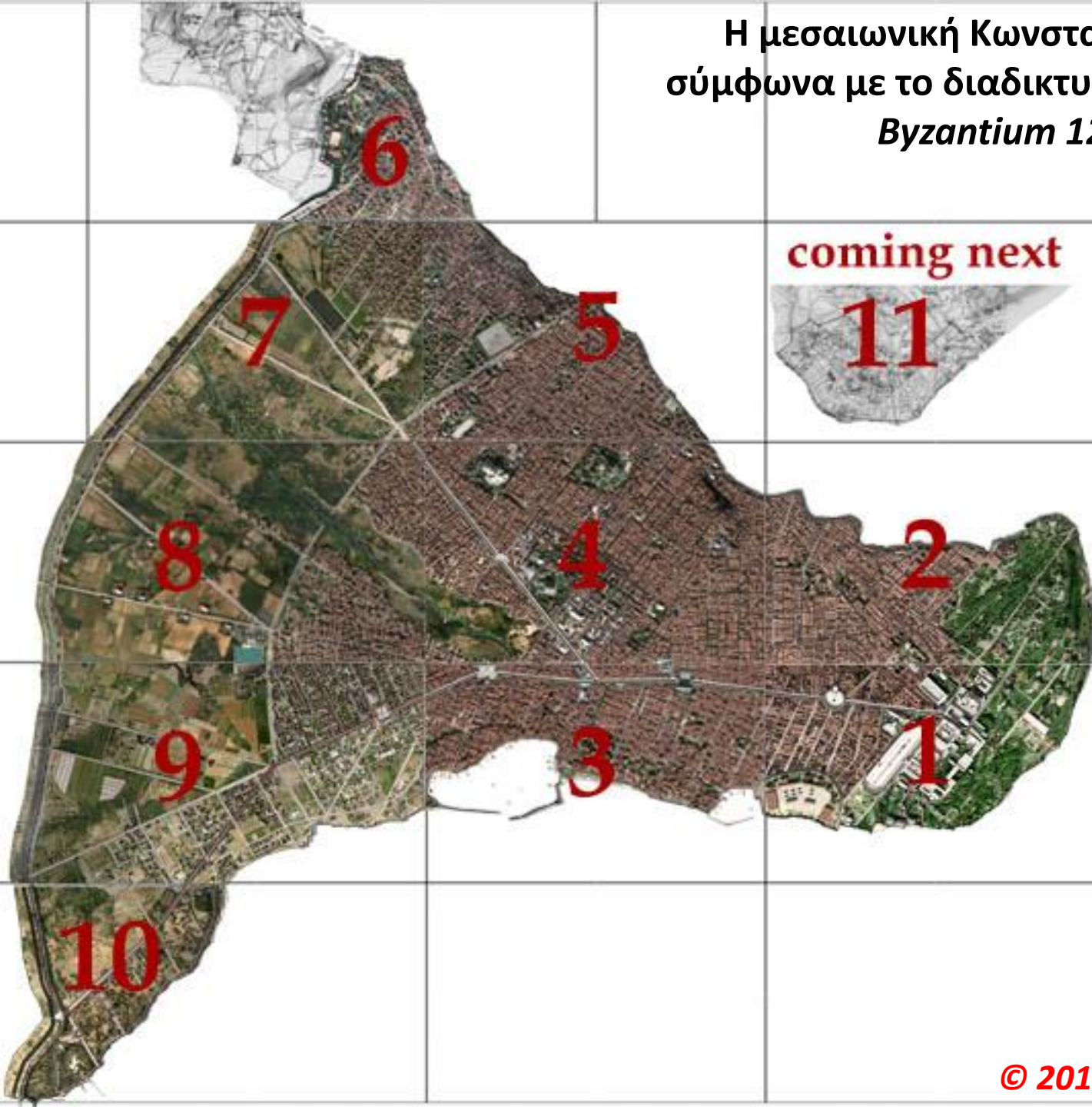
Η προέλευσή τους ταυτίστηκε όταν το ένα πόδι ενός «Τετράρχη» βρέθηκε σε ανασκαφή στην Κων/πολη.

© Nino Barbieri

http://en.wikipedia.org/wiki/Tetrarchy#/media/File:Venice_%E2%80%93_The_Tetrarchs_03.jpg

Η μεσαιωνική Κωνσταντινούπολη
σύμφωνα με το διαδικτυακό πρόγραμμα
Byzantium 1200

coming next

**Αναπαράσταση της βορειοδυτικής περιοχής της Κων/πολης
Διακρίνονται οι Βλαχέρνες και τμήμα του Κεράτιου κόλπου**

**Αναπαράσταση της
βορειοδυτικής περιοχής
της Κων/πολης από την
περιοχή των Βλαχερνών
(βόρεια) προς το Θεοδο-
σιανό τείχος (νότια).
Στο μέσον διακρίνεται
ο ποταμός Λύκος.**

© 2011

Byzantium 1200

**Αναπαράσταση της δυτικής περιοχής της Κων/πολης,
στο Θεοδοσιανό τείχος, όπου κυριαρχούσαν οι αγροί και οι αγροικίες**

**Αναπαράσταση της νοτιοδυτικής περιοχής της Κων/πολης στο Θεοδοσιανό τείχος
Στα δεξιά διακρίνεται τμήμα του θαλάσσιου τείχους και η θάλασσα του Μαρμαρά**

Αναπαράσταση της περιοχής του νοτιοδυτικού άκρου του Θεοδοσιανού τείχους, του λεγόμενου Επταπυργίου

Αναπαράσταση της βόρειας περιοχής
της Κων/πολης στον Κεράτιο κόλπο.
Διακρίνονται η κινστέρνα του Άσπαρος
(πάνω) και οι Άγιοι Απόστολοι (κάτω)

Αναπαράσταση της κεντρικής περιοχής της Κων/πολης με τους Αγίους Αποστόλους, τον Χριστό Παντοκράτορα (;) και τον αγωγό του Ουάλεντος (πάνω) και τη Μέση οδό και τα Fora Αρκαδίου και Βοός ή Θεοδοσίου / Ταύρου (;) (κάτω)

© 2011
Byzantium 101

**Αναπαράσταση της νότιας περιοχής της Κων/πολης,
στη θάλασσα του Μαρμαρά, με τους μεγάλους οχυρούς λιμένες
(Ελευθερίου / Θεοδοσίου και Κοντοσκάλιον)**

**Αναπαράσταση της νοτιοανατολικής περιοχής της Κων/πολης
στη θάλασσα του Μαρμαρά και στην αρχή του Βοσπόρου.
Διακρίνονται, μεταξύ άλλων, το forum του Κωνσταντίνου,
ο Ιππόδρομος, το Ιερόν Παλάτιον και η Αγία Σοφία**

Η βόρειοανατολική Κων/πολη στην είσοδο του Κεράτιου κόλπου, απέναντι από τον Γαλατά. Διακρίνονται η περιοχή της ακρόπολης, η Αγία Σοφία, τμήματα του Ιπποδρόμου και της Μέσης οδού και το forum του Κων/νου.

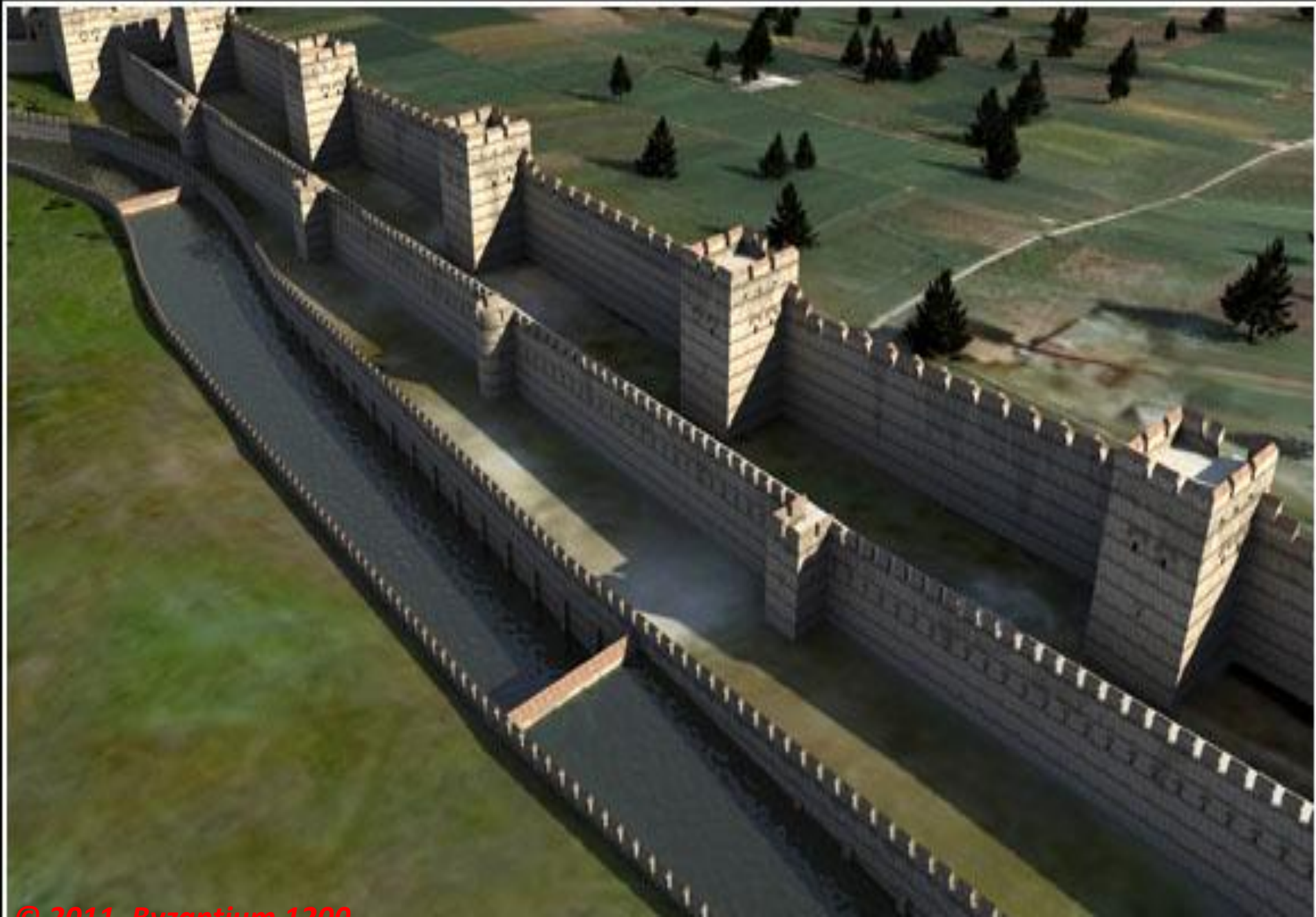
© 2011

Byzantium 1200

Αναπαράσταση της αρχικής όψης του Θεοδοσιανού τείχους

Αναπαράσταση της αρχικής όψης του Θεοδοσιανού τείχους

Αναπαράσταση πύλης του Θεοδοσιανού τείχους

© 2011, Byzantium 1200

Αναπαράσταση του χερσαίου τείχους των Βλαχερνών

© 2011, Byzantium 1200

Αναπαράσταση των θαλασσίων τειχών της Κων/πολης

Αναπαράσταση των θαλασσίων τειχών της Κων/πολης

Φωτογρ.: © JoJan

http://en.wikipedia.org/wiki/Mise_en_abyme#mediaviewer/File:Istanbul.Hagia_Sophia075.jpg

Μεταγενέστερο ψηφιδωτό μωσαϊκό από τη νοτιοδυτική είσοδο του ναού της **Αγίας Σοφίας** που απεικονίζει τους **Κωνσταντίνο Α΄** και **Ιουστινιανό Α΄** να προσφέρουν στη Θεοτόκο και τον Ιησού Χριστό την Κωνσταντινούπολη και την Αγία Σοφία αντίστοιχα

Αναπαράσταση

**της Θεοδοσιανής βασιλικής που
καταστράφηκε στη Στάση του Νίκα (532),**

της αρχικής Αγίας Σοφίας (537)

**και της τελικής μορφής του ναού
με το νέο τρούλλο**

Αναπαράσταση της αρχικής όψης της Αγίας Σοφίας

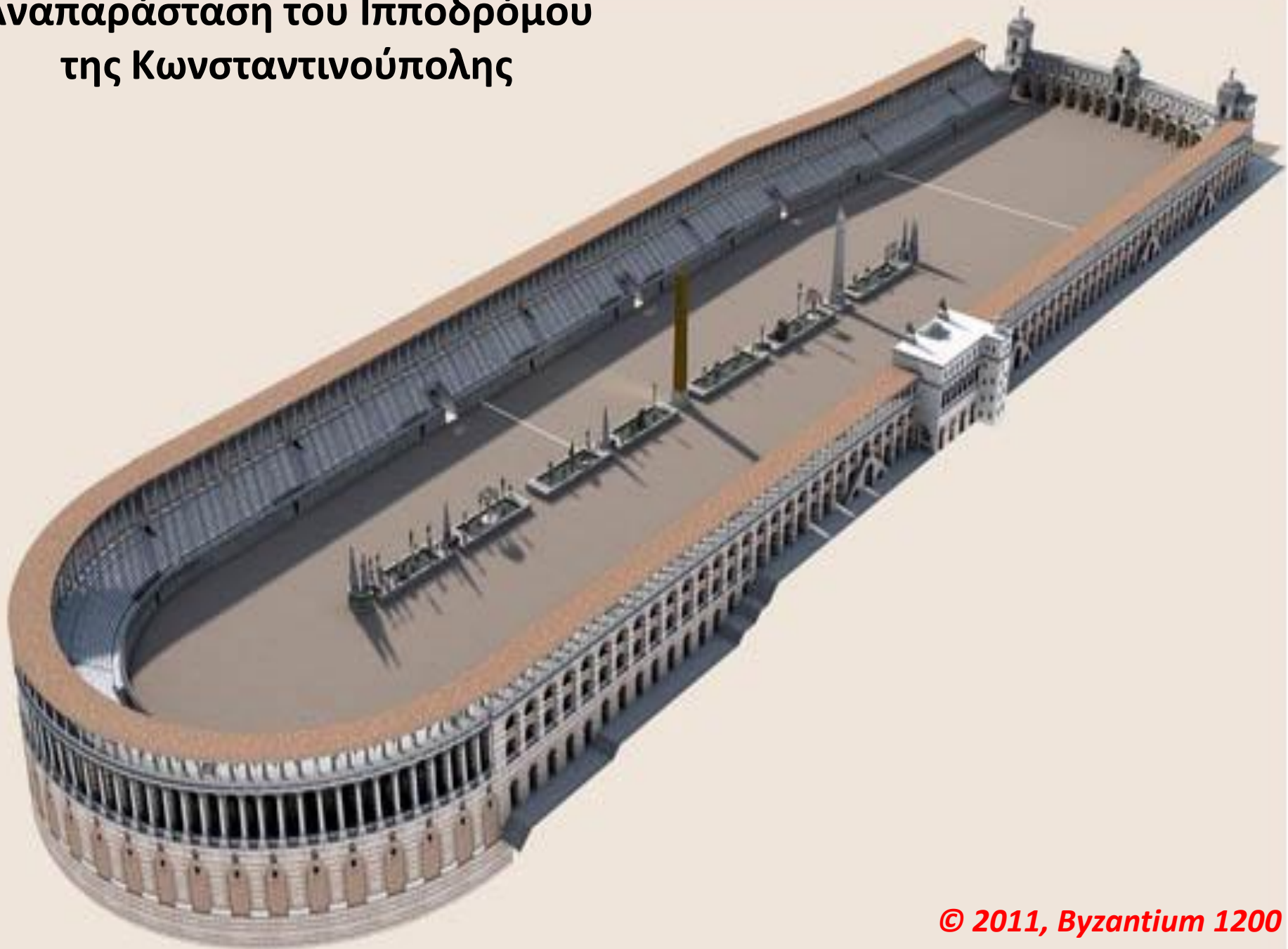
Η είσοδος που οδηγούσε στο αίθριο της Συγκλήτου
και χτίστηκε επί Ιουστινιανού Α΄

© 2011, Byzantium 1200

Αναπαράσταση του Ιπποδρόμου της Κωνσταντινούπολης

Αναπαράσταση του ιπποδρόμου

© 2011, Byzantium 1200

© 2011, Byzantium 1200

© 2011, Byzantium 1200

© 2011, Byzantium 1200

© 2011, Byzantium 1200

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη

- Η αστική περιοχή της **Κων/πολης** διαμορφωνόταν σε 14 **ρηγεώνες** και στη συνέχεια σε 322 **γειτονίες**. Υπήρχαν και μη πυκνοκατοικημένα τμήματα, όπως το λοφώδες τμήμα που διαπερνούσε ο ποταμός **Λύκος** ή οι περιοχές κοντά στα τείχη, όπου υπήρχαν μονές, μικροί οικισμοί, αγροκτήματα, χωράφια, βοσκότοποι. Ως τον 20^ό αι. στην συνοικία **Ψαμάθια / Υψωμαθεία / Samatya** υπήρχαν οι παραδοσιακοί λαχανόκηποι.
- Η Κων/πολη αποτέλεσε πεδίο υποδοχής μεγάλης εσωτερικής μετανάστευσης στους πρωτοβυζαντινούς αιώνες λόγω των αυτοκρατορικών μέτρων πρόνοιας για την ίδια και τους κατοίκους της και της οικοδομικής υποδομής της. Ο *Ιουστινιανός* αναγκάστηκε να λάβει μέτρα για τον περιορισμό αυτού του φαινομένου. Ήδη το 430 ο **Σωζομενός** μαρτυρεί ότι η Κων/πολη ήταν η μεγαλύτερη πόλη της αυτοκρατορίας. Μέχρι τις αρχές του 5^{ου} αι. ο μισός τουλάχιστον πληθυσμός της ήταν ακόμη παγανιστικός.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη

- Την εποχή του Ιουστινιανού Α΄ προβλεπόταν μέριμνα για δημόσιους άρτους που αντιστοιχούσαν σε 60000 κατοίκους, αν και ο πληθυσμός πρέπει να έφτανε τους 400.000 πριν την πανώλη του 542. Ο πληθυσμός της μειώθηκε επίσης κατά τον 8^ο αι., αλλά μετά παρουσίασε μεγάλη αύξηση φθάνοντας τις μερικές **εκατοντάδες χιλιάδες** μέχρι και το 12^ο αι.
- Μετά την άλωση του 1204 η **Πόλη** δεν συνήλθε ποτέ (δημογραφικά, οικοδομικά, οικονομικά κλπ.) παρά τις προσπάθειες των πρώτων *Παλαιολόγων*. **Πριν το 1453 αριθμούσε 40.000 - 50.000 κατοίκους**, από τους οποίους μόλις 7.000 ήταν διαθέσιμοι για την άμυνά της. Αυτοί έπρεπε να αντιμετωπίσουν κατά την πολιορκία του 1453 περίπου 100.000 *Οθωμανούς* και υποτελείς τους (πάνω από 58.000 κατά τον *Koder*) και 420 πλοία.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Οχυρωματικά και λοιπά αμυντικά έργα

- Εξαιρουμένων των μέτρων προστασίας μεμονωμένων οικισμών, κρατικά ελεγχόμενα οχυρωματικά έργα απαντούν κυρίως έως τον 6^ο αι. (υπάρχουν βέβαια και εξαιρέσεις, όπως το παλαιότερο τείχος που ανακαινίστηκε στις **Θερμοπύλες** από τον Αρμένιο στρατηγό του **Βασιλείου Β΄, Ρουπένιο**, και ονομαζόταν **Σκέλος** (μήκος 20 χλμ.) και το λεγόμενο **Εξαμίλιο** στον **Ισθμό της Κορίνθου**, που υπήρχε βέβαια από παλαιότερα αλλά ανακαινίστηκε στις αρχές του 15^{ου} αι. υπό την τουρκική απειλή). Γενικά, πρόκειται για οχυρωμένα κτίσματα στα σύνορα του κράτους ή σε άλλες περιοχές, τα οποία ακολουθούσαν, με κάποιες διαφοροποιήσεις, την παράδοση των υστερορωμαϊκών οχυρών του **limes**. Η προστασία και η ανακαίνισή τους αποτελούσαν κρατικό νόμο ως και την ιουστινιάνεια εποχή. Κατά μήκος του Δούναβη τα διαδοχικά κτίσματα του συνόρου από τη ρωμαϊκή εποχή χρησιμοποιούνταν εν μέρει έως και τον 7^ο αι.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Οχυρωματικά και λοιπά αμυντικά έργα

- Τα ανατολικά σύνορα διέθεταν έως τον 7^ο αι. μόνο ένα πυκνό δίκτυο από στρατόπεδα λεγεώνων, οχυρωμένων πόλεων, φρουρίων και πύργων, τα οποία έπρεπε να κρατούν υπό έλεγχο τις εχθρικές κινήσεις εκτεινόμενα από την **Τραπεζούντα** ως τον **Ευφράτη** και τον **κόλπο της Άκαμπα**, στην νότια ζώνη μεταξύ των κατοικημένων περιοχών και της ερήμου. Εκεί υπήρχαν οχυρά και σε προωθημένα του συνόρου σημεία, σε οάσεις.

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Ζ΄

© Εκδοτική Αθηνών

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία μετά τη μερική ανάκτηση εδαφών της πρώην ρωμαϊκής Δύσης από τον Ιουστινιανό Α΄ (μέσα 6ου αι.)

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Οχυρωματικά και λοιπά αμυντικά έργα

- Οι περιγραφές του *Προκόπιου* και τα ανασκαφικά ευρήματα μαρτυρούν μία οχυρωματική οικοδομική δραστηριότητα την ιουστινιάνεια περίοδο και λίγο νωρίτερα, η οποία σημειώθηκε ως αντίδραση στην επικίνδυνη πολιτική κατάσταση του 5^{ου} αι. Το οικοδομικό έργο του *Ιουστινιανού* στο **Δούναβη** και το εσωτερικό της χερσονήσου ήταν τεράστιο, αλλά δεν μπόρεσε να κρατήσει μακριά τους εισβολείς.

- Τα **Μακρά Τείχη** στα περίχωρα της **Κων/πολης**, ανάμεσα στη **Σηλυβρία** και την **Προποντίδα** κτίστηκαν επί *Αναστασίου* και ανακαινίστηκαν επί *Ιουστινιανού*. Είχαν μήκος 45 χλμ. και γι' αυτό η διαρκής και επαρκής επάνδρωσή τους ήταν προβληματική. Το τείχος επίσης στον Ισθμό της Κορίνθου προσπέλασαν οι **Σλάβοι** τον 7^ο αι. δια θαλάσσης εκμεταλλευόμενοι κατόπιν και το ότι τα τείχη των πόλεων της **Πελοποννήσου** είχαν καταρρεύσει. Οι **Τούρκοι** κατέστρεψαν το 15^ο αι. τα τείχη στον Ισθμό επανειλημμένα, ώστε να διεισδύουν κατά βούληση στην **Πελοπόννησο**. Άλλα ανάλογα τείχη, που δεν αναφέρει ο J. Koder, είχαν ανεγερθεί και στις χερσονήσους της **Κασσάνδρας** στη **Χαλκιδική** και της **Καλλίπολης** (ή **Χερρονήσου**) στη **Θράκη**.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Οχυρωματικά και λοιπά αμυντικά έργα

- Δεν μας είναι γνωστά άλλα αμυντικά έργα στην αυτοκρατορία με τέτοια συνέχεια. Τα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας μετά τα μέσα του 7^{ου} αι. (δηλ. στη Μ. Ασία πλέον), θέατρο συνεχών συγκρούσεων με τους Άραβες, αποτελούνταν στην ουσία από μεμονωμένα κάστρα, μικρούς πύργους και παρατηρητήρια, οχυρωμένα στρατόπεδα (*άπληκτα*) και μικρές οχυρωμένες πόλεις, που στην καλύτερη περίπτωση μπορούσαν να προσφέρουν ένα είδος αμοιβαίας γειτονικής βοήθειας η μία στην άλλη.
- Η συντήρηση των αστικών οχυρώσεων και των κάστρων ανήκε στην ευθύνη των τοπικών αρχών και του γηγενούς πληθυσμού κατά την μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο. Το κράτος επέβαλλε αναγκαστικές *αγγαρείες & επήρειες* στους κατοίκους (λ.χ. *καστροκτισία, μιτάτον, κατεργοκτισία, άπληκτον, ψωμοζυμία* κ.ά.) για τις αμυντικές και στρατιωτικές ανάγκες.

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Οχυρωματικά και λοιπά αμυντικά έργα

- Τα τείχη μερικών πόλεων ήταν φτιαγμένα από **πηλό**, πράγμα που αδυνατίζε την αμυντική τους ικανότητα. Κυρίως όμως χρησιμοποιούσαν **λίθους** αντοχής, όπως έκαναν και στην κατασκευή δρόμων πυκνής κυκλοφορίας. Η αποτελεσματική υπεράσπιση μιας πόλης εξαρτιόταν εν πολλοίς από το μέγεθος (ύψος και πάχος) των τειχών της. Απαραίτητα εξαρτήματα των τειχών ήταν οι **πύργοι** (συνήθως περίπου ισοϋψείς του τείχους και σφαιρικοί) και οι **επάλξεις** (που έπρεπε να είναι πυκνές, εκείνες των πύργων βρίσκονταν συχνά ψηλότερα). Συχνά μία **τάφρος** (ενίοτε με νερό) συμπλήρωνε την οχύρωση, ενώ κάποτε μνημονεύονται και **προτειχίσματα**. Όταν μία πόλη δεν ήταν δυνατόν να οχυρωθεί, εξαιτίας φυσικών λόγων, χτίζονταν οχυρά σε κοντινή απόσταση από αυτήν.

- Ο **Προκόπιος** μας δίνει πολλές πληροφορίες για όλα αυτά στην πραγματεία «**Περί Κτισμάτων**».

**Μοντέλο αναπαράστασης του οχυρωμένου ανακτόρου
του Διοκλητιανού (Spalatum) στο Σπλιτ**

Museo nazionale della civiltà romana (Ρώμη)

Τα Θεοδοσιανά τείχη της Κωνσταντινούπολης

(φωτογραφίες και αναπαραστάσεις)

Αναπαράσταση πύλης του Θεοδοσιανού τείχους

© 2011, Byzantium 1200

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των **J. Koder** [*Το Βυζάντιο ως χώρος*] και **M. Κορδώση** [*Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

Μάθημα 12°:

- Οι πληθυσμοί της Βυζαντινής αυτοκρατορίας

- *Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα*
- *Εθνικά στοιχεία και πληθυσμιακές μετακινήσεις*
- *Το μέγεθος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας ανά χρονική περίοδο*

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

- Τα **λατινικά** και τα **ελληνικά** αποτελούσαν όχι μόνο τις επικρατούσες γλώσσες στον βυζαντινό γεωγραφικό κόσμο, αλλά ήταν και οι επίσημες γλώσσες του Βυζαντινού κράτους (τα **λατινικά** μέχρι και τον 6^ο αι., τα **ελληνικά** από τα μέσα του 6^{ου} και κυρίως τις αρχές του 7^{ου} αι. και εξής). Τα **ελληνικά** ήταν η κυρίαρχη γλώσσα στο ανατολικό τμήμα του Ρωμαϊκού κράτους από τον 4^ο μ.Χ. αι. και εξής, αν και δέχονταν ήδη από το 2^ο αι. π.Χ. την επιρροή των **λατινικών** σε πολλούς γλωσσικούς τομείς, όχι τόσο στον καθημερινό βίο όσο κυρίως στον **στρατό**, στην **νομοθεσία** και στην **απονομή της δικαιοσύνης**, όπου η χρήση των λατινικών ήταν υποχρεωτική, διαρκής και μακροχρόνια.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

- Αυτό συνέχιζε μέχρι τα τέλη του 6^{ου} αι., όπως διαφαίνεται από την ιουστινιάνεια νομοθεσία αλλά και το *Στρατηγικόν του ψευδο-Μαυρικού*. Η αλλαγή διαφαίνεται ωστόσο ήδη σε ένα τμήμα της ιουστινιάνειας νομοθεσίας, τις *Νεαρές (Novellae)* του συγκεκριμένου αυτοκράτορα, που σε μεγάλο μέρος τους (εν αντιθέσει με τα λατινόγλωσσα νομοθετικά κείμενα *Codex Iustinianus*, *Digesta* και *Instituta*) ήταν γραμμένες στην ελληνική.
- Ο ίδιος ο Ιουστινιανός Α΄, λάτρης της λατινικής, δικαιολογείται στην *Νεαρά* υπ' αρ. 7 ότι «και ου τη πατρίω φωνή (= λατινικά) τον νόμον συνεγράψαμεν, αλλά ταύτη δη τη κοινή τε και ελλάδι, ώστε άπασιν αυτόν είναι γνώριμον δια το πρόχειρον της ερμηνείας».

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Ζ΄

© Εκδοτική Αθηνών

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία μετά τη μερική ανάκτηση εδαφών της πρώην ρωμαϊκής Δύσης από τον Ιουστινιανό Α΄ (μέσα 6ου αι.)

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

- Από τον 7^ο αι. τα ελληνικά κυριαρχούν πλέον στο δημόσιο βίο του κράτους, αλλά φυσικά και στον ιδιωτικό βίο, εξέλιξη που ενισχύεται μετά την απώλεια των ανατολικών και αφρικανικών περιοχών του στους **Άραβες** αυτήν την περίοδο. Στις περιοχές αυτές κυριαρχούσαν ως τότε ουσιαστικά τα **συρο - αραμαϊκά**, τα **κοπτικά** και τα **αρμενικά**. Σύντομα και οι **λατινομαθείς** ήταν πλέον ελάχιστοι στην αυτοκρατορία.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

- Τα γλωσσικά σύνορα μεταξύ **λατινικής** και **ελληνικής** βρίσκονταν στην **Αφρική** στα δυτικά όρια της **Κυρηναϊκής**. Στα **Βαλκάνια** (σύμφωνα με τη λεγόμενη «**γραμμή Jireček**» που υπέδειξε ο τελευταίος νεότερος ερευνητής) τα ίδια σύνορα ξεκινούσαν από την περιοχή του **Δυρραχίου** (αρχ. Επιδάμνου) και του **Αυλώνα** (αρχ. Απολλωνίας) μέχρι το βόρειο τμήμα της **λίμνης Αχρίδας**, τις περιοχές νοτίως των **Σκοπίων**, νοτιοδυτικά της **Ναϊσσού** (σερβ. Nis) και στο νότιο άκρο του σημερινού **βουλγαρικού** πλατό μέχρι τον **Εύξεινο Πόντο**, όπου στις ακτές οι πληθυσμοί ήταν ελληνικοί ή ελληνόφωνοι. Οι περιοχές βορείως της παραπάνω νοητής γεωγραφικής γραμμής ήταν εν πολλοίς πιο αραιοκατοικημένες, πιο φτωχές, λιγότερο προηγμένες, εκρωμαϊσμένες και κυρίως λατινόφωνες (οι πληθυσμοί τους).
- Αξίζει ωστόσο να αναφερθεί η επιγραφή από το **Σίρμιο** στο Δούναβη (τέλη 6^{ου} αι.) με την λαϊκή ελληνική επίκληση κατοίκου της πόλης στον Θεό να σώσει την πόλη του και την «Ρωμανία» από τους Αβάρους. Η **Δαλματία** ήταν επίσης λατινόφωνη.

Inscriptio de Avaris
SEG 39 1096

Χάραγμα με
επίκληση σε
κέραμο που
βρέθηκε στην
περιοχή του
Σιρμίου (579-582)

Φωτογρ. : Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία Α΄* (εκδ. Βάνιας)

Επίκληση:

«Χ[ριστέ] Κ[ύριε] βοήτι της πόλεως κ' έρυξον τον Άβαριν
κε πύλαξον την **Ρωμανίαν** κε τον γράψαντα αμήν»

ΤΟ ΙΛΛΥΡΙΚΟ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΕΔΡΕΣ
(ΣΙΡΜΙΟΝ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ)

© Panonian

http://en.wikipedia.org/wiki/Praetorian_prefecture_of_Illyricum#/media/File:Prefecture_of_Illyricum_map.png

Τα όρια της
ελληνικής και
λατινικής
γλωσσικής
κυριαρχίας στα
Βαλκάνια κατά
την ύστερη
αρχαιότητα
(«γραμμή
Jireček)

(έως τις αρχές
του 7^{ου} αι. και
πριν την
εμφάνιση των
σλαβικών
φύλων στην
περιοχή)

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

- Τα ελληνικά (στη μορφή της *ελληνιστικής κοινής*) κυριαρχούσαν στη **Μικρά Ασία**, όπου ήταν η γραπτή και επίσημη γλώσσα (ακόμη και στην **Αρμενία** μέχρι την εφεύρεση της αρμενικής γραφής στις αρχές του 5^{ου} αι.). Οι παλαιές μικρασιατικές γλώσσες (πισιδικά, βιθυνικά, γαλατικά, φρυγικά, καππαδοκικά κλπ.) είχαν προοδευτικά εξαφανιστεί κατά τους πρώτους αυτοκρατορικούς / χριστιανικούς αιώνες, όπως φαίνεται κυρίως από τις ταφικές επιγραφές. Τα ελληνικά ως επίσημη διοικητική γλώσσα κυριαρχούσαν και στη **βόρεια Μεσοποταμία**, στη **Συρία**, στη βορειοδυτική **Αραβία**, στην **Παλαιστίνη** και στην **Αίγυπτο**. Στην τελευταία ωστόσο κυρίαρχη γλώσσα του πληθυσμού ήταν τα κοπτικά, ενώ στη **Συρία - Παλαιστίνη** ήταν τα συρο-αραμαϊκά. Σε αυτές τις περιοχές η ελληνική κυριαρχούσε μόνο σε ορισμένες πόλεις (π.χ. Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια).
- Τα ελληνικά ήταν λοιπόν διαδεδομένα στις πόλεις, όπου, εν αντιθέσει με την ύπαιθρο, οι πληθυσμοί ήταν κυρίως ελληνόφωνοι, και γενικά στις τάξεις των μορφωμένων, ενώ ειδικά στη **Βηρυτό** με τις νομικές σπουδές ήταν παρόντα στους μορφωμένους κύκλους και τα λατινικά.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

- Τα ελληνικά είχαν επικρατήσει και στον ιδιωτικό βίο σε ολόκληρη τη δυτική και κεντρική **Μικρά Ασία** μετά τους ελληνοιστικούς χρόνους και τη ρωμαϊκή κατάκτηση.
- Όπως αναφέρθηκε ήδη, κατά τον 4^ο αι. μ.Χ. μόνο κατάλοιπα των προελληνικών και ορισμένων μεταγενέστερων τοπικών γλωσσών (πισιδικά, λυδικά, φρυγικά, γαλατικά και γοθτικά, ισαυρικά, καππαδοκικά κλπ.) επιζούσαν σε ορισμένες περιοχές, όπως διαφαίνεται από τις επιγραφές (ειδικά τις ταφικές που γράφονταν πάντοτε στην καθομιλουμένη διάλεκτο) αλλά και τα πατερικά κείμενα.
- Μέχρι τον 6^ο αι. μ.Χ. επιβίωναν ίχνη κυρίως των υστεροφρυγικών και κελτικών (= γαλατικών) στην κεντρική Μ. Ασία, αλλά και αυτά σβήνουν εντελώς στους μετέπειτα αιώνες.

Linguistic map of the Byzantine Empire c. 560AD

Οι γλωσσικές περιοχές της αυτοκρατορίας στα τέλη του 6^{ου} αι.

(ελληνικά, λατινικά, τοπικές γλώσσες και ελληνικά, κοπτικά, αραμαϊκά)

Τοπογραφική απεικόνιση της **Παλαιστίνης** σε ψηφιδωτό δάπεδο στην πόλη **Μαδηβά** (βυζ. επαρχία Αραβίας, 6^{ος} αι.). Η συγκεκριμένη «σηματική» αναπαράσταση των Ιεροσολύμων αποτελεί τη μοναδική απεικόνιση πλήρους σχεδίου πρωτοβυζαντινής πόλης. [Οι επιγραφές είναι στα ελληνικά.](#)

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

- Από την πρωτοβυζαντινή εποχή τα ελληνικά καθιερώνονται λοιπόν σταδιακά, ειδικά από τον 6^ο αι. και εξής, ως επίσημη γλώσσα του Βυζαντινού κράτους, ενώ ήταν ήδη κυρίαρχη γλώσσα του πολιτισμού και της θρησκείας εντός των συνόρων του.

- Τον 7^ο αι. εμφανίζονται **σλαβικοί πληθυσμοί** στις **βαλκανικές περιοχές** μέχρι και την **Πελοπόννησο**. Η γλωσσική αφομοίωση αυτών των νεοφερμένων κατέστη δυνατή στις περιοχές που ήταν λίγο νοτιότερα του γλωσσικού ορίου που υπήρχε ήδη στα Βαλκάνια ανάμεσα στα **ελληνικά και τα λατινικά**. Η ίδρυση του (εκσλαβισθέντος με την πάροδο του χρόνου) πρώτου **Βουλγαρικού κράτους** (680/81) και η βυζαντινή ιεραποστολική δράση (**9^{ος} αι.**), που δεν προωθούσε το γλωσσικό εξελληνισμό αλλά μόνο την ένταξη στη βυζαντινή σφαίρα εκκλησιαστικής και κρατικής επιρροής, καθώς και η ίδρυση των σλαβικών κρατών το 12^ο αι. έθεσαν τις βάσεις για την εξέλιξη των σλαβικών γλωσσών. Οι μόνες προσλαβικές γλώσσες που επιβίωσαν, πλην των ελληνικών, ήταν τα αλβανικά και τα λατινικά (στη **βλαχική**, στην **αρωμουνική** και γενικά σε πρώιμες μορφές της **ρουμανικής**).

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

- Από την εποχή της εξάπλωσης του **ιταλικού εμπορίου** και των **Σταυροφοριών** στον ανατολικό μεσογειακό χώρο αρχίζει να αυξάνεται η επιρροή των **ιταλικών** (11^{ος} αι. και εξής), ειδικά στους γλωσσικούς τομείς που σχετίζονταν με το **εμπόριο** και τη **ναυσιπλοΐα**, όπου δημιουργήθηκε ένα κοινό ιδίωμα, το οποίο συνδύαζε ποικίλο λεξιλόγιο των μεσογειακών χωρών με κυρίαρχα τα **ιταλικά**. Μετά το 1204 και την απαρχή της Φραγκοκρατίας η **ελληνική** εμπλουτίζεται με αρκετές **φραγκικές** και **ιταλικές** λέξεις (ειδικά στα **νησιά**, στην **Κύπρο** και στην **Πελοπόννησο** που ήταν για μεγάλο διάστημα υπό φραγκική, βενετική ή γενοβέζικη κατοχή), ενώ ήδη από τον 7^ο αι. κ.ε. είχαν αρχίσει να διεισδύουν σε αυτήν **σλαβικές λέξεις**.
- Η τελική κατάκτηση της Χερσονήσου του Αίμου από τους Τούρκους ολοκληρώθηκε γύρω στο 1500 και είχε ως αποτέλεσμα μια μικρή γλωσσική «**τουρκοποίηση**» (ή καλύτερα εκτουρκισμό). Τα **ελληνικά** είχαν, ως γλώσσα του χριστιανικού έθνους (*milet*), έναν παράλληλο, ημιεπίσημο κατά τόπους χαρακτήρα.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Εθνικά στοιχεία και πληθυσμιακές μετακινήσεις

- Τα συνδεδεμένα στοιχεία της πρωτοβυζαντινής εποχής (αυτοκρατορική εξουσία και διοίκηση, ελληνικός πολιτισμός και γλώσσα) είχαν μακρά παράδοση στον ανατολικό ρωμαϊκό κόσμο και ενισχύθηκαν από τον 4^ο μ.Χ. κ.ε. από τον κοινό δεσμό του χριστιανισμού, ο οποίος ήταν εμφανής στο ιδεολογικό αλλά και στο διοικητικό επίπεδο. Έτσι είχε επιτευχθεί μια σχετική γλωσσική και πολιτισμική ομοιογένεια του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, παρά τις κατά τόπους γλωσσικές, εθνικές και δογματικές διαφορές, από τον 4^ο μέχρι τον όψιμο 6^ο αι. μ.Χ.
- Τα πράγματα άλλαξαν τον 7^ο αι., μετά την περίοδο των πολέμων με τους **Πέρσες** και κυρίως τους **Άραβες** (που μετέβαλλαν το εδαφικό καθεστώς στην **Ανατολή** και στην **Αφρική**) και τη **σλαβική** και **βουλγαρική** μετανάστευση και **εγκατάσταση** στα **Βαλκάνια**. Ήδη το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας είχε πληγεί κατά καιρούς από τους περσικούς πολέμους, ενώ στα αραιοκατοικημένα. λόγω συνεχών εισβολών και συγκρούσεων, Βαλκάνια είχαν εγκατασταθεί **Γότθοι φοιδεράτοι** μετά τη μάχη της Αδριανούπολης (378). Οι επιδημίες και οι καταστροφές έπληξαν τα αστικά κέντρα με αποκορύφωμα τη βουβωνική πανώλη επί Ιουστινιανού Α΄. Οι εξελίξεις αυτές και οι επιδρομές των **Αβάρων** (6^{ος} - 7^{ος} αι.) προετοίμασαν τη **σλαβική εγκατάσταση** των 7^{ου} και 8^{ου} αι.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Εθνικά στοιχεία και πληθυσμιακές μετακινήσεις

- Οι πληθυσμιακές εξελίξεις των 6^{ου}-9^{ου} αι. είχαν διάφορες αιτίες: **μετανάστευση και αναγκαστική μεταφορά πληθυσμών ως αποτέλεσμα πολιτικών αναγκαιοτήτων αλλά και κλιματικών και οικονομικών παραγόντων**. Οι τελευταίοι ήταν συχνά αιτία εσωτερικών μεταναστεύσεων, πράγμα που συνδέεται και με την έλξη που ασκούσε πάντοτε η **Κων/πολη** ως πρωτεύουσα του κράτους. Οι κρατικά προγραμματισμένες «εμφυτεύσεις» πληθυσμών στόχευαν στην **αναζωογόνηση έρημων περιοχών, αλλά συχνά είχαν πολιτικά, στρατιωτικά και θρησκευτικά κίνητρα**. Αυτήν την περίοδο έχουμε:
 - (α) Μείωση του πληθυσμού του κράτους λόγω της απώλειας **Συρίας, Παλαιστίνης, βόρειας Μεσοποταμίας, Αρμενίας, Αιγύπτου και Αφρικής** (απώλεια γεωργικών περιοχών, εμπορικών κέντρων και πόλεων). Σχηματισμό ευρείας ερημικής ζώνης στο νέο αραβο - βυζαντινό σύνορο που δημιουργήθηκε στη **Μ. Ασία**. Μεγάλη μείωση πληθυσμού **κεντρικής Μ. Ασίας** που αποτέλεσε πεδίο μαχών και επιδρομών.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Εθνικά στοιχεία και πληθυσμιακές μετακινήσεις

- (β) Αναπλήρωση μερική των πληθυσμιακών απωλειών από τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν από την **Ανατολή** στη **Μ. Ασία**. Ορισμένες αραβικές και συριακές πληθυσμιακές ομάδες (π.χ. **Banu Habib, Μαρδαΐτες Λιβάνου**) εγκαθίστανται επίσης σε βυζαντινά εδάφη. Η μετέπειτα **τουρκική κατάκτηση του εσωτερικού της Μ. Ασίας** ευνοήθηκε εν μέρει από το γεγονός ότι η περιοχή αυτή ήταν πιο αραιοκατοικημένη τον 11^ο αι. (και νωρίτερα) από ό,τι ήταν στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο.
- (γ) **Σλαβική εγκατάσταση** στο εσωτερικό των **Βαλκανίων** (7^{ος} - 8^{ος} αι.). Το Βυζαντινό κράτος χάνει το σύνορο του **Κάτω Δούναβη** (ειδικά μετά την εκεί εμφάνιση των **Πρωτοβουλγάρων** το 680) και τον άμεσο έλεγχο για κάποιο διάστημα της ενδοχώρας των νοτιότερων περιοχών μέχρι την **Πελοπόννησο**. Ελέγχει ωστόσο όλες τις κρίσιμες παράκτιες περιοχές προς το Αιγαίο και τα σημαντικά αστικά κέντρα. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, η ένταξη των **Σλάβων** στο διοικητικό-οικονομικό αυτοκρατορικό σύστημα και ο εκχριστιανισμός τους αλλά και η συμβίωση με το ελληνικό στοιχείο στην ύπαιθρο οδηγεί στο σταδιακό γλωσσικό και ευρύτερο εξελληνισμό τους στη **νότια Βαλκανική (τέλη 7^{ου} - 15^{ος} αι.)**. Τα τοπωνύμια δείχνουν ότι οι **Σλάβοι** είχαν εγκατασταθεί κυρίως στο εσωτερικό και όχι στις ακτές του **Ιονίου** και του **Αιγαίου**.

Οι κύριες
«σλαβικές»
εγκαταστάσεις στα
Βαλκάνια κατά τον
7^ο αι.

The main «Slavic»
settlements in the Balkans
during the 7th c. AD

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Εθνικά στοιχεία και πληθυσμιακές μετακινήσεις

- (δ) Οι **εκλατινισμένοι πληθυσμοί** (Βλάχοι) στη βόρεια Θράκη έως τον Δούναβη μετακινούνται επίσης αυτά τα χρόνια από τις αρχικές περιοχές τους στην ορεινή Μακεδονία, στη νότια Αλβανία και στην κεντρική Ελλάδα, όπου ζουν ως ημινομάδες κτηνοτρόφοι.
- (ε) Οι **Βούλγαροι** εγκαθίστανται στα τέλη του 7^{ου} αι. από τον Δούναβη έως τον Αίμο και πιέζουν τις νοτιότερες περιοχές. Τον 10^ο αι. ελέγχουν και τα σημερινά Σκόπια και νοτιότερες περιοχές.
- (στ) Μετανάστευση **ελληνικού πληθυσμού** στην **Καλαβρία** και την **Σικελία** ως αποτέλεσμα αρχικά του σλαβικού εποικισμού στα νότια Βαλκάνια και αργότερα εξαιτίας της εικονοκλαστικής διαμάχης (εικονόφιλοι).
- (ζ) Μεταφορά **σλαβικών πληθυσμών** που υποτάσσονται στην αυτοκρατορία στη βορειοδυτική Μ. Ασία. Αντίστροφη μεταφορά στην Θράκη **ελληνικών μικρασιατικών πληθυσμών** αλλά και **Παυλικιανών** από την ανατολική Μ. Ασία. Εγκατάσταση **Αρμενίων** στην κεντρική Μ. Ασία.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Εθνικά στοιχεία και πληθυσμιακές μετακινήσεις

- Τον 11^ο αι. λαμβάνει χώρα η τελευταία μεγάλη εθνολογική μεταβολή στη Μέση Ανατολή με την εμφάνιση των **Τούρκων**. Σταδιακός **εκτουρκισμός και εξισλαμισμός** της Μ. Ασίας από τα τέλη του 11^{ου} έως τον 15^ο αι. (βλ. Σ. Βρυώνης, *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία του εξισλαμισμού [11ος - 15ος αιώνας]*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996). Η ανάπτυξη **ιταλικών παροικιών** (από τις Βενετία, Γένοβα, Πίζα, Αμάλφι) στην ανατολική Μεσόγειο (νησιά και λιμάνια) από τον 11^ο αι. κ.ε. δεν έχει, αντιθέτως, μόνιμες πληθυσμιακές συνέπειες, όπως και οι **λατινο-φραγκικές** εγκαταστάσεις τον 13^ο αι. στην Ελλάδα και στην Κων/πολη.
- Από τις αρχές του 14^{ου} αι. οι **Αλβανοί** εξαπλώνονται προς τις νοτιότερες περιοχές και εγκαθίστανται σε Θεσσαλία και Αττική. Από τα τέλη του 14^{ου} αι. κ.ε. χρησιμοποιούνται από Βενετούς και Βυζαντινούς ως στρατιώτες στη νότια Εύβοια, σε νησιά και αλλού. Στο ανώνυμο συγγραφέα έργο «**Μάζαρις**» περιγράφεται χαρακτηριστικά ο μικτός πληθυσμός της Πελοποννήσου πριν την τουρκική κατάκτηση (αρχές 15^{ου} αι.): Λακεδαίμονες και Πελοποννήσιοι, Ιταλοί (= Φράγκοι, Βενετοί), Σθλαβήνοι, Ιλλυριοί (= Αλβανοί), Αιγύπτιοι (= Ρομά) και Εβραίοι. Οι Τούρκοι εγκαθίστανται στη Βαλκανική από τα μέσα του 14^{ου} αι. κ.ε.

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία γύρω στο έτος 1081

Η βυζαντινή κατάρρευση και η τουρκική κυριαρχία στην Ανατολή

Οι περιοχές της Αντιόχειας, της Μελιτηνής και της Έδεσσας ελέγχονται ακόμη από ημιανεξάρτητους Αρμένιους αυτοκρατορικούς διοικητές, όπως ο Φιλάρετος Βραχάμιος

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Το μέγεθος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας ανά χρονική περίοδο

- Ο υπολογισμός του ακριβούς μεγέθους του πληθυσμού της αυτοκρατορίας δεν είναι δυνατός για καμιά περίοδο λόγω **έλλειψης συγκεκριμένων και τεκμηριωμένων πληθυσμιακών στοιχείων**. Δεν έχουμε απογραφικά στοιχεία, ούτε γνωρίζουμε παραμέτρους όπως ο μέσος όρος ηλικίας, τα ποσοστά γεννήσεων και θανάτων, τις πραγματικές πληθυσμιακές συνέπειες πολέμων, ασθενειών, λιμών και φυσικών καταστροφών ή κλιματικών επιδεινώσεων.
- Ο καλύτερος τρόπος για να αντλήσουμε στοιχεία είναι να χρησιμοποιήσουμε τα βυζαντινά φορολογικά κατάστιχα (**πρακτικά**), έγγραφα που προέρχονται από την μεσοβυζαντινή και κυρίως την υστεροβυζαντινή εποχή. Έχουμε και πρώιμα τουρκικά κατάστιχα (**defter**) από τους 15° - 16° αι. που συμπληρώνουν την εικόνα. Επίσης χρησιμοποιούμε δυτικές ταξιδιωτικές περιγραφές και γεωγραφικά κείμενα, κυρίως των τελευταίων βυζαντινών αιώνων. Ως βάση σύγκρισης χρησιμοποιούμε δημογραφικά στατιστικά στοιχεία των νέων χρόνων, ειδικά καταγραφές της ύστερης οθωμανικής περιόδου που όμως παρουσιάζουν διάφορα προβλήματα.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Το μέγεθος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας ανά χρονική περίοδο

- Ο πληθυσμός της **Οθωμανικής αυτοκρατορίας** το 1893 έφθανε συνολικά (Βαλκάνια και Ασία) τα **18.8 εκατομμύρια**. Στα Βαλκάνια και στη δυτική Μ. Ασία υπήρχε μια πυκνότητα κατοίκων **20 - 40** ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο ενώ στην υπόλοιπη Μ. Ασία **5 - 20**. Πιο πυκνοκατοικημένες ήταν οι παράκτιες περιοχές, η περιφέρεια της πρωτεύουσας, η πεδιάδα του Δούναβη και τα νησιά.
- Παρόμοια ήταν, λογικά, η πληθυσμιακή κατανομή και στους **βυζαντινούς χρόνους**. Η πληθυσμιακή πυκνότητα κατά την υστεροβυζαντινή εποχή κυμαινόταν μεταξύ **9 - 15** κατοίκων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, ενώ σε ορισμένες περιοχές θα άγγιζε τους **20** κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Το μέγεθος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας ανά χρονική περίοδο

- Στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο υπολογίζεται ένας συνολικός πληθυσμιακός αριθμός στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας ανάμεσα στα **20 με 24.000.000** (μέσα 4^{ου} αι.) και αργότερα **19 έως 30.000.000** (πρώτο μισό 6^{ου} αι.). Στην αυτοκρατορία της μέσης περιόδου υπολογίζονται περίπου **10 με 18.000.000** (αρχές 11^{ου} αι.) σε μια μικρότερη εδαφική έκταση (περίπου **1.200.000 τ.χ.**), ενώ στην αυτοκρατορία των πρώτων Παλαιολόγων ένας πληθυσμός **3 - 5.000.000** σε μια έκταση **350.000 τ.χ.**
- Στη **Δυτική Ευρώπη** των 14^{ου} και 15^{ου} αι. (πριν την Μαύρη Πανούκλα) υπολογίζεται μια πυκνότητα πληθυσμού περίπου **20 - 85** κατοίκων ανά τ.χ., ανάλογα με την περιοχή.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των **J. Koder** [*Το Βυζάντιο ως χώρος*] και **Μ. Κορδώση** [*Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

- 13^ο μάθημα:

*Επισκόπηση
προηγούμενων μαθημάτων*

Βασικό αντικείμενο μελέτης και εκπαιδευτικός σκοπός μαθήματος

- Βασικό αντικείμενο και σκοπός του μαθήματος ήταν η κατανόηση και η μελέτη της *Ιστορικής Γεωγραφίας του Βυζαντίου*, δηλαδή του γεωγραφικού χώρου της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, των περιοχών και των οικιστικών τοπίων του ανατολικού, κυρίως, μεσογειακού χώρου κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους (Μικρά Ασία, Αρμενία, βόρεια Μεσοποταμία, Συρία, Παλαιστίνη, βόρεια Αφρική, Νησιά, Ιταλία, Χερσόνησος του Αίμου).

Λοιπές αναφορές μαθήματος

- Πραγματοποιήθηκαν επίσης σύντομες αλλά περιεκτικές αναφορές στην επιστήμη και στο γνωστικό αντικείμενο της **Γεωγραφίας** και ειδικά στον επιστημονικό κλάδο της **Ιστορικής Γεωγραφίας**. Αναλύθηκαν επίσης οι γεωγραφικές γνώσεις στην ύστερη αρχαιότητα και η μετέπειτα «εξέλιξη» της γεωγραφικής επιστήμης στο Βυζάντιο.

Πιο συγκεκριμένα εξετάστηκαν:

- Η επιστήμη της Γεωγραφίας και η σύνδεσή της με την Ιστορία - Ο κλάδος της Ιστορικής Γεωγραφίας
- Οι γεωγραφικές γνώσεις στο Βυζάντιο
- Οι πηγές για την Ιστορική Γεωγραφία στο Βυζάντιο
- Η Γη και τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα στην ύστερη αρχαιότητα - πρώιμο μεσαίωνα
- Οι περιφέρειες και τα τοπία της αυτοκρατορίας
- Οι κλιματολογικές συνθήκες στο μεσαίωνα και οι αλλαγές στο φυσικό περιβάλλον μετά την αρχαιότητα
- Η οικονομική εκμετάλλευση της γης και της θάλασσας στη Βυζαντινή αυτοκρατορία
- Το συγκοινωνιακό δίκτυο (χερσαίοι και θαλάσσιοι δρόμοι) της αυτοκρατορίας και η επικοινωνία με τη βόρεια Ευρώπη
- Η πολιτική γεωγραφία (σύνορα, διοικητική διαίρεση, προσαρτήσεις και απώλειες εδαφών)
- Η εκκλησιαστική οργάνωση και, εν συντομία, ο μοναχισμός, όπως αναπτύχθηκαν στο βυζαντινό γεωγραφικό χώρο
- Οι οικισμοί και τα τοπωνύμια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας
- Οι πληθυσμοί (εθνότητες και γλώσσες) της αυτοκρατορίας και το μέγεθός τους